НУМІЗМАТИЧНИЙ СЛОВНИК

ВИДАВНИЦТВО

ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
1972

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!
СССР
ОДИН
РУБЛЬ

НУМІЗМАТИЧНИЙ СЛОВНИК

АВТОР-УКЛАДАЧ В. В. ЗВАРИЧ

Відповідальний редактор
М. Ф. КОТЛЯР

7—1—5
147—71М

ВІД УКЛАДАЧА

«Словник» є спробою викладу в доступній для читача формі пояснень нумізматичних термінів, більшість яких стосується назв монет, чи грошових одиниць, їх історії та поширення. Поряд з цим пояснюються і деякі фінансові та політекономічні терміни. Їх розуміння має важливе значення для вивчення нумізматики в цілому і орієнтації в економічних процесах, що відбуваються в різні періоди історії.

В додатку до словника поміщено деяку кількість ілюстрацій зразків монет різних країн, які бодай в незначній мірі ознайомлять читачів з виглядом монет.

Обмежений обсяг словника не дозволяє детально висвітлити всі питання. Укладач свідомий того, що словник не позбавлений прогалин і недоліків і тому буде вдячний, якщо спеціалісти, любителі-нумізмати і читачі висловлять свої зауваження і побажання.

ПЕРЕДМОВА

Часи енциклопедистів у науці давно спливли. Скажу більше: сьогодні кожна наука настільки розвинена, що годі й сподіватись зустріти вченого, який би розумівся у всіх її галузях. Сказане повністю стосується й історичної науки. За останнє століття значно зріс уведений до наукового обігу фонд історичних джерел. З кожної основної проблеми існує настільки багато літератури, що навіть для ознайомлення з нею потрібні роки.

Тому роль фахових довідників, зокрема історичних, у наш час незмірно зросла. У багатьох країнах з'явились навіть історичні енциклопедії. Закінчується видання «Радянської енциклопедії історії України». Проте енциклопедії, навіть спеціальні, мають ту істотну ваду, що вони надмірно лаконічні, особливо в записах конкретного характеру. Тому наявність енциклопедій не знімає потреби в більш спеціалізованих довідниках. Одним з таких довідників і є «Нумізматичний словник», укладений Володимиром Васильовичем Зваричем.

Нумізматика як наука народилась кілька століть тому із збирацтва старовинних монет і довгий час обмежувалась вивченням тільки цих матеріальних пам'яток минулого. Лише приблизно з середини XIX ст. нумізмати почали розуміти, що за старою монетою приховані глибокі процеси економічного і, в ряді випадків, політичного життя минулого. З цієї пори монету розглядають як засіб дослідження монетного обігу, грошової лічби, стану фінансового господарства та інших проблем тієї епохи, яку репрезентує ця монета.

«Нумізматичний словник» потрібен, безумовно, самим нумізматам, і не лише вузькому поки що колу професіональних дослідників, а й багатотисячній масі любителів-колекціонерів монет. Він допоможе розібратися в складних монетних системах різних країн, розповість про основні номінали монет, які перебували в обігу з глибокої давнини. Позитивною рисою «Словника» є включення до нього докладних даних про монети та монетні системи сучасних країн світу. Він стане у великій пригоді й музейним працівникам,

більшість яких відчуває гостру потребу в нумізматичній літературі. Тому слід вітати додання до тексту таблиць із зображенням монет, найбільш поширених у скарбах і колекціях на Україні.

Хочу звернути увагу на головне, призначення «Нумізматичного словника» — допомогти історикам-дослідникам, насамперед медієвістам, розібратися в складній нумізматичній термінології письмових пам'яток минулого. І не лише встановити конкретну монету, яка позначена тим чи іншим терміном, а й знати, в якому співвідношенні з іншими монетами вона була. Наведу лише два приклади з письмових джерел минулого, щоб продемонструвати читачеві, в яких випадках може придатись їм такий довідник.

У рахункових книгах Львівського Ставропігійського братства 1627 р. читаємо: «Отворили скринку табличную, церковную, в котрой нашлось розних монет, ведле нижей описаного реєстру: шелюгов і пултораков, грошов, полугрошков, всії збиранини золотих 24 і пул, і теж потройних (грошів.— *М. К.*) с пултораками золотих 140, і теж шелюгов с грошами новими золотих 128, грошей 15, і теж квартничками золотих 12» *. У процитованому фрагменті бачимо типовий для першої половини XVII ст. асортимент монетних номіналів грошового обігу Галичини.

В іншому джерелі, козацькому літописі Величка, зафіксовано набір монет ринку Лівобережної України початку XVIII ст. Літописець розповідає, що Петро І «после баталии Полтавской зо Шведом монету старовічную Полскую зо всей Малой Россії, то єсть леви, орлянки, чвертки, полталярки, орти, тимфи, шостаки, шаги, чехи, осмаки і лядскії, зо всей Малой Россії вивел і вигубіл, тілко таляров да червоних пам'ятка осталася» **.

В записах обидвох джерел важко розібратися без довідника навіть кваліфікованому історикові-медієвісту, що не є нумізматом. Пропонуємо зробити це з «Нумізматичним словником» у руках. Адже нерозуміння нумізматичної термінології джерел не раз призводило

---

* Архив Юго-Западной России, ч. I, т. XI, К., 1904, стор. 708—709.

** Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Составил Самоил Величко, бывший канцелярист Войска Запорожского, 1720, ч. II, К., 1851, стор. 516.

до прикрих помилок, які спотворювали ретельні історико-економічні дослідження. Тому-то, за моїм глибоким переконанням, «Нумізматичний словник» В. В. Зварича повинен стати на полицю кожного історика, археолога, економіста, етнографа та представників інших гуманітарних наук.

Однією з головних рис «Словника» є те, що він особливо корисний для дослідників матеріалів минувшини. Укладач постійно дбає про те, щоб розповісти, як та чи інша монета і лічильна одиниця використовувалась у минулому на території нашої республіки. Наприклад, читач не лише прочитає про римські денарії, а й дізнається про знахідки на території теперішньої України та роль цих монет в антському суспільстві. Так само розповідається в «Словнику» про польські та литовські монети, які були в обігу на Україні XV—XVIII ст. Це робить книжку В. В. Зварича своєрідною енциклопедією з нумізматики.

Нині, як ніколи, відчувається гостра потреба в довідниках, подібних до «Нумізматичного словника» В. В. Зварича. Дуже потрібні такі довідники з інших спеціальних дисциплін української історії: історичної метрології та хронології, палеографії, сфрагістики. Будемо сподіватись, що видання «Словника» стане першою ластівкою, яка викличе до життя чимало інших.

Хочу побажати «Нумізматичному словникові» В. В. Зварича стати добрим порадником широкого кола науковців, студентів та любителів-нумізматів, зичу книжці довгого життя в сім'ї довідників про минуле нашої країни.

Микола КОТЛЯР

А

АБАЗ — іранська срібна монета, назва якої походить від імені шаха Аббаса I (1587—1628). А. і його фракції були поширені в Східній Грузії (частково в Західній) у період її залежності від Ірану. Поряд з ними в обігу знаходилися аналогічні монети власного карбування (мон. двір — Тбілісі): півмарчілі ($1\frac{1}{2}$ абаза), абаз, узалтун ($\frac{1}{2}$ абаза) і шаур ($\frac{1}{4}$ абаза). Тогочасна основна грошова одиниця Східної Грузії А. важив спочатку 8,5 г, далі його вага значно зменшилася.

У приєднаній до Росії Грузії, в Тбілісі, карбувалася серія монет, національних за формою, але у відповідності з діючою в Російській імперії грошовою системою. Срібні монети карбувалися від 1804 до 1833 рр:. подвійний А. (=40 коп.), А. (=20 коп.) і півабаз або узалтун (=10 коп.); мідні монети випускалися від 1804—1810 рр. вартістю 20, 10 і 5 пулів, які дорівнювали відповідно 2, 1 і $\frac{1}{2}$ копійки. Номінал на цих монетах зазначався грузинськими буквами. Для срібних монет застосовувався метал 880 проби. Монети карбувалися за такою монетною стопою: з фунта срібла виготовлялось монет на 26 крб. (130 А.), а з пуда міді — на 21 крб. У зв'язку з цим вага А. дорівнювала близько 3,15 г срібла, а 10 пулів — бл. 7,80 г міді.

Срібна й мідна монети були тотожні за зображеннями: на лицьовому боці під малюнком міської зубчатої корони містився напис: «Тбілісі», нижче — пальмова і оливкова гілки; на зворотному боці — в першому рядку вказувався номінал монети, у другому й третьому був напис: «грузинське срібло» (на срібних монетах) або «грузинська монета» (на мідних монетах), знизу ставилась грузинськими літерами дата за європейським літочисленням.

Усі написи на монетах передані тогочасним грузинським шрифтом, і лише на срібних монетах під датою викарбувані російські ініціальні букви монетних майстрів: П. З. — Петр Зайцев, А. Т. — Александр Трифонов, А. К. — Алексей Карпинский і В. К.— Василий Клейменов [22, 109].

АВГУСТДОР — золота монета, карбована у 1752—1756 рр. саксонським курфюрстом Фрідріхом Августом (він же Август III — король Речі Посполитої у 1733—1763 рр.). Зразком для А. був прусський фрідріхдор, що був наслідуванням **луїдора** (див.). А., вагою близько 6 г золота, за вартістю дорівнював 5 талярам, що було зазначено на монеті. Крім А., карбувалися ще півавгустдори, вартістю $2\frac{1}{2}$ таляра, а також подвійні А., вартістю 10 талярів [86, 113, 114].

АВЕРС (латин. adversus — звернений до ...; франц. avers; англ. obverse; нім. Vorderseite або Hauptseite) — лицьовий бік монети, а також медалі.

А. античних монет відбивав релігійно-правові уявлення свого часу і тому найчастіше на ньому було зображення голови божества, шанованого в даному місті, а також емблеми міста (наприклад, черепаха — на о. Егіні, Пегас — у м. Коринфі, пчілка — у м. Ефесі і т. д.). В епоху еллінізму на А., як правило, вміщувався портрет правителя держави.

На ранніх римських денаріях на А. було зображення богині Роми, але вже наприкінці II ст. до н. е. появилась велика кількість монет з різними зображеннями на лицьовому боці. Зате на імператорських золотих, срібних і мідних монетах вже постійно вміщувався портрет імператора (першим портретом на римській монеті було зображення Юлія Цезаря).

А. середньовічних і монет нового часу прийнято вважати той бік монети, зміст штемпеля якого визначав правові підстави карбування даної монети, тобто ім'я, портрет або символ (емблему, герб) правителя, за якого вона була випущена.

На лицьовому боці європейських монет новітнього часу звичайно вміщено символ республіки, якщо в країні республіканський лад, або портрет правителя, коли це монархія. Але частіше на А. бачимо герб держави, на зворотному боці — номінал [18, 20, 65, 109, 81, 88, 89, 96].

АВО — дрібна монета португальської колонії Макао (Аоминь), дорівнює $^{1}/_{100}$ **патаки** (див.).

АВСТРІЙСЬКА ВАЛЮТА (нім. Österreichische Währung) — назва австро-угорської валюти в 1858—1892 pp). У 1857 р. Австрія підписала з північнонімецькими державами монетну конвенцію, на підставі якої було уніфіковано їх валюти (1 гульден за конвенційною стопою 1753 р. став дорівнювати 1 гульдену 5 крейцерам нової валюти).

В основу карбування монет замість кельнської марки було покладено митний фунт (Zollpfund=500 г), з якого карбувались в Австрії 45 гульденів, а в німецьких державах — 30 талерів. Гульден, що до того поділявся на 60 крейцерів, з 1857 р. став ділитися на 100 крейцерів, названих новими крейцерами (Neukreuzer).

Для полегшення взаємних розрахунків і торгівлі між договірними сторонами випускались союзний талер (Vereinstaler) і подвійний талер (Zwei Vereinstaler) 900-ї проби, які за вартістю дорівнювали відповідно 1,5 і 3 гульденам. Крім того, карбувалися союзні торгові золоті монети — крони (Krone) і півкрони (Halbe Krone), відповідно 50 і 100 штук з фунта чистого золота (1 крона=10 г золота). Австрія зберегла за собою право карбувати таляри Марії Терезії (т. зв. левантійські таляри) і дукати за конвенційною стопою

1753 р. Після війни з Пруссією Австрія вийшла з конвенції. Основною грошовою одиницею став гульден (флорин, форинт — по-угорськи).

Для обігу всередині імперії Австрія карбувала срібні монети вартістю в 2 і 1 гульден (900-ї проби) і $^1/_4$ гульдена (520-ї проби), розмінні срібні монети (по 50 гульденів з фунта срібла) вартістю в 10 і 5 нових крейцерів і мідні в 3, 1 і $^1/_2$ крейцера (по 150 крейцерів з фунта міді).

Нова валюта була названа австрійською валютою (Österreichische Währung) і з 1 вересня 1858 р. визнавалася єдиною законною у всій імперії. На основі нової А. в. випускалися й нові банкноти.

Період А. в. тривав з 1858 по 1892 рр. до запровадження в Австро-Угорщині золотої **коронової валюти** (див.) [17].

АГОРОТ — розмінна монета Ізраїля, дорівнює $^1/_{100}$ ізраїльського фунта. Введена в обіг з 1960 р. замість пруто, який становив $^1/_{1000}$ фунта.

АЖІО * — (італ. aggio) — перевищення біржового (ринкового) курсу цінних паперів (векселів, акцій, облігацій) або грошових знаків порівняно з їх номінальною вартістю. Коли, наприклад, акція в 10 дол. продається на біржі за 12 дол., то А. становить 20%.

АЛТИН — стара руська грошово-лічильна одиниця. В другій половині XVII ст. і на початку XVIII ст.— назва монети.

Термін А. походить від татарського слова «алти» — шість і виник на Русі одночасно з появою в обігу монети **денги** (див.) в останніх десятиріччях XIV ст. Як одиниця грошової лічби, А. дорівнював 6 денгам. Можливо, що поява А. була пов'язана з виплатою данини татарським завойовникам. При розрахунках з ними А. міг виконувати роль проміжної одиниці при переході з російської грошової системи, яка мала вже зародки десяткового ладу, в монголо-татарську — дванадцятиричну. Хоч А. не вкладався у систему рубля, на який ішло 200 денег (33 А. і 2 денги складали рубль), зате три рублі містили 100 А., що дозволяло користуватись А. при грошових розрахунках.

З 1534 р., коли в Російській державі ввійшла в обіг нова загальнодержавна монета новгородка, або копійка (вдвічі важча від денги), на А. йшло 3 копійки.

Як монета А. (алтинник) карбувався з міді за царя Олексія Михайловича у 1654 р., а в 1704—1726 рр.— із срібла. Пізніше, в 40-х роках XIX ст., А. відродився у вигляді мідної монети в 3 копійки. Монета вартістю в 15 коп., карбування якої почалось у 1760 р., в народі носила назву «п'ятиалтинний» (п'ятиалтинник) [59, 54, 74].

---

* У написанні деяких грошових і фінансово-економічних термінів взяв участь доцент Обухівський Р. П.

АЛЬБЕРТУСТАЛЯРИ — талярні монети, карбовані з 1612 р. в іспанських Нідерландах намісниками іспанського короля Альбертом і Єлизаветою (звідси назва А.). На одному боці А. був зображений іспанський герб, а на другому — скісний брабантський хрест. На німецьких землях їх називали «Kreuztaler», на Україні «хрестовими», «крижовими» або й «крижаками». Іспанська назва А.— патагон. Випускалися також півпатагони і чверть-патагони.

А. були в середньому 850—900-ї проби і містили близько 24,65 г. чистого срібла. Вони спочатку випускалися для торгівлі з німецькими державами, потім — з країнами Східної Європи, де в XVII ст. були значною платіжною одиницею.

А. були поширені на українських землях, про що свідчить їх значна кількість у скарбах. У другій половині XVII ст. вони оцінювалися в середньому в 60 коп. за штуку (Лівобережна Україна), або у 3 польських злотих (Правобережна Україна). В Галичині вони йшли тоді по 3 злотих і 18 грошів (польський злотий=30 грошам), а в «новій» (тимфи, шостаки та ін.) Яна Казіміра монеті — по 6—7 злотих.

В Росії А., як і інші зарубіжні монети, не допускалися до обігу й правили за сировину для карбування російських монет. Купівельна ціна А. спочатку дорівнювала в середньому 48 коп. за одну монету (далі ціна піднялася). А., як і всі інші таляри («любські», «реалові» талери, італійські талеро та ін.), дістали в Росії назву **«єфімків»** (див.) [60, 59, 56, 58, 24, 25, 109].

АЛЬБУС (denarius albus, Weißpfennig — білий пфеніг) — високопробна срібна монета (через білий колір металу за нею закріпилась й назва), прототипом якої був **турський грош** (див.). Карбований від другої половини XIV ст. у німецьких державах Нижнього Рейну, а також наслідуваний іншими німецькими державами А. до появи талярів був основною срібною монетою обігу. Початкова вага — 3,9 г (3,4 г чистого срібла) пізніше значно зменшилась. З 1444 р. на золотий гульден ішло 24 А., а дедалі все більше, в залежності від зниження проби монетного металу і зменшення ваги монети, що в свою чергу викликало підвищення курсу золотих, а також великих срібних монет. У 1579 р. таляр у м. Кельні цінився в 60 А., у 1604 р.— 74, у 1658 — 80 А. На слов'янських землях А., поряд з високопробним денарієм, відомий як «білий пенязь» [109, 88].

АНГОЛАР (португальське заморське ескудо) — грошова одиниця Анголи, португальської колонії в Африці, ділиться на 100 сентаво. А. дорівнює португальському **ескудо** (див.).

В обігу перебувають банкноти вартістю 1000, 500, 100, 50, 20 ескудо і монети вартістю 20, 10 (срібло), $2^1/_2$ (нікелін), 1 ескудо (бронза), 50 (нікель, бронза), 20 (нікель, бронза), 10 (нікель, бронза) сентаво.

В 1921—1924 рр. випускались бронзові монети вартістю 1, 2, 5 сентаво і в 1927 р. нікелева монета вартістю 5 сентаво.

АННА — розмінна монета Індії і Пакистану. До 1 квітня 1957 р. в Індії і 1961 р. у Пакистані 1 А.=4 пайсам==12 пайя. Після введення в цих країнах десяткової грошової системи грошові одиниці — індійська рупія (R) і пакистанська рупія — (PR) стали поділятися на 100 пайса.

АНТИЧНІ МОНЕТНІ СИСТЕМИ — грошові системи, які вживалися в країнах стародавнього світу. Історичні джерела та археологічні матеріали свідчать про те, що на рубежі VIII і VII ст. до н. е. перші монети з'явились у Лідії на узбережжі Малої Азії, а дещо пізніше почав карбувати монети агорський цар Фідон на о. Егіні (є також інші версії про початок карбування монет). Наприкінці VII—на початку VI ст. до н. е. вже багато грецьких міст карбували свої монети.

В основу грошово-монетних одиниць лягли спільні майже для всіх греків вагові одиниці та їх назви: **талант** (див.), **міна** (див.), **статер** (див.), **драхма** (див.), **обол** (див.). Талант=60 мінам; міна=50 статерам==100 драхмам; статер=2 драхмам; драхма=6 оболам; обол=8 халкам. Талант (аттічний)=26,196 кг грошового металу; міна=436,6 г; драхма=4,37 г; обол=0,73 г. Талант і міна в грошовій справі відігравали роль лічильних одиниць, а засобами обігу (монетами) стали статер, драхма, обол і кратні їм монети, не вище від 10 драхм.

Необхідно відрізняти два типи грецьких монетних систем — системи, побудовані на статері, і системи, основною грошовою одиницею яких була драхма. Монетні системи, для яких основним металом було золото або **електр** (див.), переважно базувалися на статері, а «срібні» монетні системи, як правило,— на драхмі.

МОНЕТНІ СИСТЕМИ, ПОБУДОВАНІ НА ЕЛЕКТРІ І ЗОЛОТІ

Найстарішою монетною системою вважається мілетська (від м. Мілета) VII—поч. V ст. до н. е. Назва відноситься до електрових монет іонійського узбережжя (в Малій Азії), яке перебувало під владою лідійських царів. Статер за цією системою важив близько 14,25 г. На лицьовому боці найбільш ранніх монет бачимо примітивні заглибини замість зображення, пізніше — ім'я царя і зображення голови лева. На зворотному боці відсутнє чітке зображення, є лише сліди від металевого стрижня у формі трьох вдавлених прямокутників. Поряд з статерами виготовлялися його половинки, але частіше — треті частини (тріте), шості (гекте), дванадцяті (гемігекте), а пізніше також інші частини із знаменниками, кратними 12, аж до $^1/_{96}$. Після невдалого повстання союзних грецьких міст Малої Азії проти Персії в 494 р. до н. е.

і зруйнування персами Мілета ця система занепадає, хоча малоазійське електрове карбування тривало й далі.

Майже паралельно з мілетськими статерами в обігу були значно важчі статери — фокейської системи (від м. Фокеї), вагою понад 16 г (VII—30-і роки IV ст. до н. е.). На лицьовому боці цих монет був зображений тюлень, грецька назва якого відповідала назві міста. За цією системою карбувалися електрові статери м. Кізіка, т. зв. «кізікіни», які відігравали важливу роль у грошовому обігу Малої Азії і всієї Греції. Вони мали неабияке міжнародне значення як засіб великих платежів у торгових операціях і нагромадження багатства. В середині V ст. до н. е. монетний двір м. Кізіка став немовби філією афінського монетного двору для карбування електрових монет. І лише золоті монети Олександра Македонського витіснили їх з грошових ринків. Крім статера, в м. Кізіку карбувалися ще гекти ($^1/_6$ частина) і дрібніші частини статера. Кізікіни були поширені не тільки у басейні Егейського і Мармурового морів, а й у Македонії, Фракії і басейні Чорного моря, зокрема в м. Ольвії. Ці монети знаходять на півдні України.

Третьою щодо інтенсивності поширення на території Малої Азії була перська монетна система. Попередниками монет цієї системи були т. зв. «крезові статери» золоті й срібні. Золотий статер важив 8,1 г ($^1/_{60}$ легкої вавілонської міни — близько 490 г.), срібний — 10,8 г. За тодішнім співвідношенням цінності золота і срібла (13 : 1) золотий статер дорівнював 10 срібним статерам, або 20 півстатерам (по 5,4 г срібла). Після перських завоювань Дарія Гістаспа з'являються перські золоті дарики і срібні сікли. На підставі згаданого співвідношення золота й срібла один золотий дарик в 8,4 г ($^1/_{60}$ перської міни в 504 г) дорівнював 20 срібним сіклам в 5,6 г кожний. Дарики й сікли були в основі перської монетної системи і знаходились в обігу з другої половини VI до 30-х років IV ст. до н. е. (до витіснення їх монетами Олександра Македонського).

МОНЕТНІ СИСТЕМИ ГРЕЦІЇ, ЩО БАЗУВАЛИСЯ НА СРІБЛІ

Найбільш ранньою з них була егінська система (виникла майже одночасно з мілетською), за якою карбувалися переважно срібні статери (дідрахми — 2 драхми) вагою 12,14—14,55 г. На лицьовому боці монет було зображення сухопутної черепахи — емблеми м. Егіни. Драхми ($^1/_2$ статера) і менші номінали ($^1/_2$, $^1/_6$, $^1/_{12}$ драхми) спочатку випускалися рідше. Монети цієї системи були розповсюджені поза межами о. Егіни, зокрема в Аттіці. В кінці VII і VI ст. до н. е. власне карбування на основі егінської системи почали Кікладські острови, багато міст Північної і Середньої Греції і Пелопоннеса, Мегара, Беотійський союз міст, культові центри Дельфи та Олімпія.

До них приєдналися також причорноморські міста (Ольвія, Пантікапей).

Евбейська монетна система, дещо молодша від егінської, була поширена в Аттіці, в Афінах від часу реформи Солона у 594 р. до н. е., який замінив егінську грошову систему евбейською. Вже з середини VI ст. до н. е. за цією системою, названою евбейсько-аттічною, карбувалися тетрадрахми (=4 драхмам) в 17,44 г і драхми в 4,36 г. З Аттіки вона була занесена в Сіцілію, зокрема в м. Сіракузи, на африканське узбережжя і на північ Греції. Панівне становище в тодішньому античному світі, вже як аттічна монетна система, вона посіла від часів Олександра Македонського (336—323 р. до н. е.). Всі ринки тоді були наводнені золотими статерами, подвійними статерами і срібними монетами, переважно тетрадрахмами і драхмами аттічної системи. В зв'язку з тодішнім співвідношенням золота й срібла (10 : 1), один золотий статер дорівнював 20 срібним драхмам або 5 тетрадрахмам тієї ж системи. З кінця VI ст. до н. е. афінські монети мали постійне зображення: на лицьовому боці — голова Афіни в іонійському шоломі, на зворотному — сова. Від 336 р. до н. е. на срібних монетах Олександра Македонського лицьовий бік мав зображення Геракла в лев'ячій шкірі, зворотний — Зевса на троні. Після смерті О. Македонського виникли нові монетні типи. Після завоювання Греції Римом аттічна драхма прирівнювалася в курсі до римського **денарія** (див.)

Корінфська монетна система була тотожна евбейській, але відрізнялася від неї тим, що статер у 8,72 г поділявся не на дві, як в аттічній, а на три драхми, тому драхма важила 2,91 г. Статери і драхми Корінфа випускалися з кінця VII ст. і аж до елліністичної епохи. На аверсі корінфських монет зображений Пегас, на **реверсі** (див.) — голова Афіни в корінфському шоломі. У V—IV ст. до н. е. корінфські статери стають найбільш поширеними монетами в західній половині грецького світу. В елліністичну епоху корінфська драхма знову набула великого значення. За своєю вагою вона дорівнювала аттічному тетроболу в $^2/_3$ драхми і наближалась до зменшеної тоді егінської гемідрахми ($^1/_2$ драхми) і тому, мабуть, була улюбленою монетою на Пелопоннесі.

Вищезгадані монетні системи були основними в Греції та елліністичних країнах. Вони не дають повного уявлення про різноманітність грецьких монетних систем. Крім них існував і ряд інших систем, наприклад: фінікійська, абдерська, хіоська, дороська та ін. Знання основних систем допомагають зорієнтуватися в дуже складному грошовому господарстві стародавньої Греції.

Оскільки мова йшла про основні одиниці кожної системи, нижче подаються таблиці номіналів електрового і срібного карбування, які є зразком розподілу і взаємовідносин майже усіх найбільш поширених номіналів, причому виділені є характерними й спільними для всіх систем.

Монети, карбовані з електра в м. Кізіку

Статер
Гекта = $^1/_6$ статера
Гемігекта = $^1/_{12}$ статера
Місгемігекта = $^1/_{24}$ статера
і т. д.

Монети, карбовані зі срібла за аттічною монетною системою

Декадрахма — 10 драхм
Тетрадрахма — 4 драхми
Дідрахма — 2 драхми
Драхма — 1 драхма
Пентобол — $^5/_6$ драхми = 5 оболів
Тетробол — $^2/_3$ драхми = 4 оболи
Тріобол або гемідрахма — $^1/_2$ драхми = 3 оболи
Діобол — $^1/_3$ драхми = 2 оболи
Трігеміобол — $^1/_4$ драхми = 1,5 обола
Обол — $^1/_6$ драхми = 1 обол
Трітеморій — $^1/_8$ драхми = $^3/_4$ обола
Геміобол — $^1/_{12}$ драхми = $^1/_2$ обола
Трігемітетартеморій — $^1/_{16}$ драхми = $^3/_8$ обола
Тетартеморій — $^1/_{24}$ драхми = $^1/_4$ обола
Гемітетартеморій — $^1/_{48}$ драхми = $^1/_8$ обола

Крім електрових, золотих і срібних монет, у стародавній Греції карбувалися ще мідні монети **халк** (див.) і **лепта** (див.).

До античних монетних систем належить і римська монетна система. Особливістю римської монетної справи було те, що в ній важливу й самостійну роль відігравали мідні (бронзові) монети. В Середній Італії міді споконвіку відводилась роль грошового металу. В праісторичних похованнях коло руки померлого були знайдені куски необробленої міді, т. зв. aes rude. Пізніше в обігу з'явилися зливки (бруски) бронзи, поверхню яких з часом почали оздоблювати примітивним зображенням або орнаментом, т. зв. aes signatum. Коли ж у другій половині IV ст. до н. е. почався випуск римських монет, металом для їх виготовлення послужила традиційна мідь.

Слід зауважити, що завдяки грецьким колоністам карбування монет поширилось з Греції на Сіцілію, Південну Італію, яку називали Великою Грецією. Тут, до речі, були відомі срібні статери, т. зв. римсько-кампанські монети вагою в 6,82 г, що становили немовби перехідний етап до карбування римських монет.

Перші римські монети (великі круглі литі кружальця з міді, бронзи) виготовлялись близько 338 р. до н. е. на основі прийнятої в Римі і Середній Італії торгової системи ваги. Одиницею ваги була лібра — римський фунт, і тому перша монета — **ас** (див.) — важила цілий фунт і називалась лібральним асом (це не пізніший фунт в 327,4 г, що згодом був покладений в основу всієї римської

монетної справи, а легший, в 272,88 г., званий оським фунтом).

Ас, як і торговий фунт, поділявся на 12 унцій. Крім аса, випускалися й менші номінали: **семіс** (див.), **трієнс** (див.), **квадранс** (див.), **секстанс** (див.), **унція** (див.), а також частини унції. Систему номіналів показано на табл. 1.

ТАБЛИЦЯ 1

Назва номінала	Кількість унцій	Тип лицьового боку	Визначення вартості	Тип зворотного боку
Ас	12	Голова Януса	I	Ніс корабля
Семіс	6	Голова Юпітера	S	»
Трієнс	4	Голова Мінерви	...	»
Квадранс	3	Голова Геракла	...	»
Сектанс	2	Голова Гермеса	...	»
Унція	1	Голова Роми	...	»

Коли близько 269 р. до н. е. в Римі почалось карбування римських монет (питання про початок карбування перших римських мідних і срібних монет, а також роки проведення реформ ще й досі дискусійне), ас і менші номінали вже не відливалися, а карбувалися, причому вага аса шляхом секстарної редукції[1] була зменшена до 54, 59 г (327, 45 : 6). Відтоді вся римська монетна справа базувалася на однаковій основі. Срібний денарій важив 4,55 г ($^1/_{72}$ римського фунта) і містив у собі 10 асів. Одночасний обіг срібних і мідних монет спирався на тодішнє співвідношення вартості цих металів як 120 : 1, що відповідало ціні металів у торгівлі. Крім денарія, карбувалися зі срібла **квінарій, сестерцій** (див.) і **вікторіат** (див.).

ТАБЛИЦЯ 2

Назва монети	Вага в г	Вага в скрупулах	Кількість асів	Визначення вартості	Тип лицьового боку	Тип зворотного боку
Денарій	4,55	4	10	X	Голова Роми	Діоскури на конях
Квінарій	2,275	2	5	V	» »	»
Сестерцій	1,137	1	2,5	IIS	» »	»
Вікторіат	3,41	3	7,5		» Юпітера	Вікторія з трофеями

У 217 р. до н. е. відбулася реформа, за якою вага денарія зменшилася до 3,9 г ($^1/_{84}$ фунта), вага аса до однієї унції — 27,28 г ($^1/_{12}$ фунта). Змінилось і співвідношення між денарієм і асом. Денарій містив вже не 10, а 16 асів, і тому квінарій дорівнював 8, а сестерцій — 4 асам. В цих умовах взаємовідношення срібла і міді

[1] Секстарна редукція — зменшення ваги монети до шостої частини попередньої величини.

112 : 1 могло ще відповідати торговій вартості обох металів.

Надалі вага денарія залишалася без змін і такою перейшла в імператорську епоху, але ас ще раз у період республіки (в 89 р. до н. е.) зменшився в два рази і дорівнював половині унції — 13,64 г ($^1/_{24}$ фунта). Звідси співвідношення вартості срібла і міді (56 : 1) вже не відповідало ринковій вартості металів і таким чином мідна (бронзова) монета мала умовний (кредитний) характер. Золоті монети в період республіки карбувалися рідко.

Значні зміни в монетній справі Риму сталися за часів імператора Августа (30 р. до н. е.—14 р. н. е.). Золоті монети систематично перебували в обігу. Золотий **ауреус** (див.) карбувався у кількості 40 штук з фунта вагою 8,19 г кожний, і дорівнював 25 денаріям. Поряд з бронзою з'явився інший вид мідного сплаву — **ауріхалк** (див.), з якого карбувалися крупніші номінали: сестерцій (в 27, 28 г), що дорівнював 4 асам, і дупондій (в 13,64 г), що дорівнював 2 асам. З бронзи карбувалися лише ас і квадранс.

У зв'язку з цим грошовий обіг у Римі (отже, в Італії) можна представити так: 1 ауреус = 25 денаріям = 100 сестерціям = 200 дупондіям = 400 асам.

За часів Нерона (54—68 р. н. е.) вага денарія знизилась до 3,41 г ($^1/_{96}$ фунта), а ауреуса до 7,28 г ($^1/_{45}$ фунта). Водночас почалось і псування високопробних досі срібних монет. Додавання до срібла менш цінних металів (міді) призвело до того, що під кінець II ст. н. е. в срібній монеті було лише 50% чистого срібла, а в другій половині III ст.— і того менше. Часто серцевина монети була мідною і лише зверху тонкий шар срібла. Це було офіційним фальшуванням монет. Імператор Каракала в 214 р. н. е. зробив спробу зміцнити грошове господарство, випускаючи т. зв. **антоніціани** (див.), але вона не мала успіху в зв'язку з дальшим їх псуванням.

Деяка стабілізація в римській грошовій справі відбулася за Костянтина I. З 314 р. він запровадив у західній половині імперії, а з 324 р.— і по всій імперії карбування **золотого соліда** (див.) вагою 4,55 г ($^1/_{72}$ фунта), який став основною монетою і лічильною одиницею всієї держави. Крім соліда, карбувалися його половинки - семіси і треті частини — трієнси (треміси).

Із срібла з часів Костянтина карбувалися міліарісій, що по цінності дорівнював $^1/_{1000}$ золотого фунта, і сіліква — $^1/_{1728}$ фунта.

Пізніше, зокрема у Візантії, сіліква була покладена в основу грошової лічби [18, 20, 109, 76, 78, 81, 88, 93, 101].

АНТОНІНІАН — срібна римська монета (вага 5,3—4,7 г), названа в честь імператора Каракали (його повне ім'я Марк Аврелій Антонін); карбування її почалось у 214 р. н. е. Причиною появи А. була фінансова криза, що охопила в III ст. н. е. всю Римську імперію. Основна до цього часу в римській грошовій системі срібна

монета — **денарій** (див.) — наприкінці II ст. н. е. знецінився вдвічі (кількість міді в монеті досягла 50%), у зв'язку з чим довір'я до нього на міжнародних ринках було підірвано. Шляхом випуску А., більшого за розміром і вагою від денарія, Каракала хотів поліпшити грошове господарство Римської держави і вийти з важкого економічного становища. Однак його заходи не дали бажаних результатів. Вартість А. невпинно зменшувалась внаслідок збільшення в ньому **лігатури** (див.), і хоча в середині III ст. н. е. він витіснив з обігу денарій, сам він став майже мідною монетою з незначною кількістю срібла (4—2%). Деколи мідна монета покривалася сріблом лише зверху. Таким чином, вартість А. була вже умовною і він став кредитною монетою з примусовим курсом. На вигляд А. відрізнявся від денарія тим, що портрети імператорів на монетах мали переважно променевий, а не лавровий вінок.

Знецінення римських монет було однією з головних причин припинення їх надходжень у Східну Європу, зокрема на територію теперішньої України. Використовувати «кредитні» монети «варвари» не були ще готові.

Значна кількість знахідок окремих і цілих скарбів римських монет II—III ст., зокрема А., свідчить про те, що завдяки контактам з Римською державою вони могли виконувати у стародавнього населення Східної Європи функції не лише нагромадження, але й служити в деякій мірі засобом платежу [18, 20, 109, 88].

АРГЕНТАРІЇ (від латин. argentum — срібло) — банкіри в Стародавньому Римі, які приймали грошові вклади і видавали позики, а також здійснювали безготівкові розрахунки між своїми клієнтами.

АРГЕНТІНО — грошова одиниця Аргентіни, запроваджена в 1881 році під назвою «золотий аргентіно», вартістю 5 **пезо** (див.). Вага А.=8,645 г (7,258 г чистого золота).

АРТІГ (нім. Artig, швед. Örtug) — срібна монета, викарбувана вперше у Швеції за Альбрехта Мекленбурзького (1363—1389 рр.).

Артіги карбувалися також на території Естонії в другій половині XIV—першій чверті XV ст. у Тартуському єпископстві і Лівонським орденом у Талліні. Вага А.=1,1—1,2 г.

У нумізматичній літературі до останнього часу артіги називали шилінгами, а приблизно втричі меншу монету — артігом. Насправді ж до 1422 р. термін ш и л і н г був лише лічильним поняттям, а дореформенний артіг називався «любецьким», у зв'язку з тим, що він карбувався на зразок пфенігів м. Любека. З другої половини XV ст. «любецькі» монети почали називати просто пфенігами.

Після грошової реформи 1422—1426 рр. на території Естонії і Латвії артіги стали називатися **шилінгами** (див.). У грошовому рахунку Лівонії другої половини

XIV—початку XV ст. один артіг дорівнював трьом пфенігам.

До появи в Новгороді власної монети — денги — в 1420 р. в обігу знаходилися короткий час (1410—1420) лівонські А., названі артугами [64, 34, 109].

АС (латин. aes, ass, assis) — грошова одиниця в Стародавньому Римі. До появи відливаної монети в Римі в обігу знаходилися зливки — бруски необробленої міді (aes rude), пізніше — бронзові бруски з зображенням (aes signatum). У другій половині IV ст. до н. е. почався випуск круглих відливаних монет (aes grave). Вага А. дорівнювала римському фунтові або лібрі, і тому монета називалась лібральним асом (as libralis). Спочатку використовувався фунт (лібра) вагою 272,88 г, пізніше в основу римської монетної системи був покладений фунт у 327,45 г. На початку III ст. до н. е. вага А. (вже карбованого, а не відливного) зменшилась до $^1/_6$ (54,59 г); від 218 р. до н. е. — $^1/_{12}$ (27,3 г); з 89 р. до н. е.— $^1/_{24}$ фунта (13,64 г). Від того часу мідні монети стали вже неповноцінними (кредитними). Пізніше А. важив ще менше. Крім А. карбувалися з міді монети вартістю 2, 3, 5 і 10 А., а також $^1/_2$, $^1/_3$, $^1/_4$, $^1/_6$, $^1/_{12}$ А. та ін. На лицьовому боці А. було зображення Януса, на зворотному — ніс корабля, а під ним цифра I — знак вартості монети. До 217 р. до н. е. 10 А.=1 срібному денарієві, після цього вже на денарій йшло 16 А.

У Стародавній Греції А. називали **асарієм**. Античні держави в Північному Причорномор'ї (Херсонес Таврійський, Тіра, Ольвія) карбували в II—III ст. н. е. мідні монети вартістю 1, 2, 3 (тресис) і 4 (тетрасарій) асарії, які відповідно позначали грецькими цифрами A, B, Г і Δ. Назва А. поширилась на великі (до 120 г) мідні литі монети, що їх випускали в Ольвії в V—IV ст. до н. е. [18, 20, 43, 109, 88].

АСИГНАТИ (франц. assignat) — паперові гроші в період французької буржуазної революції кінця XVIII ст. Вперше були випущені в 1789 р. великими купюрами по 10 000 ліврів. З 1790 р. А. стали випускатися дрібнішими купюрами і перебували в обігу разом з металевими монетами. Посилена емісія А. призвела до інфляції. На початку 1791 р. А. оцінювались у 90% їх номінальної вартості, наприкінці 1794 р.— у 17%; у 1797 р. всі А. були оголошені недійсними [10, 66].

АСИГНАЦІЇ — російські паперові гроші, випущені вперше в 1769 р. за Катерини II для покриття витрат на війну з Туреччиною. Емісію і обмін А. проводили асигнаційні банки в Петербурзі і Москві. А. випускались вартістю 100, 75, 50, 25 крб. і забезпечувалися мідними монетами, які передавалися асигнаційним банкам. У 1786 р. були випущені А. вартістю 5, 10 крб., обмін яких на срібло, а потім і на мідь був припинений. Ріст емісії А. викликав їх знецінення порівняно з срібними монетами. В 1796 р. асигнаційний

карбованець дорівнював 68 коп. сріблом, в 1812 р.— $^{1}/_{3}$ срібного карбованця, а у 1839 р. була проведена девальвація А.; срібний карбованець прирівнювався до 3 крб. 50 коп. асигнаціями. В 1843 р. А. були замінені державними кредитними білетами. Анульовано А. в 1849 р. [72, 59, 99].

АСПР — срібна монета (вага 1,1 г), поширена в країнах Сходу та в генуезьких колоніях Північного Причорномор'я. Найранішими є А. Трапезундської імперії (1204—1461) та лицарського Ордену госпітальєрів (XIV—XV ст.). У Кафі (сучасне м. Феодосія, Крим. обл.) А. карбувалися в XIV ст. до 1475 р., тобто до того часу, коли місто захопили турки. На лицьовому боці А. було зображено герб Генуї і написано латин. назву міста та ініціали консула, на зворотному боці — тамгу (знак власності) золотоординських або кримських ханів з іменем і титулом правлячого хана арабською мовою. А. Туреччини і Кримського ханства називалися а к ч е (ахче). Турецькі акче карбувались у XIV—XVIII ст., кримські — в XV—XVIII ст. [43, 109].

АТ — розмінна монета Лаоса, дорівнює $^{1}/_{100}$ **кіпа** (див.).

АУРЕУС (латин. aureus — золотий) — золота римська монета, яку після переможних воєнних походів почав карбувати Юлій Цезар. Більш ранні золоті монети випускалися рідко і випадково — під час воєн для обслуговування армії і з нагоди якого-небудь тріумфу. Систематичне карбування А. відбувалось в імператорську епоху, починаючи від Августа (30 р. до н. е.—14 р. н. е.), у кількості 40 штук з римського фунта золота (вага приблизно 8,19 г). Тоді А.=25 денаріям (срібло)=100 сестерціям (латунь)=200 дупондіям (латунь)= 400 асам (мідь). За часів Нерона (54—68 р. н. е.) вага А. знизилась до $^{1}/_{45}$ фунта, за Каракали — до $^{1}/_{50}$, а за Діоклетіана (285—305 р. н. е.)— спочатку до $^{1}/_{70}$, а потім до $^{1}/_{60}$ фунта (вага приблизно 5,5 г). У зв'язку з грошовою реформою Костянтина на зміну А. прийшов золотий **солід** (див.).

На лицьовому боці А. постійно вміщувався портрет імператора, навколо якого — його ім'я та титули; на зворотному боці були пояснювальні написи, що відносились деколи до зображення лицьового боку, або легенда у формі девізів (LIBERTAS — свобода, CONCORDIA — згода та ін.) навколо персоніфікованих подій і понять, а також ряд інших зображень і написів.

Крім цілого А., рідше карбувалися золоті монети вартістю $^{1}/_{2}$ і $^{1}/_{3}$ А.

Золоті римські монети майже не потрапляли на територію Східної Європи, зате зустрічаються т. зв. «варварські» наслідування цих монет. Подекуди виступають на Україні золоті римські медальйони, які дають підставу говорити про зв'язки вождів місцевих племен з представниками адміністрації залежних від Риму територій [18, 20, 59, 109, 78, 83, 88, 89, 92, 93].

АУРІХАЛК — (латунь) дорожчий за бронзу сплав міді і цинку, з якого, починаючи від часів Августа (30-ті р. до н. е.—14 р. н. е.), карбувались у Римі **сестерції** (див.) і **дупондії**. А. одержав назву від кольору сплаву, подібного до золота.

АФГАНІ — грошова одиниця Афганістану, дорівнює 100 пул; запроваджена законом у 1926 р. замість кабульської рупії (10 А. обмінювались на 11 каб. рупій). Срібний вміст А. становив 10 г срібла (900 проби). Курс А. щодо зарубіжних валют після відходу від срібного стандарту на початку другої світової війни визначався через анг. фунт стерлінгів, а потім через долар. Золотий вміст А. в січні 1964 р. дорівнював 0,0197482 г чистого золота. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 А.=2 крб. 01 коп. В обігу перебувають банкноти вартістю 1000, 500, 50, 20, 10, 5 і 2 А. і розмінна монета в 5, 2 і 1 А., 50 і 25 пул [11, 61, 19].

Б

БАЙЗА — розмінна монета Оману і Маскату (протекторат Великобританії). Б. становила $^1/_{64}$ рупії Перської Затоки (до 1966 р.), а також дорівнювала $^1/_{200}$ ріала (1 ріал=200 Б.). В обігу перебувають монети в 10, 5, 3, 2 і 1 Б., а також монети попередніх випусків у 50 і 20 Б.

БАЛЬБОА — грошова одиниця Панами, дорівнює 100 сентесімо. Законним платіжним засобом поряд з Б. є долар США. Золотий вміст Б. відповідає золотому долару. На підставі угоди з США від 1904 р. Панама не має права випускати в обіг власних банкнот; емісія Б. обмежена срібною та іншою розмінною монетою вартістю 1 Б. та 50, 25, 10, 5, 2, 1 і $^1/_2$ сентесімо. Переважна більшість грошової маси складається із банкнот і монет США, які є платіжними засобами у Панамі.

БАНІ — розмінна монета Соціалістичної Республіки Румунії, дорівнює $^1/_{100}$ лея. В обігу є монети з 50, 25, 15, 10, 5, 3 і 1 Б.

БАНКНОТИ (англ. bank-note) — банківські білети, різновидність кредитних грошей. У капіталістичних країнах Б. є основним видом кредитних грошей. Б. — це векселі емісійних банків, які заміщують в обігу приватні комерційні векселі, служать кредитними грішми і підлягають розміну на золото й срібло. Порядок випуску банкнот встановлюється законодавством відповідної країни. В період світової економічної кризи 1929—1933 рр. розмін Б. на золото було скасовано; вони перетворилися у паперові гроші і все більше знецінювались. Тепер у жодній капіталістичній країні банкнотного обігу, в справжньому розумінні цього слова, не існує. Паперово-грошові знаки, які випускаються тепер під виглядом Б., за своєю економічною природою є паперовими грішми.

В соціалістичних країнах Б. принципово відмінні від Б. капіталістичних країн. За своєю природою — це кредитні гроші і випускаються в обіг планомірно в порядку короткострокового кредитування народного господарства і відповідно до потреб товарообороту в грошах. В умовах планового соціалістичного господарства немає необхідності в заміні банківських білетів на золото. Частково вони забезпечуються золотом та іншими дорогоцінними металами (в СРСР — 25%), але основним їх забезпеченням є товарні маси, що зосереджені в руках держави і відпускаються за твердими цінами. Таке забезпечення є надійною основою стійкості соціалістичних банківських білетів [16, 6, 13, 36, 62, 66].

БАНКОЦЕТЛІ (нім. Bankozettel) — перші австрійські паперові гроші, які випускалися Віденським міським банком ще з 1762 р. без примусового курсу і обмінювалися на срібні монети. Наприкінці XVIII ст. їх обмін на срібло було припинено і запроваджено примусовий курс.

Б. випускалися в необмеженій кількості для покриття бюджетного дефіциту, що призвело до їх великого знецінення стосовно монет, які випускались раніше. У 1811 р. внаслідок девальвації вартість Б. була зменшена до $^1/_5$ їх номінальної вартості (номінала) і їх було замінено новими паперовими грішми — **вимінними білетами** (див.). Період побутування Б. у грошовому обігу Австрії тривав з 1796 по 1811 рік.

БАТ (або тикаль) — грошова одиниця Таїланду, дорівнює 100 сатангам, запроваджена в 1928 р. замість тикаля. (Б. за традицією називають тикалем). Золотий вміст Б. 15 квітня 1928 р. був визначений у 0,66567 г чистого золота. Внаслідок багатьох девальвацій його золотий вміст постійно знижувався і в 1963 р. становив вже 0,427245 г чистого золота (20,8 Б. за долар). В обігу перебувають банкноти вартістю 100, 20, 10, 5 і 1 Б. та монети вартістю 50, 25, 10, 5 і 1 сатанг.

БАЦЕН (нім. Batzen) — срібна монета, карбована в кінці XV ст.—XVI ст. у Швейцарії і південнонімецьких державах, звідки поширилася на Сілезію і Пруссію. Б. дорівнювала 4 крейцерам. Карбувалася в 1, $^1/_2$ і $^1/_4$ Б. (відповідно 16, 8, 4 пфенігів), що робило її зручною для дрібної торгівлі. Б. зустрічаються інколи в скарбах на західноукраїнських землях.

БЕЛЬГА — назва бельгійських франків, що була введена законом у 1926 р. На підставі цього закону курс зарубіжних валют повинен був виражатись у Б. Національний банк мав право випускати банкноти — Б., але з обов'язковим зазначенням їхнього еквівалента у франках. Золотий вміст Б. був встановлений 0,20920 г чистого золота, а з 1935 р. його знижено до 0,150632 г. У 1946 р. назву Б. було скасовано і банкноти з подвійним визначенням їх вартості підлягали вилученню з обігу.

БЕЗАНТ, БІЗАНТИН (від латин. besantius) — золотий візантійський **солід** (див.), поширений після хрестових походів у країнах Західної Європи. Цю золоту монету називали також іперпером. Б. займав панівне місце в торгівлі з Близьким Сходом і рідко потрапляв на південноукраїнські землі.

БІЛОННА МОНЕТА — низькопробна срібна монета, в якій кількість благородного металу становить меншу частину, а більшу — мідь. Вже в Стародавньому Римі Б. м. стали в III ст. н. е. денарій, а також **антонініан** (див.), в лігатурному сплаві яких переважала мідь і тому метал цих монет інколи називали білою міддю. В середні віки за кольором металу відрізняли монети білі — вищої проби (argentum album, denarii albi і т. п.) і монети чорні — низької проби (argentum nigrum, grossi nigri і т. п.).

В XIV—XV ст. і пізніше, при співіснуванні кількох родів срібних монет, звичайно більші номінали мали вищу пробу, ніж менші. Наприклад: польськ. півгріш і чеський гріш визначались як білі монети, а денарії — як чорні. В першій половині XVI ст. польськ. гріш у Чехії мав вартість 2 і пів «білого пенязя», далі — 6 білих денаріїв. При цьому білими пенязями чехи вважали денарій, кращий за якістю, яких 7 дорівнювало 1 **празькому грошеві** (див.); меншою одиницею був «чорний пенязь», яких 2 йшло на 1 білий. Білі і чорні пенязі відомі з письмових джерел, складених на українських землях колишнього Великого Князівства Литовського (XV—XVII ст.). Назвою «білий» там відрізняли від низькопробних денарії трохи кращої якості, головним чином карбовані на литовських монетних дворах. Якщо чистопробний метал дорівнював 16-й пробі, то Б. м. деколи мали лише $^1/_{16}$ частину срібла. Часто срібні монети перетворювалися на білонні, що давало казні великі прибутки, але, з другого боку, це призводило до їх знецінення, від чого терпіли трудові маси населення. Б. м. західноєвропейського походження становила переважну частину маси монет українського грошового обігу в XVI—XVIII ст. Такими монетами були: денарій, солід (шилінг, шеляг), драйпелькер, півторак та ін. [96, 79 (20—21), 16].

БІМЕТАЛІЗМ (латин. bi — дво (х) + metallum — метал) — рівночасне вживання в монетній справі двох благородних металів — золота й срібла, або така грошова система, за якою два валютних метали служать законним і рівноправним платіжним засобом (золото й срібло). У своєрідній формі Б. застосовувався в Персії (VI—IV ст. до н. е.), в епоху еллінізму, в Римі (імператорська епоха), Візантії і арабських країнах.

В XVI—XIX ст. існувало дві різновидності Б.: 1) система паралельної валюти, коли золоті й срібні монети в обігу оцінювалися стихійно, за ринковою вартістю вміщеного в них металу; 2) системою подвійного обігу (подвійної валюти), при якій вартісне співвідношення

монет з обох металів регламентувалось державою при збереженні вільного карбування грошей з золота й срібла. Для XVI—XVIII ст. характерною була перша різновидність, для XIX ст.— друга. Система паралельного обігу золотих і срібних монет була дуже невигідною для трудящих мас. Співвідношення між ними постійно мінялося в зв'язку зі змінами цін на ці метали і безперервним зниженням якості срібних монет, що приводило до змін і росту цін на товари споживання. Спроби деяких держав у XIX ст. (Франція та ін.) законом встановлювати ціннісне співвідношення між золотими й срібними грішми також не дали бажаних результатів, тому що два метали одночасно являли собою мірило вартості, а це суперечило природі грошей як єдиного загального еквівалента. Економічний розвиток капіталістичних країн, ріст видобутку золота, знецінення срібла примусили їх перейти наприкінці XIX ст. до золотого **монометалізму (див.)** [16, 66, 96, 109].

БЛОКОВАНЕ КАРБУВАННЯ — карбування монети з металу, що належить державі. Б. к. відрізняється від вільного карбування, коли будь-яка особа мала право принести на монетний двір у необмеженій кількості золото й срібло для перекарбування їх у монети.

БОЛІВАР — спочатку золота монета Уругваю і Венесуели, а з 1910 р. грошова одиниця Венесуели, дорівнює 100 сентімо. Назва походить від прізвища одного з керівників боротьби за незалежність іспанських колоній в Америці (1810—1826 рр.) — Сімона Болівара (1783—1830). Золотий вміст Б. зафіксований Міжнародним валютним фондом (МВФ) 18 квітня 1947 р. в 0,265275 г чистого золота, хоч фактично цей золотий вміст є нереальним. Паритетний курс до долара — 3,35 Б. за 1 дол. Цей курс застосовується тільки до імпорту невеликої кількості товарів. Експортна виручка від цілого ряду традиційних для Венесуели товарів здається Центральному банку за курсом дещо вищим, наприклад, за нафту — 4,40 Б. за 1 дол. і т. д.

В обігу є банкноти в 500, 100, 50, 20, 10 Б., монети в 2, 1 Б., 50, 25, $12^1/_2$ і 5 сентимо [11, 66, 16, 61].

БОЛІВІАНО — грошова одиниця Болівії з 1864 р. до 1963 р. 1 Б.=100 сентаво. З 14 травня 1953 р. був встановлений офіційний курс 190 Б. за 1 дол. США (купівельний — 190,0, продажний — 191,9). Офіційний курс застосовувався по всіх операціях, за винятком деяких неторгових угод, які відбувалися за ринковим курсом. З 15 грудня 1956 р. твердий офіційний курс був скасований і всі торгові і неторгові операції здійснювалися за курсом вільного ринку. На кінець 1962 р. цей курс становив 11 885 Б. за 1 дол. США. В обігу були банкноти вартістю 10 000, 50 000, 1000, 500, 100, 50, 20 Б. і розмінна монета. З початку 1963 р. Б. замінений новою грошовою одиницею — болівійським **песо (див.)** [11, 16, 66].

БОРАТИНКИ — назва дрібних монет (солідів, або шелягів) Польщі і Литви, карбованих у 1659—1666 рр.

Першими польськими мідними монетами були шеляги, які випускалися у м. Бидгощі у 1650 р. вагою приблизно 2,6 г. Чотири шеляги дорівнювали тоді одному срібному грошеві. У 1659—1666 рр. карбування значно легших мідних шелягів відновилося за проектом тодішнього монетного підприємця Т. Л. Боратині (звідси їх народна назва «боратинки»). Боратинки вагою приблизно 1,35 г карбувались в м. Уяздові коло Варшави, Кракові, Бресті і Каунасі. Вони були пущені в обіг за курсом раніше карбованого білонного соліда — три монети на один срібний гріш, а 90 штук — на один польський злотий (1 польськ. злотий=30 срібним грошам). Випускалися два види Б. — коронні (польські) і литовські, які відрізнялися між собою зображенням і написом на зворотному боці: польськ. орел і легенда — солід Королівства Польського — на коронних і Погонь (герб Литви) і напис — солід Великого Князівства Литовського — на литовських. Лицьовий бік Б. був однаковий — портрет і напис Ян Казімір король (латинською мовою).

Б. були першими польськими кредитними грішми, реальна вартість яких становила лише 15% номінальної. Вони були випущені з метою поповнення грошових засобів казни і покриття державних боргів. Запланована спочатку сума по одному мільйону для Польщі і Литви до кінця 1666 р. перевищила 10 млн. польськ. злотих, не враховуючи значної кількості фальшивих монет (зв. клепачами), карбованих як всередині держави, так і поза її межами. Внаслідок цього курс Б. упав значно нижче від примусового. Наприклад, якщо за **дуката** (див.) платили тоді 6,5, а за таляр — 3,5 польськ. злотого срібними монетами, то мідними Б.— відповідно 9 і 5 злотих. Б. масово заповнивши грошові ринки, призвели разом з **«тимфами»** (див.) до цілковитого розладу грошового господарства і всієї економіки Речі Посполитої. Вони через нестачу повноцінної розмінної монети продовжували бути панівною обіговою монетою (moneta currens) аж до другої половини XVIII ст. (на початку XVIII ст. ціна дуката виносила вже 18, а таляр — 8 польськ. злотих боратинками або тимфами). В Польщі, Литві і Білорусії зустрічається велика кількість скарбів Б., зате на українських землях, за винятком Галичини і Волині — рідко. Мабуть український ринок сприймав їх погано, і вони не набули широкого розповсюдження [86, 87, 97, 114, 109, 24, 49].

«БОРИСФЕН» — поширена в науковій літературі назва мідних (бронзових) монет давньогрецького поліса (міста-держави) Ольвії, які карбувалися протягом 330—240 рр. до н. е. Спочатку Б. важив близько 11 г, пізніше — близько 5—6 г, і 400 таких монет за вартістю дорівнювали одному золотому статерові. На лицьовому

боці Б. зображено бородату голову божества ріки Борисфену (Дніпра), на зворотному — лук у горіті, сокиру і напис ОЛВІО. Монети різних випусків розрізняють за допомогою т. зв. диферентів (монограм, окремих літер), що являють собою скорочення імен ольвійських магістратів (службових осіб), які обирались щорічно [43, 18, 20].

БРАКТЕАТ (від латин. bractea — бляха; нім. Brakteat, Hohlpfennig) — срібна монета, карбована на тоненькому монетному кружку лише з одного боку (верхнім штемпелем), так що рисунок на ній виходив на аверсі опуклим, а на реверсі — ввігнутим. Ця монета з'явилась близько 1130 р. в Німеччині, потім її карбували інші країни: Польща, Чехія, Угорщина, Данія і країни Скандинавського півострова. Значного поширення карбування Б. набуло наприкінці XII і протягом XIII ст., коли техніка їх виготовлення досягла надзвичайно високого рівня. В XIV ст. випуск Б. припинився, хоча в Сілезії вони появлялися ще в XV ст., а в Німеччині — в окремих випадках навіть до XVIII ст. Термін Б., рідко вживаний у XIV ст., закріпився в нумізматичній літературі лише наприкінці XVII ст.; в середньовічних письмових джерелах цих монет не відрізняли від **денаріїв** (див.). Порівняно з денарієм Б. мав значно більший діаметр і часто досягав 40—45 мм, тоді як його вага залишалась приблизно на рівні звичайного денарія. Б. мали найрізноманітніші зображення (постаті, голови володарів, зображення релігійного характеру, сцени з світського життя, герби міст і т. д.).

Перехідну форму від ранньосередньовічних денаріїв до брактеатів становили півбрактеати (нім. Halbbrakteaten), що карбувалися в Західній і Середній Європі (IX—початок XII ст.) також на тонкому й широкому кружку, але двома штемпелями (верхнім і нижнім).

Поява Б. зв'язана з розвитком внутрішнього грошового обігу, з потребою прискорення процесу їх виробництва. Вони були вигідні для внутрішніх платежів країн Західної Європи, але не надавалися для виконування ролі міжнародної монети. Тому Б. рідко зустрічаються в скарбах поза межами країни, де вони карбувалися. На південно-західних українських землях відомий лише один великий скарб Б. — хотинський (неправильно названий — акерманським), який датується 1225—1230 рр. У його складі є саксонські, мейсенські, тюрингсько-гессенські Б., чеські і угорські денарії, що дає підставу зробити висновок про економічні зв'язки Чехії і Угорщини з Подністров'ям, завдяки яким ці монети могли потрапити на наші землі [38, 96, 49, 59, 109].

БУКША — розмінна монета Йеменської Арабської Республіки, дорівнює 1/40 ріала (ріал = 40 Б.). Від 1963 р. в обігу перебувають нові паперові гроші вартістю 20 і 10 Б., а також монети в 20, 10, 5, 2, 1 і 1/2 Б. (див. **ріал**). З 1963 р. 1 р. = 100 Б.

В

ВАЛЬВАЦІЯ (франц. evaluation — оцінка) — визначення цінності іноземної монети в грошовій одиниці даної держави, але не за номіналом, а за вагою вміщеного в ній чистого металу (золота, срібла). В. застосовувалась у царській Росії при складанні спеціальних таблиць, що являли собою перелік оцінених методом вальвації іноземних валют [66, 16].

ВАЛЮТА (італ. valuta — букв. вартість, ціна). Термін «валюта» вживається в різних значеннях, зокрема як грошова одиниця даної країни (карбованець, злотий, франк, долар і т. д.) і як тип грошової системи (золота, срібна, паперова). Крім того, В. означає іноземні гроші, які беруть участь у міжнародному обігу (іноземна В.). В сучасних умовах розвитку капіталізму В. капіталістичних країн — це паперові гроші. Вони поділяються на три групи: 1) конвертовані в інші В.; 2) з обмеженим обертанням, тобто такі, які конвертуються лише в деякі В.; 3) замкнуті В., які використовуються лише в межах даної країни. До грудня 1958 р. конвертованою В. були долар США, швейцарський франк і португальський ескудо. З 1958 р. конвертованими стали В. більшості західноєвропейських країн.

В. соціалістичних країн докорінно відрізняється від В. капіталістичних країн. Важливе значення у зміцненні соціалістичних В. відіграє планомірний розвиток економіки, планування грошового обігу і товарообороту. В. соціалістичних країн забезпечується не тільки золотим запасом, а й великою стійкістю товарних мас, які пускаються в товарообіг по твердих цінах [16, 13, 36, 62, 66, 6].

ВАЛЮТНИЙ КУРС — ціна грошової одиниці однієї країни, яка виражена в грошових одиницях інших країн. В основі В. к. лежить кількісний вміст золота в грошових одиницях відповідних країн. У період існування золотої валюти в капіталістичних країнах В. к. виражав співвідношення різних вагових кількостей чистого золота, що його містили грошові одиниці. При обігу паперових грошей В. к. виражає співвідношення валют, ступінь їх вартості у золоті. Встановлення В. к. називається котируванням валюти. Найбільш поширеним є пряме котирування, при якому ціна грошової одиниці або певної кількості одиниць (100 чи 1000) якоїсь країни виражається в грошових одиницях іншої країни. Наприклад, в СРСР золотий вміст карбованця встановлений у розмірі 0,987412 г чистого золота, а золотий вміст долара США дорівнює 0,888761 г чистого золота. Тоді В. к. долара=90 коп. (0,888671 : 0,987412). Аналогічно можна визначити В. к. інших країн.

При посередньому котируванні одиниця місцевої валюти виражається в іноземній валюті. Наприклад, в Австралії австр. дол.=1,12 дол. США. В СРСР коти-

рування іноземних валют проводиться раз на місяць. Курсовий бюлетень Державного банку публікується в газеті «Известия». Держбанк СРСР застосовує курс прямого котирування, який грунтується на твердому золотому вмісті карбованця, встановленому Радянською державою в плановому порядку, і виражає всі зміни, які відбуваються з інвалютами. На відміну від іноземної банківської практики, в СРСР встановлюється єдиний валютний курс. Це означає, що Зовнішньоторговий банк і Держбанк купують і продають іноземну валюту за одним і тим же курсом, не беручи до уваги курсу продавців і курсу покупців.

Розрізняють офіційний і вільний курс іноземної валюти. Перший встановлюється центральним емісійним банком або урядовим валютним органом, другий — на вільному валютному ринку. Вільний курс, як правило, вищий від офіційного [16, 66, 6].

ВАЛЮТНИЙ ПАРИТЕТ — має два значення: а) кількість грошового металу, за законом покладеного в основу грошової одиниці країни. Валютний паритет радянського карбованця зараз дорівнює 0, 987412 г чистого золота, валютний паритет долара США — 0,88867 г золота і т. д.; б) співвідношення між валютами різних країн на основі рівності ваги вміщеного в них грошового металу. Наприклад, валютний паритет долара США щодо радянського карбованця становить 90 коп. [16, 66, 69, 6].

ВЕВЕРИЦЯ, ВЕКША, БІЛКА — найдрібніша металева платіжна одиниця Стародавньої Русі (монета або її фрагмент). Назва її йде з давнини, коли шкурки були товаро-грішми. На лічильну **гривню** (див.) йшло приблизно 100—150 В.; звідси В. дорівнювала близько $^1/_4$—$^1/_6$ **куни** (див.), $^1/_2$—$^1/_3$ **резани** (див.). Еквівалентом В. було близько 0,33 г срібла (1 грошово-лічильна гривня становила близько 50 г срібла) [43, 12, 75, 59, 45].

ВИМІННІ або **ВИКУПНІ БІЛЕТИ** (нім. Einlösungsscheine) — австрійські паперові гроші, які були випущені на початку XIX ст. Розлад грошового господарства і банкрутство фінансів привели в 1811 р. до заміни **банкоцетлів** (див.) новими паперовими грішми: в и м і н н и м и або в и к у п н и м и б і л е т а м и. Вартість банкоцетлів була зменшена до $^1/_5$ їх номінальної вартості по відношенню до нових білетів. У такій же пропорції була зменшена вартість мідних монет випуску 1807 р. Шляхом девальвації австрійський уряд $^4/_5$ державного боргу покрив за рахунок трудящих. З 1811 р. нові паперові гроші було оголошено єдиною валютою, яку названо в і д е н с ь к о ю (Wiener Währung).

Розмінними металевими грішми віденської валюти були мідні монети вартістю 3, 1, $^1/_2$ і $^1/_4$ крейцера, карбовані на 213 гульденів і 20 крейцерів з віденського центнера міді (віденський центнер=56,006 кг).

Крім В. б. у 1813 р. було випущено новий вид паперових грошей, т. зв. а н т и ц и п а ц і й н і б і л е т и

(Anticipationsscheine), кількість яких, так само як і вимінних білетів, невпинно зростала у зв'язку з військовими видатками, що стало причиною їх значного знецінення.

Після закінчення наполеонівських війн в Австрії відновилось карбування монет за конвенційною стопою. Згідно з урядовою постановою, щоб позбутися знецінених паперових грошей, у 1816 р. було засновано Австрійський національний банк (Österreichische Nationalbank) з правом випуску банкнотів без примусового курсу. Банкноти повинні були обмінюватися на срібні монети за номінальною вартістю. З 1816 р. **ажіо** (див.) срібних монет знизилось, і коли курс віденської валюти досяг 250 гульденів за 100 гульденів конвенційними монетами (див.), уряд провів у 1820 р. другу девальвацію. Банкові було доручено вилучити з обігу викупні і антиципаційні білети з допомогою нових банкнотів за курсом 250 за 100. Цей процес затягнувся на десятки років. Період існування «віденської валюти» охоплює 1811—1857 рр. [17, 77, 82].

ВІКТОРІАТ (назва походить від зображення на зворотному боці богині Вікторії) — срібна монета Стародавнього Риму; карбування її почалося у 269 р. до н. е. вагою 3,41 г. В. був призначений для обігу не в самому Римі, а в прикордонних і в завойованих областях. Під кінець III ст. до н. е. на нього орієнтувалися (відносно ваги) монети міст Ілірії, а пізніше й інших областей Північної Греції. В. перестали карбувати після того, як римський денарій міцно закріпився на іноземних ринках [18, 20, 109, 88, 92].

ВОНА — грошова одиниця Корейської Народно-Демократичної Республіки; запроваджена в грудні 1947 р. замістьієни Корейського банку. В. ділиться на 100 чон. Золотий вміст В. не встановлений. Офіційний курс до карбованця за станом на квітень 1971 р. — 100 В.= =74 крб. 93 коп. (1 крб.=1,33 вони). В обігу є банкноти в 100, 50, 10, 5 і 0,5 В. та монети в 10, 5 і 1 вону.

Г

ГВАРАНІ (ГУАРАНІ) — грошова одиниця Парагваю, дорівнює 100 сентімо, запроваджена 5 жовтня 1943 р. замість песо. Золотий вміст Г. не встановлений. Грошові знаки в обігу: банкноти в 1000, 500, 100, 50, 10, 5, 1 Г. та монети в 50, 25, 10, 5 і 1 сентимо. Паритетний курс на 1 квітня 1971 р. становив 126 Г. за 1 долар.

ГЕЛЕР (нім. Heller, Haller) — 1) специфічний вид денарієвої монети. Назва походить від німецького міста Галь, де близько 1230 р. розпочалося карбування цих монет (звідси denarii Hallenses або Halleri). Спочатку це були денарії вагою 0,5 г з зображенням хреста і руки. Завдяки сталій вартості Г. поширились у Німеччині, зокрема в середній і в південній її частині. Крім того,

Г. виступали засобом міжнародного обміну. Пізніше Г. став білонною монетою, а в кінці — мідною (=$^1/_2$ пфеніга).

2) На початку XIV ст. німецькі Г. потрапили до Західної Чехії, а оскільки їх вартість збігалася з вартістю чеських п а р в у с і в (малих грошів — *В. З.*), вони з часом були адаптовані в цілій Чехії як грошові одиниці вартістю $^1/_{12}$ гроша. Під чеським впливом назва Г. поширилась також у Сілезії. Приблизно з 1330 р. сілезькі монетні двори почали карбувати в масовому масштабі дрібну срібну монету типу Г. Вага Г. становила близько 0,25 г, а його відношення до гроша виражалось спочатку як 1 : 12, а потім як 1 : 16, хоч на практиці мали місце певні вагові коливання. Карбування Г. припинилося в першій половині XVI ст. В інших місцях Польщі ця назва не засвоїлася. Наприкінці XIV ст. Г. називали у Кракові місцеві денарії.

3) Новий Г. появився у 1892 р. як $^1/_{100}$ австро-угорської грошової одиниці — **крони** (див.). Він карбувався з неповноцінних металів: нікелю (20 і 10 Г.) та міді (2 і 1 Г.). Г. дорівнював $^1/_2$ крейцера, вилученого з обігу в зв'язку з переходом Австро-Угорщини до золотої коронової валюти. Після розпаду Австро-Угорщини Г. ще деякий час залишався в обігу. Внаслідок грошової реформи 1924 р. в Австрії замість Г. був запроваджений **грош** (див.). Г. були поширеними розмінними монетами на західноукраїнських і польських землях, які перебували в цей час під пануванням австро-угорської монархії.

4) Г.— розмінна монета Чехословацької Соціалістичної Республіки (1 Г.=$^1/_{100}$ крони) і Угорської Народної Республіки (по-угорськи філер, що дорівнює $^1/_{100}$ форинта) [109, 88, 95, 96, 86, 78(18), 11, 16].

ГІНЕЯ (англ. guinea) — англійська золота монета, вперше випущена в 1663 р. з золота, привезеного з Гвінеї (звідси її назва). Початкова вага Г. дорівнювала 8,47 г (вміст чистого золота становив 7,77 г) і далі дещо знизилась; цінилась у 20 шилінгів. Карбувались монети вартістю 100, 40, 20 і 10 шилінгів (відповідно 5, 2, 1 і $^1/_2$ гінеї). З 1717 р. Г.=21 шилінгу і випускалася до 1816 р., після чого була замінена золотим **совереном** (див.) [109].

ГРИВЕНИК — срібна руська монета вартістю 10 коп., з'явилась в обігу за Петра І у 1701 р. З 1867 р. вміст срібла в Г. зменшився наполовину, тоді як у карбованцях і полтиниках він залишився без змін. Назва Г. була на срібних монетах XVIII ст. (до 1796 р.), пізніше — «10 коп.» З другої половини XVIII ст. до 1839 р. карбувався Г. (10 коп.) також із міді. Назва «гривеник», існує й досі як народна назва монети вартістю 10 коп. [59, 16].

ГРИВЕННИЙ — народна назва мідної монети в 3 коп., яку вона одержала після грошової реформи 40-х років XIX ст. в Росії, тому що за цінністю дорівнювала

близько 10 мідним коп. попередніх випусків. На Україні ж вона стала називатися тоді гривнею (гривня).

ГРИВНЯ — вагова, грошово-вагова і грошово-лічильна одиниця Стародавньої Русі та інших слов'янських земель. В Середній та Північній Європі мала назву **марки** (див.). Назва Г. походить від прикраси з золота або срібла у вигляді обруча, яку носили на шиї (на «загривку»). Потім це слово набуло нового значення — вагового, що відповідало певній кількості (вазі) цінного металу (гривня срібла; грошово-вагова одиниця). Оскільки ця кількість срібла могла складатися з певного числа однакових монет, поряд із зважуванням виник рахунок їх на штуки (число). Г., що складалася з певної кількості монет (**кун** — див.), називалася гривнею кун (грошово-лічильна одиниця). Г. срібла (вагова) і Г. кун (лічильна) стали на Русі платіжно-грошовими поняттями. Спочатку їх вага була однаковою. Але далі, внаслідок нестабільної ваги монет, а також еволюції самої Г. як одиниці ваги, Г. срібла стала дорівнювати кільком Г. кун. У XII ст. Г. срібла (близько 204 г) за цінністю дорівнювала вже 4 Г. кун (1 Г. кун = = близько 51 г).

Г. кун відповідала певній кількості платіжних одиниць (монет). В XI ст. Г. кун = 20 **ногатам** (див.) = 25 кунам = = 50 **резанам** (див.); у XII ст. Г. кун = 20 ногатам = = 50 кунам (куна протягом сторіччя зменшилась вдвічі).

Після припинення недовгочасного карбування давньоруських монет (див. **златник, срібляник**) і надходження зарубіжних монет основною формою металевого обігу на Русі став обіг великих «нерозмінних» зливків срібла, т. зв. монетних гривень. Цей період в історії руського грошового обігу (XII, XIII і частково XIV ст.) названо «безмонетним періодом».

У Київській Русі з XI ст. в обігу були київські Г. шестикутної форми, вагою близько 140—160 г срібла, які служили одиницею платежу і засобом нагромадження до монголо-татарського нашестя. Найбільше значення у грошовому обігу на Русі мали новгородські Г., відомі спочатку на північно-західних руських землях, а від середини XIII ст. — на всій території Давньоруської держави. Це були довгі срібні палички вагою близько 204 г. Перехідною від київської до новгородської була чернігівська Г. (за формою близька до київської, а за вагою — до новгородської Г.). На території України відомі також ладдєподібні волзькі або татарські Г., які знаходять найчастіше з татарськими монетами XIV ст.

В XIII ст. поряд з назвою «гривня» для новгородських зливків срібла почала вживатися назва **«рубль»** (**див.**), яка поступово замінила Г. (зливок «рубль» важив стільки, скільки зливок «гривня»). В XV ст. зливок Г. і зливок рубль перестали бути грошово-платіжними одиницями, в зв'язку із збільшенням масштабів карбування монет і безперервним їх псуванням. Відтоді

рубль закріпився як грошово-лічильна одиниця, а пізніше став основною одиницею російської монетної системи. Г. продовжувала існувати далі вже лише як одиниця ваги — «гривенка» (скаловая гривенка, від «скалвы = вага») в 204,75 г аж до її заміни фунтом у XVIII ст., половині якого вона дорівнювала. Гривня як одиниця ваги ділилась на 48 золотників (по 4,26 г кожний), а золотник — на 25 почек (по 0,17 г кожна). Г. вагою 204 г була покладена в основу карбування російських монет.

Ваговими одиницями інших народів, що лягли в основу їх монетних систем, були **лібра** (див.), **марка** (див.), **фунт** (див.) [59, 75, 45, 24, 16].

ГРИВНЯ ПОЛЬСЬКА (марка) — вагово-грошова і лічильно-грошова одиниця, що вживалася на польських землях. (У Польщі назва «гривня» з'явилась в XIV ст., заміняючи термін «марка»). Як вагово-грошова одиниця Г. п. виникла приблизно в 1070 р. і дорівнювала близько 210 г, що відповідало вазі 240 денаріїв. Поряд з цим існувало ще чимало локальних Г. Вагова вартість Г. п. визначувалася звичайно терміном pondus (вага), напр.: marca ponderis Cracoviensis, а лічильна (з XIV ст.) — терміном numerus (число), напр.: marca numeri Polonicalis. При цьому визначення «вага польська» (pondus Polonicale), або «гривня польська» (marca Polonicalis), вже з XIII ст. було рівнозначним з визначенням ваги краківської (pondus Cracoviense), або гривні краківської (marca Cracoviensis). Г. п. ділилась на менші частини: в'ярдунки (див. **фертоні**, **шкойці**. Одна Г. п. = 4 в'ярдункам = 24 шкойцям = 96 квартам. Коли в XIV ст. вага Г. п. стала дорівнювати близько 200 г і панівне місце в обігу зайняли грошові монети (празькі гроші), виникло поняття польської лічильної гривні в 48 грошів. Ця грошово-лічильна одиниця (numerus polonicalis, pagamentum Polonicale або numerus Cracoviensis), що дорівнювала 48 грошам, набрала поширення на майже всіх польських землях, а також в Галичині і на Волині під пануванням Польщі.

Поряд з Г. в 48 грошів з XIV ст. досить поширеною була лічильна одиниця **копа** (див.), на яку йшло 60 грошів. Однак далі при лічбі монет висунулась на чільне місце нова грошово-лічильна одиниця **злотий польський** (див.), покладений в основу грошової системи за Сігізмунда I у 1526—1528 рр.

З XVIII ст. одиницею ваги цінних металів стала кельнська марка в 233,8 г, покладена в основу карбування польських монет за реформою 1766 р., замінена в 1834 р. російським фунтом у 409,5 г (на землях, що відійшли до Росії після розподілів Польщі) [96, 86, 104, 109].

ГРИНБЕКИ (англ. greenbacks — зелені спинки) — нерозмінні на метал казначейські білети в США (United States notes). Назву дістали тому, що їх зворотний бік мав

зелений колір. Перший випуск Г. був проведений у період громадянської війни в США (1861—1865 рр.) для фінансування воєнних видатків. Г. були випущені вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000 і 10 000 доларів. Надмірний випуск Г. в умовах економічної розрухи призвів до значного їх знецінення — до 38—39 центів сріблом за паперовий долар у липні 1864 р. Після закінчення громадянської війни частина Г. була викуплена урядом. Закон від 1878 р. вже регламентував випуск Г. [66, 11, 109, 16].

ГРІШ (латин. grossus — великий; nummus grossus, denarius grossus — великий гріш, великий денарій) — срібна монета вартістю в кілька **денаріїв** (див.), яку почали карбувати під кінець XII ст. в італійських містах, зокрема в Генуї (1172), Флоренції (1182), Венеції (близько 1200 р.) — grossi Venetiani або т. зв. **матапани** (див.) — та інших містах. На противагу тогочасним «малим» денаріям (piccoli) ці монети називалися по-італійськи grosso.

Більш чіткого визначення поняття Г. набуло у 1266 р., коли французький король Людовік IX почав карбувати в м. Турі значно більші від денаріїв срібні монети grossi Turonenses (турські гроші) або лише Tyronenses albi (білі), інколи також Turonenses. У нумізматичній літературі за ними закріпилась назва «турнози». Вага монети в середньому дорівнювала близько 4,20 г при 958 пробі. Турнози становили еквівалент 12 денаріїв, що дорівнювало тодішній лічильній одиниці **солідові** (див.). Г. турські розповсюдилися незабаром у Західній Європі, їх наслідували в Нідерландах, Німеччині та інших країнах під різними назвами (гро, гроссо, грош, грошен і т. п.). Вміст срібла в Г. був неоднаковим і невпинно зменшувався внаслідок псування монет. Поява Г., особливо турноз, дала початок новому періоду грошового обігу в Європі (після періоду денаріїв).

У Середній Європі карбування подібних монет, т. зв. **празьких грошів** (див.), почалося у Чехії близько 1300 р.; вони справили значний вплив на грошовий обіг і монетні справи не лише Чехії, але й сусідніх країн — Угорщини, Польщі та ін., і зокрема на створення монетної системи Галицької Русі. Празькі гроші, незважаючи на погіршення їх якості за Вацлава IV, були головними монетами в обігу на українських землях з XIV до початку XVI ст.; з 1329 р. Г. випускала Угорщина, близько 1338 р. — Польща (див. **грош краківський**) та інші країни.

У новий період історії Г. як розмінна монета з різними локальними додатковими визначеннями становив спочатку $^1/_{21}$, далі $^1/_{24}$, $^1/_{36}$ та інші частини **таляра** (див.).

У 1654 р. у Росії з'явився мідний Г., що дорівнював 2 копійкам. У XVIII—на початку XIX ст. вживалась народна назва Г. для монети в 2 коп. Після грошової реформи Канкріна (1839—1843 рр.) Г. стали називати

деньгу (див.) не без зв'язку з випуском тоді двомовних російсько-польських монет (польський грош прирівнювався до 1/2 коп.).

В наш час Г. є розмінною монетою Австрії (1/100 **шилінга** (див.)) і Польської Народної Республіки (1/100 **злотого** (див.)) [109, 96, 86, 101, 104, 23, 24, 16].

ГРІШ КРАКІВСЬКИЙ (польський) — срібна польська монета, карбована Казіміром III у невеликій кількості з перервами в 1338—1370 рр. Зовні Г. к. був подібний до празького гроша, але метрологічно різнився. Середня його вага дорівнювала 3,10 г, а сучасного йому празького — 3,4 г при однаковій, приблизно, якості металу (близько 775 проба). Г. к., мабуть, мав символічне значення як велика монета польської держави. На лицьовому боці монети вміщувалися зображення корони і напис у два ряди: «Kazimirus primus/drei gracia rex Polonie», тобто «Казімір перший божою милістю король Польщі», на зворотному — зображення орла (польський державний герб) і напис: «grossi cracovienses», тобто «гроші краківські».

Після довгої перерви за Сігізмунда I в 1526 р. відновилось карбування срібної грошової монети в Польщі, але вже значно гіршої якості — 375 проби і вагою 2,059 г (1 Г.=18 денаріям, а 30 Г. йшло на лічильний злотий). Майже одночасно карбувався більш якісний від польського (коронного) литовський Г. (4 литов. Г.= =5 польськ. Г.). Випускались Г. у Кракові, Вільнюсі, Торуні, Гданську і Ельблонзі. За Сігізмунда Августа карбувався Г. лише у Вільнюсі, частина з них — за польською стопою (на 1 Г. литов. йшло 10 ден. (пенязів) литов.; на польськ. Г. — 8 ден. литов.). За реформою Стефана Баторія в 1578—1580 рр. була практично створена єдина польсько-литовська монетна система. Польські й литовські монети стали однаковими щодо ваги і якості, хоча зовнішнім оформленням дещо відрізнялися. Г. карбували монетні двори у Вільнюсі, Олькуші, Мальборгу, Гданську і Ризі. За Сігізмунда III Вази продовжувався випуск Г. в Олькуші, Бидгощі, Кракові, Познані, Вільнюсі і Гданську, аж до часу припинення їх карбування в 1627 р.

Після 1569 р. (створення Речі Посполитої) польські і литовські Г. були досить поширеними на українських землях. В скарбах вони зустрічаються з іншими тогочасними монетами, в тому числі — іноземного походження.

Пізніше польський Г. ще карбувався за Яна Казіміра — білонний, а від 1752 р. — мідний. Станіслав Август (1764—1795) випускав мідний Г. (30 Г. йшло на 1 злотий) і срібний, який дорівнював 7,5 мідн. Г. (4 срібн. Г. йшло на 1 злотий). Після поділів Польщі Австрія випускала мідний Г. у 1794 р., Пруссія — в 1796—1798 рр. Емісія Г. мала місце у князівствах Варшавському в 1810—1814 рр. і Познанському в 1816 р., а також у Королівстві Польському в 1815—

1841 рр. З 1924 р. Г. знову став складовою частиною грошової системи Польської держави як $^1/_{100}$ злотого [96, 86, 79, 49, 109].

ГРОШІ — специфічний товар, який виконує функцію загального еквівалента вартості. Виникли Г. стихійно в глибоку давнину, за 3—4 тис. років до н. е., в результаті розвитку товарного виробництва й обміну. Ріст виробництва продуктів на ринок викликав суспільну потребу в Г. для вимірювання і визначення вкладеної в товар приватної праці як праці суспільної. «Продукт окремого виробництва, призначений на чуже споживання, може дійти до споживача і дати право виробникові на одержання іншого суспільного продукту, тільки набравши форму грошей, тобто підпавши спочатку суспільному облікові як у кількісному, так і якісному відношеннях» (В. І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 396).

Спочатку в ролі Г. виступали різні товари (худоба, хутро, метали, цінні камені й т. ін.), але поступово роль загального еквівалента закріпилася за сріблом і золотом.

Г. є загальним втіленням вартості; в їх споживній вартості виражається вартість всіх інших товарів. За допомогою Г. здійснюється суспільний облік праці не прямо через її внутрішнє мірило — час, а посередньо — через ціну товару. Характерною особливістю Г. на відміну від інших товарів є те, що вони мають властивість загальної обмінюваності: на них можна купити будь-який інший товар. Суть Г. розкривається в їх **функціях** (див.). Г. виражають виробничі відносини між товаровиробниками, а тому природа Г. різна в різних способах виробництва. За капіталізму Г. обслуговують процес збагачення експлуататорської меншості, вони перетворюються на капітал і стають знаряддям капіталістичної експлуатації. В умовах соціалізму Г. також існують, оскільки існує товарне виробництво і діє закон вартості. Проте природа грошей тут інша. При соціалізмі Г. не можуть перетворитися на капітал і стати знаряддям експлуатації. У зв'язку з обмеженням товарної сфери в соціалістичному суспільстві такі елементи суспільного багатства, як земля, її надра і т. д., не купуються й не продаються. Основне призначення Г. в умовах соціалізму полягає в тому, що вони виступають загальним еквівалентом, який обслуговує процес розширеного відтворення, і використовуються для планового ведення господарства, обліку і контролю за виробництвом і розподілом суспільного продукту, за мірою праці і мірою споживання, для економічної змички між містом і селом тощо. З побудовою комуністичного суспільства потреба в Г. як загальному еквіваленті відпаде [16, 13, 36, 62, 66, 6].

ГРОШІ ПАПЕРОВІ — грошові знаки, випущені державою і обов'язкові до приймання, що замінюють дійсні гро-

ші (золото) в їх функції засобу обігу і платежу. Г. п. виникли на основі функції грошей як засобу обігу — з їх скороминущої ролі посередника руху товарів. Найперші Г. п. з'явилися в Китаї в середні віки (XII ст.). Європа довідалась про це через венеціанського купця Марко Поло, що був у Пекіні в 1286 р. в США Г. п. вперше були випущені в 1690 р. у штаті Массачусетс, у Франції — в 1717 р., в Англії Г. п. були випущені під час наполеонівських війн, у Росії — в 1769 р. за Катерини II для фінансування війни з Туреччиною. З розвитком капіталізму Г. п. набувають великого розповсюдження.

Г. п. є лише представниками золота, а тому купівельна здатність всієї маси випущених паперових грошей визначається тією кількістю золота, яка необхідна для обслуговування товарообороту і яку вони представляють в обігу. Надмірний випуск Г. п. буржуазними країнами, до чого вони вдаються під час криз, війн та інших потрясінь, призводить до їх знецінення, **інфляції** (див.), нестійкості грошового обігу, зростання дорожнечі і погіршення становища трудящих мас.

Випуск Г. п. в умовах соціалізму зв'язаний з кредитуванням народного господарства, тому він планується й регулюється державою, а призначення Г. п. полягає, в першу чергу, в обслуговуванні невпинно зростаючого товарообороту [16, 66, 6].

ГРОШОВА ОДИНИЦЯ — певна, встановлена законом кількість грошового товару, що служить масштабом, в якому виражаються ціни всіх товарів (див. **Масштаб цін**). В основу Г. о. — карбованця, долара, франка і т. д. — покладено вагову кількість золота. Наприклад, у США Г. о. служить долар, золотий вміст якого дорівнює 0,888671 г чистого золота. Для зручності визначення ціни Г. о. її поділяють на частини, причому здебільшого вживається десяткова система ділення 1:10:100 [16, 109].

ГРОШОВА СИСТЕМА — форма організації монетної справи й грошового обігу, яка історично склалася в різних країнах і закріплена законом. Г. с. характеризується визначенням валютного металу, грошової одиниці, порядку карбування монет та емісії грошових знаків.

Деякі Г. с. формувалися, зокрема в середньовічний період, у практиці поширення грошового обігу на даній території. Вони мали здебільшого кількаступеневу структуру і складались переважно з трьох—шести грошових одиниць, що відповідало потребам обігу. За середньовіччя тільки частина тих грошових одиниць, переважно найнижчого рівня, була монетними одиницями. Більшість же являла собою ваговo-грошові одиниці, які представляли визначену кількість цінного металу, або лічильні, що репрезентували визначену кількість даних монетних одиниць. Тільки з виникненням великої срібної монети, що містила в собі вар-

тість багатьох дрібніших монет, у рамках Г. с. утворилися ще й свої кількаступеневі монетні системи.

Середньовічні Г. с. замикалися в рамках, в яких верхню межу становили одиниці вагово-грошового ряду близько 400 г, нижню — одиницю ряду в 0,05 г. Реальна вартість відповідних одиниць того ж ряду залежала від виду цінного металу, з якого були вироблені гроші. Наприклад, при однаковій вазі золоті гроші цінилися в 10 разів вище, ніж срібні.

Структура окремих Г. с. будувалася звичайно за принципом поділюваності чисел на 3, 4, 12. У ранній період середньовіччя досить часто виступають системи, які спираються на повторюваний дільник 4, у пізніший період — на системи дуодецимальні, хоч це й не є правилом. Були й інші Г. с., що використовували дільник 5 і навіть 10. Слід відзначити, що десяткова система — явище характерне для дещо пізніших епох (XVIII і XIX ст.).

Середньовічні Г. с. формувалися двома шляхами, як одиниці вагові й лічильні. Перші з них були похідними від основної, максимальної вагово-грошової одиниці, такої, як фунт чи гривня, поділеної потім на частини. Другі, навпаки, маючи в основі одну монету визначеної ґрупи (денарій або грош), виражали її багатократність. Ці два види укладів об'єднувались генетично в спільну Г. с., в якій певним ваговим одиницям цінного металу відповідали чітко визначені кількості монет еквівалентної вартості. Звідси й назви відповідних грошових одиниць могли означати як кількість грошового металу, так і числа монетарних одиниць.

З виникненням капіталістичного способу виробництва склались грошові системи капіталізму. В їх розвитку існує певна закономірність. Г. с. розвивалась від **біметалізму** (див.) до **монометалізму** (див.) з золотим і розмінним на золото банкнотним обігом, а з періоду загальної кризи капіталізму в капіталістичних країнах система золотого обігу була замінена інфляційним паперово-грошовим обігом. Характерними рисами Г. с. в сучасних умовах капіталізму є падіння купівельної спроможності валют, нестійкість їх курсу і золотого вмісту, різкі порушення рівноваги платіжних балансів.

Г. с. соціалістичних країн є важливою частиною соціалістичної економіки і базується на плановому господарстві. При соціалізмі в основі Г. с. лежить золото як грошовий товар. Золотий вміст карбованця визначений в 0,987412 г чистого золота, марки НДР — 0,399902 г, чехословацької крони — 0,123426 г, болгарського лева — 0,759548 г чистого золота і т. д. У внутрішньому обігу функціонує не золото, а його замінники — банківські й казначейські білети і розмінна монета. Стійкість грошових одиниць у соціалістичних країнах забезпечується в основному величезними товарними масами, які пускаються в обіг по твердих цінах. Для стійкості Г. с. важливе значення має моно-

полія зовнішньої торгівлі і валютна монополія, завдяки якій валюти соціалістичних країн не піддаються впливам економічних криз, інфляції та іншим потрясінням, що відбуваються на світовому капіталістичному ринку [66, 13, 20, 22, 6, 96, 30].

ГРОШОВИЙ ОБІГ — рух наявних грошей у процесі обігу товарів, наданні послуг і проведенні різних платежів. Г. о. зв'язаний з товарним обігом і зумовлений ним. У канали обігу гроші вступають для обслуговування реалізації товарів, причому їх кількість зумовлена об'єктивним економічним законом грошового обігу. Г. о. має свої особливості в різних соціально-економічних формаціях. В умовах капіталізму Г. о. набирає різних форм, а саме: 1) металічного; 2) банкнотного; 3) паперово-грошового. При металічному обігу відбувається стихійне регулювання кількості грошей, що знаходяться в обігу. Скарб є резервуаром припливу і відпливу грошей. При обігу розмінних банкнот їх власники в будь-який час могли отримати від емісійних банків рівнозначну кількість золота (срібла). Для періоду загальної кризи капіталізму характерний паперово-грошовий обіг, коли обертаються нерозмінні банкноти, паперові гроші і неповноцінна монета для обслуговування дрібного товарообороту.

В умовах соціалістичного суспільства Г. о. має свої особливості. Характерною рисою є його плановий характер. Виходячи з законів Г. о., держава регулює і планомірно використовує його в інтересах народного господарства. Регулювання Г. о. проходить шляхом планування фінансів, кредитного і касових планів. Особлива роль щодо цього належить касовому плану Держбанку, який показує всі надходження готівки грошей у Держбанк: виручку торгових організацій, комунальних підприємств, транспорту, зв'язку, податки, вклади в ощадкаси і т. д. Водночас касовий план відображає видачу грошей із каси емісійного банку на зарплати та інші оплати. Співвідношення надходження і видачі грошей за касовим планом дає можливість визначити доцільність скорочення чи збільшення маси грошей в обігу. Планомірна організація Г. о. в умовах соціалізму сприяє його зміцненню і стійкості грошей [6, 13, 36, 66].

ГРОШОВИЙ ОБІГ НА ТЕРИТОРІЇ ТЕПЕРІШНЬОЇ УКРАЇНИ

Першими монетами, з якими познайомилися стародавні племена Східної Європи, в тому числі й предки слов'ян, були грецькі монети, скарби яких і окремі монети зустрічаються переважно в Причорномор'ї (див. **античні монетні системи**). Більш відомими стали срібні денарії Римської імперії. Знахідки окремих екземплярів і цілих скарбів римських монет I—III ст. н. е. досить численні на Україні. Приплив їх став помітним вже за імператорів Траяна і Адріана (98—138 рр.), посилився за

Антоніна Пія і Коммода (138—192), але значно скоротився за Септімія Севера (193—211 р.). Причиною скорочення, а далі й припинення надходжень римських монет у Східну Європу було погіршення їх якості в період політичної й економічної кризи Римської держави в III ст. н. е., тому монети пізніших століть зустрічаються рідко. Крім того, вторгнення готів у Північне Причорномор'я (30—40 рр. III ст. н. е.) перервало основні зв'язки римлян зі Східною Європою. Римські монети на наших землях виконували головним чином функції нагромадження й сировини для ювелірного виробництва (прикрас) і лише в незначній мірі могли виступати в ролі грошей при торговельних операціях між племінною знаттю і римськими купцями. Можливо, що деякий час нагромаджений запас римських монет використовувався населенням, але далі — до масової появи арабських монет наприкінці VIII ст.— настала перерва в кілька століть, під час якої іноземні монети не надходили у Східну Європу. Дуже рідко в українських скарбах зустрічаються візантійські монети V—VII ст., а також сасанідські драхми VI—VII ст., проте вони не відіграли помітної ролі в грошовому обігу на українських землях. Наявність на східнослов'янських землях протягом довгого часу римських монет могла вплинути на зародження й виникнення найбільш ранніх загальнослов'янських грошово-лічильних і вагових понять.

Справжній грошовий обіг на території Східної Європи розпочався у VIII ст., відколи набрали масового розповсюдження арабські срібні **дірхеми (куфічні монети** — див.), які виконували вже основні функції грошей і, зокрема, були засобом купівлі-продажу. Ці монети карбувалися на великій території Арабського Халіфату — в багатьох містах Середньої Азії, Ірану, Закавказзя, Месопотамії і Малої Азії, на африканських берегах Середземного моря і в арабській частині Іспанії. Протягом двохсотрічного їх припливу на Русь відбувалися різні династичні зміни й політичні перегрупування на Сході, що знайшло своє відбиття в монетній справі. Завдяки іменам династій, що приходили до влади, можна виділити кілька груп монет, карбованих ними. На землі Східної Європи потрапляли вони двома основними торговельними шляхами: південним (хазарським) — з Ітілю в Хазарії Дінцем до Чернігівської землі, а далі — на Київ, звідки двома вітками — на північ і на південь; північним — з м. Булгар — столиці Волзької Болгарії рікою Окою на Київ. Наявність скарбів і поодиноких знахідок арабських монет на Поділлі, Підкарпатті вказує на можливі напрями торговельних шляхів, які йшли з Русі на Захід.

Час обігу арабських монет у Східній Європі і на Русі можна поділити на чотири періоди:

1. Друга половина VIII ст.—833 р. В обігу перебували дірхеми, що карбувалися династіями Омайядів і Аббасідів у Північній Африці і меншій мірі — в Азії. Незначну за обсягом кількість становили поодинокі срібні драхми, карбовані іранськими царями династії Сасанідів в IV—

VII ст., які ширше були розповсюджені в басейні р. Ками, звідки разом з дірхемами влились в грошовий обіг на теперішніх українських землях.

2. 833—900 рр. Продовжували бути в обігу дірхеми омайядські і аббасідські, переважно азіатського карбування, але обсяг їх був невеликим.

3. 900—938 рр. Порівняно з попереднім періодом приплив арабських монет збільшився; серед них головне місце посідали монети Саманідів, карбовані в Азії.

4. 938—кінець X ст. Територія обігу арабських монет (головно саманідських) розширилася.

Найбільш інтенсивний ввіз куфічних дірхемів припадає на середину X ст. Пізніше він скоротився, а наприкінці X ст. майже припинився. Причиною припинення ввозу арабських срібних монет у Східну Європу був ряд обставин: вичерпання родовищ срібла в арабських країнах, внаслідок чого наступило псування монет, а далі — припинення їх карбування; місце у внутрішньому обігу зайняли мідні монети. Золоті ж арабські монети, які відтоді почали відігравати у внутрішній і зовнішній торгівлі щораз більшу роль, застосовувались на українських землях в дуже незначних розмірах; слов'янське населення Східної Європи призвичаєно було лише до обігу срібних монет. Немаловажне значення мали міжусобні війни, які в результаті привели до розпаду Халіфату і до падіння значення арабських країн як великих в той час торговельних держав — експортерів срібних монет.

Велика кількість скарбів арабських монет на нашій території свідчить про те, що приплив їх був значно більший від римських монет і що вони є яскравим доказом майнової нерівності у східних слов'ян. Це ж була власність окремих осіб. Арабський дірхем відомий з давньоруських письмових джерел під назвою «куна» і «ногата».

Поряд з арабськими дірхемами в грошовому обігу українських земель брали участь, хоча і в незначних розмірах, візантійські монети — срібний **міліарісій** (див.), золотий **солід** (див.) і рідше мідний **фоліс** (див.). Відомі поодинокі знахідки цих монет і невеликі скарби з VIII—IX ст., кількість яких є дещо більшою з X і XI ст. Мабуть, припинення надходжень арабських монет відкрило дорогу візантійським монетам у Східну Європу і спонукало давньоруських князів карбувати власну монету.

Перші руські монети карбувалися наприкінці X—на початку XI ст. за часів князювання Володимира Святославовича, Ярослава Мудрого і Святополка Окаянного. Зразком для них послужили візантійські монети. Спочатку появилися **златники** (див.) Володимира Святославовича, потім його **срібляники** (див.), карбовані в Києві. Срібні монети були випущені Ярославом Мудрим під час його князювання в Новгороді (до 1015 р.). У 1015 р. або 1018 р. могли карбуватися в Києві срібляники Святополка Окаянного.

Малочисельність знайдених давньоруських монет свідчить про те, що карбування їх було епізодичним і, таким

чином, вони не могли замінити в обігу арабських монет (на сьогоднішній день відомо понад 300 срібляників і 10 златників). Незважаючи на це, київські й новгородські монети X—XI ст. залишились чудовою пам'яткою вітчизняної історії. Випуск власної монети був своєрідним проголошенням суверенності давньоруської держави. Це підтверджується виглядом монет та їх оригінальними декларативними написами, наприклад «Володимир на столе (престолі), а се его серебро (або злато) — у значенні «гроші». В зв'язку з тим, що гроші переходили з рук у руки, а разом з купцями мандрували у сусідні країни, монета стала своєрідною прокламацією, засобом возвеличення князя та його держави.

Монети давньоруських князів з їхніми портретами, «родовим знаком Рюриковичів» і слов'янськими написами — безперечно своєрідне й самобутнє явище, в той час як західноєвропейські монети того ж періоду були мало не простими копіями римських.

Коли припинився ввіз арабських монет, їх замінили в певній мірі на землях Північно-Східної Русі західноєвропейські срібні **денарії** (див.). Головним чином це були німецькі пфенінги, англо-саксонські пенні, денарії Чехії, Італії та ін., які в скарбах зустрічаються разом з арабськими монетами. У Південно-Західній Русі західноєвропейських денаріїв в обігу майже не було.

Під час обігу іноземних монет на наших землях виникли їх давньоруські назви — **куна** (див.), **ногата** (див.), **резана** (див.) і вевериця і склалося грошово-лічильне поняття — **гривня** (див.), якій відповідали з кінця XI ст. і пізніше зливки срібла або т. зв. монетні гривні. Гривні служили засобом платежу і нагромадження, але після припинення ввозу зарубіжних монет вони стали головною одиницею грошового обігу.

Період з XII—кінця XIV ст. увійшов в історію грошового обігу на Русі як «безмонетний». Монети, головним чином арабські, поступово зникли з обігу, поглинені гривнями, для яких вони були сировиною. Гривні мали певну вагу й форму. Найбільш поширеними на південно-західних руських землях з XI до 40-х років XIII ст. були київські гривні, що мали шестикутну форму і середню вагу близько 140—160 г (назва походить від основного центра їх виготовлення). Київські гривні на українських землях були замінені в обігу від середини XIII до кінця XIV ст. новгородськими гривнями (назва походить від місця першої їх знахідки), які в XII—XIII ст. були основною грошово-платіжною одиницею лише північноруських земель. Новгородські гривні — довгі срібні бруски — мали вагу приблизно 200 (204) г. Проміжне місце між згаданими вище гривнями займали чернігівські гривні, названі так від місця знахідок. Їх форма — з розплющеними кінцями — близька до київських, але вага майже така, як у новгородських гривень. Можливо, що вони виготовлялися тоді, коли зникли київські гривні, а новгородські ще не набули розповсюдження на Півдні Русі. Рідше зустрі-

чаються в українських скарбах ладдєподібні (у формі коритця) в о л з ь к і або т а т а р с ь к і гривні.

Зливки-гривні не мали такого широкого застосування в грошовому обігу як монети, тому що вони на той час представляли занадто велику цінність. Вони були засобом нагромадження скарбів і могли використовуватися знаттю для великих платежів, а після нашестя монголо-татарів — для виплати данини Золотій Орді. У повсякденних дрібних платежах замість монети виступали якісь стандартизовані товаро-гроші, намистини, шиферні пряслиця і раковини **каурі** (див.), які зустрічаємо в скарбах. Купівля-продаж могла також здійснюватися шляхом безпосереднього обмінювання одного товару на інший.

У XIV ст. при дальшому обігу монетних гривень на грошовому ринку південно-західних руських земель знову з'явилися монети: празькі гроші, золотоординські або джучидські дірхеми, литовські денарії, польські й місцевого карбування монети.

Празькі гроші — досить великі срібні монети, випуск яких почався в Чехії на рубежі XIII і XIV ст. при королеві Вацлаві II (1278—1305), дуже скоро посіли панівне місце в грошовому обігу українських земель і до кінця XV, а також на початку XVI ст., були найбільш уживаними монетами. Про це свідчать численні їх скарби, знайдені на території нашої республіки, а також часті згадки про них у письмових джерелах. Поява празьких грошей знаменувала собою закінчення «безмонетного періоду» на українських землях. Завдяки жвавим торговельним зв'язкам галицьких і волинських купців з Західною Європою ці монети (особливо Вацлава IV) через Львів—Луцьк масово поширилися на інші українські землі.

Крім широко відомих празьких грошей населення українських земель уживало також монети місцевого карбування. На початку 50-х років XIV ст. у Львові — найбільшому місті окупованої Польщею Галичини (Червоної Русі) — почався випуск власних срібних монет (див. **квартник, півгрош, денарій**), який тривав до 1414 р. Хоча вони й були регіональними монетами, однак набули значного поширення поза межами Галичини (на Волині, Поділлі, Київщині, Польщі, Молдавії тощо). Наприкінці XIV ст. якість львівських монет знизилась, і таким чином вони зрівнялися з польськими **півгрошами** (див.), які від того часу стали більш поширеними на західноукраїнських землях.

На території Київщини і Чернігівщини деякого розповсюдження набули монети Володимира Ольгердовича, який князював у Києві в 1362—1394 рр. Вони цікаві тим, що їх метрологія і зовнішній вигляд не мають аналогій серед тогочасних монет.

Значну участь в грошовому обігові українських земель у XIV—на початку XV ст. (переважно теперішніх південно-східних областях України) брали т а т а р с ь к і с р і б н і д і р х е м и, або д ж у ч и д с ь к і м о н е т и, і мідні пули. На Півдні України в обмежених розмірах були поширені в XIV—XV ст. інші татарські монети, т. зв. г і р е є в с ь к і

(передусім у Криму) і генуезько-кримські (див. **аспр**), відомі у Криму, на Поділлі, Молдавії, Чернігівщині, Переяславщині і Харківщині.

Згадані вище монети, за винятком празьких грошів, недовго втрималися в обігу, зате литовські денарії посіли значне місце на українських ринках XIV—XV ст. Найбільш відомими були монети з зображенням списа і литовського герба «колюмни», карбовані Вітовтом у 1384—1388 рр. у Луцьку. Територія їх поширення охоплювала Волинь, Галичину, Поділля, Київщину і Переяславщину.

Щодо польських монет (головно півгрошів), то вони потрапляли в першу чергу в Галичину, але в XV ст. півгроші Владислава Ягайла (1386—1434) і Казіміра Ягелончика (1447—1492) досягли Волині, Поділля і Чернігівщини. В українських скарбах зустрічаються також угорські, венеціанські, візантійські, молдавські й турецькі монети, які не відігравали помітної ролі в грошових операціях. Як видно, протягом XIV—XV ст. в грошовому обігу українських земель перебували монети різних зарубіжних країн, причому в скарбах вони виступають не в чистому вигляді, а в суміші і, як правило, завжди з празькими грошами.

В XVI ст. набір монет, що обслуговував українські ринки, став іншим. В обігу ще залишалися в незначній кількості празькі гроші наступників Вацлава IV, але вони незабаром зникли. Відсутні вже візантійські, джучидські та монети місцевого карбування. В Галичині, Волині і частково на Поділлі до 1569 р. основними монетами в обігу стали литовські й польські денарії, півгрошові і грошові монети, в деякій мірі — прусські гроші й сілезькі (свідніцькі) півгроші; на більшості ж українських земель, які входили до складу Великого Князівства Литовського, при малій кількості польських монет, переважали литовські монети (головно півгроші). Після Люблінської унії в 1569 р., т. зв. створення Речі Посполитої в складі Королівства Польського (корони) і Великого Князівства Литовського, польські монети проникали вже на всі українські землі. Поряд з ними вживалися населенням монети сілезькі, бранденбурзькі, угорські, а також багатьох німецьких держав і міст; на Харківщині, Чернігівщині почали з'являтися російські монети (денга і копійка).

В результаті грошової реформи Стефана Баторія в 1578—1580 рр. була практично створена єдина монетна система для всієї Речі Посполитої. З цього часу польські й литовські монети карбувалися за однаковою стопою, хоча зовнішнім оформленням у дечому відрізнялися між собою і в однаковій мірі поширювалися на українських землях. Випуск півгроша, який до того часу був основною і найбільш поширеною монетою в грошовому обігу Речі Посполитої, поступово зник, витіснений новим, білонним номіналом — солідом (шелягом) польського й литовського карбування. Почалося тоді масове карбування грошів, три і шестигрошовиків, але водночас припинилось

виробництво денаріїв. Епізодично на ринку з'являлися також таляри. Досить розповсюдженими стали ризькі соліди і тригрошовики, карбовані від 1581 р. в Ризі за зразком польських і литовських монет.

За наступника Стефана Баторія — Сігізмунда III Вази (1587—1632) монетне виробництво Речі Посполитої досягло великих розмірів. Скарби монет з часів його панування ще й тепер зустрічаються на всій Україні. Монетні двори в Олькуші, Познані, Всхові, Бидгощі, Мальборгу, Любліні, Вільно, а також (міські) в Гданську, Торуні і Ризі випускали соліди, гроші, тригрошовики, шестигрошовики і особливо півторагрошовики, які були найбільш поширеними на українських землях. Більші номінали — орт ($^1/_4$ таляра), таляр і золотий дукат — карбувалися в менших розмірах, і вони рідко зустрічаються в скарбах. На початку XVII ст. почався помітний приплив на українські ринки нідерландських талерних монет, а також дукатів, який тривав майже до середини XVIII ст.

Великий обсяг продукції монетних дворів і постійне надходження дрібних зарубіжних, гірших за якістю, монет викликали хаос у грошовому господарстві Речі Посполитої. Значно якісніші польсько-литовські монети вивозилися за кордон, де переороблялися на зарубіжні — гірші, які потім ввозилися масово назад. В свою чергу, під впливом іноземних почали псуватися польські й литовські монети. В результаті знецінення розмінних монет вартість високопробних таляра й дуката піднялася: якщо в 1587 р. таляр цінився в 35, а дукат — в 65 грошів, то в 1627 р. — відповідно в 90 і 180 грошів. У 1627 р. польський уряд заборонив карбувати дрібні монети, а лише таляри й дукати, чим відкрив дорогу до ще більшого припливу дрібних неповноцінних зарубіжних монет.

При Владиславі IV (1632—1648) продукція монетних дворів Речі Посполитої значно скоротилася, обмежуючись випуском лише талярів, півталярів і дукатів. Вони рідко зустрічаються в скарбах Галичини і Волині, а на інших українських землях їх зовсім немає.

Ще більший занепад монетної системи настав за часів Яна Казіміра (1648—1668). Карбування старих традиційних монет, таких, як орти, шестигрошовики, тригрошовики і півторагрошовики, не могло задовольнити грошовий обіг Речі Посполитої. Довготривалі війни вичерпали до краю економічні ресурси польської держави. Для покриття державних боргів королівський уряд вдався до випуску мідних шелягів (**боратинок** — див.) і неповноцінних злотових монет (**тимфів** — див.). Карбування їх набрало таких великих розмірів (близько 20 мільйонів злотих), що його можна б прирівняти до випуску паперових грошей у новітній період історії: і те й інше вело неминуче до інфляції. По суті, це були кредитні гроші. Населення зустрілось з монетами, які мали примусовий курс, при цьому без жодних гарантій і забезпечення з боку держави, і тому відмовлялось їх приймати. Неповноцінні монети призвели до вилучення з обігу всіх кращих сортів монет як

польських, так і зарубіжних, званих «moneta bona» (монета добра). Панівною в обігу стала, аж до другої половини XVIII ст., т. зв. moneta currens (монета обігова), представниками якої були боратинки і тимфи. Названі монети зустрічаються в скарбах, і часто досить значних за кількістю, на території Галичини і Волині, рідко — на Поділлі, Київщині, Чернігівщині і Полтавщині.

За короля Михайла Корибута (1669—1673) діяли лише міські монетні двори в Гданську, Торуні і в Ельблонгу, продукція яких була незначною. Спроби Яна III Собєського (1674—1696) налагодити грошове господарство Речі Посполитої не увінчалися успіхом. Випущені за його королювання три- і шестигрошовики, орти, таляри й дукати не вплинули помітно на грошовий обіг.

Крім польсько-литовських монет, протягом XVII ст. в обігу українських земель були широко розповсюджені іноземні монети: бранденбурзькі і прусські **драйпелькери** (див.), бранденбурзькі орти і прусські соліди, монети прибалтійських володінь Швеції — соліди, драйпелькери (рідше гроші) й підробки ризьких солідів у Молдавії, **західноєвропейські талери** (див.) **і дукати** (див.). Останні були повноцінними монетами і користувалися попитом на українських ринках.

Серед талерних монет основне місце займали левендальдери (левки) і ріксдальдери Голландської республіки (об'єднаних Нідерландських провінцій), талери (потагони) Нідерландів під владою Іспанії, далі талери, карбовані в імперських містах Кампені, Цволле, Люнебурзі, Аусбурзі, Кельні та ін., а також швейцарські таляри й різні близькі до них за розміром і вагою зарубіжні флоріни або **гульдени** (див.).

Від 1655 р. в обігу брали участь довгий час західноєвропейські таляри, контрасигновані в Росії, т. зв. **єфімки з ознакою** (див.).

Поряд з талярами обіговими монетами були золоті дукати, переважно нідерландські, німецькі, угорські, венеціанські та ін.

Певну роль в українському обігу XVII ст. відіграли також срібні російські монети, які після возз'єднання України з Росією були широко розповсюджені і доходили навіть до галицьких ринків. Мідні ж російські монети зустрічалися лише на Київщині. Незначну частину в обігу становили мідні шотландські двопенсовики і майже мідні — тешинські оболи (Сілезія).

Названі основні категорії монет XVII ст. були в обігу на українських землях і у XVIII ст., проте на Лівобережжі вони поступово витіснялись російськими. На Правобережжі, в Галичині і на Волині в обігу з'являлись ще саксонсько-польські монети Августа II (1697—1733), фальшиві польські монети, зв. «ефраїмітами», карбовані в Саксонії за Августа III в 1756—1763 рр., польські монети Станіслава Августа (1764—1795) та інші, нові види іноземних монет XVIII ст. За цього короля з обігу були вилучені боратинки, тимфи і різного роду фальшиві монети.

Після першого поділу Речі Посполитої в 1772 р. Галичину загарбала Австрія, на території якої до 1918 р. була поширена австрійська монетна система (див. **гульден, крейцер, крона, геллер**), а далі, до 1939 р.,— польська монетна система (див. **марка, злотий**). На більшості українських земель, які після другого (1793) і третього поділів Речі Посполитої ввійшли до складу Російської держави, запанувала російська монетна система, хоча майже до середини XIX ст. ще залишалися в обігу зарубіжні монети, зокрема нідерландські дукати.

З XVIII ст. і до 1917 р. на Лівобережній Україні в обігу була лише російська золота, срібна й мідна монета.

За грошовою реформою 1922—1924 рр. в СРСР, в тому числі й на Україні, була запроваджена радянська монетна система, поширена з 1939 р. на возз'єднаних західноукраїнських землях [10, 29, 30, 31, 20, 59, 75, 23, 24, 25, 26, 27, 46, 47, 48, 49, 37, 41, 87].

ГРОШОВІ ЗНАКИ — представники в обігу повноцінних (золотих або срібних) грошей. Представниками грошей виступають неповноцінні монети (з міді, нікелю і т. д.), паперові гроші й банківські білети. Поява Г. з. можлива тому, що функція грошей як засобу обігу скороминуща. В ній гроші є не самоціль, а лише засіб зв'язку між товаровиробниками. В процесі обігу гроші можуть існувати як чисто символічні. Тому держава й стала випускати Г. з. [16, 66].

ГРОШОВІ СУРОГАТИ (латин. surrogatus — поставлений замість іншого) — замінники грошей, що використовуються в період різкого їх знецінення, грошово-кредитних криз і т. п. У США, наприклад, під час економічної кризи 1907 р. були випущені всілякого роду Г. с. (сертифікати, платіжні чеки промисловців та ін.) на суму понад 500 млн. доларів.

У перші роки Радянської влади, у роки громадянської війни, Г. с. існували у вигляді різних бон кооперативів, чеків великих магазинів, квитанцій. Їх існування було зумовлене труднощами одержання грошових знаків з центру у зв'язку з порушенням комунікацій під час воєнних подій. Грошова реформа 1922—1924 рр. скасувала Г. с. [16, 66].

ГРОШОВІ РЕФОРМИ — це повні або часткові перетворення грошових систем, які проводяться державою і виражаються в заміні однієї грошової системи або грошових знаків іншими. Наприклад, до 30-х років XVI ст. у грошовому обігу Росії перебували, поряд з московськими, монети різної ваги і вартості великих і удільних князівств. Це негативно впливало на економіку Російської централізованої держави. В 1534 р. була проведена грошова реформа і створена єдина монетна система з трьома загальнодержавними номіналами: **копійкою** (див.), **денгою** (див.) і південгою, або полушкою. Спроба грошової реформи Олексія Михайловича, розпочата в 1654 р., зводилася до того,

щоб у грошовий обіг випустити монету — рубль (див. також — **єфімок**), що був лише грошово-лічильною одиницею, і, головне, мідні монети замість срібних. Крім того, російський уряд мав намір створити таку монетну систему, яка б була придатною на українських землях, замінити в обігу іноземні монети російськими і таким чином зміцнити економічні зв'язки з Україною. Реформа виявилась невдалою. Непродумані заходи царського уряду призвели до розладу грошового господарства і економіки Російської держави, але в той же час випуск мідних монет дозволив покривати воєнні видатки. В 1663 р. держава повернулась до системи грошового обігу, який існував до реформи.

Те, що не вдалося зробити фінансовому відомству Олексія Михайловича, здійснив уряд Петра І за реформою 1700—1704 рр. Він ліквідував грошову кризу всередині держави шляхом випуску в обіг розмінних мідних і крупних срібних монет, практично застосувавши вперше в світі десяткову систему.

Використовуючи право монетної регалії, феодали в середні віки застосовували «renovatio monetae», тобто вилучення через деякий час (щокільканадцять і більше років, а навіть щорічно або двічі на рік) з обігу на даній території вживаних населенням монет і перекарбування їх на нові монети. З одного боку, цими заходами вони регулювали грошові ринки, позбуваючись невигідних або зужитих монет, з другого — здобували для себе за рахунок населення значні прибутки, які досягали 30—50% вартості нових монет.

При капіталізмі за допомогою грошових реформ здійснюється стабілізація валют після інфляцій (див. **девальвація, дефляція, нулліфікація**). Здійснюючи такі Г. р., буржуазія посилює експлуатацію трудящих.

Г. р. у капіталістичних країнах проводились як у минулому, так і тепер. Після другої світової війни Г. р. були проведені в багатьох капіталістичних державах. Сильно знецінені паперово-грошові знаки було замінено на нові нерозмінні банкноти, але й це не зупинило процесу обезцінення валют цих країн.

При соціалізмі Г. р. здійснюються в інтересах соціалістичного господарства і приводять до підвищення добробуту трудящих. В СРСР Г. р. була зумовлена необхідністю заміни банківськими білетами — червінцями — значно знецінених за період громадянської війни паперових грошей. В результаті Г. р. у 1922—1924 рр. зміцнилась система фінансових відносин у країні, було створено міцне грошове господарство, підвищились реальні доходи трудящих. Г. р. у 1947 р. була викликана необхідністю вилучити з обігу лишки грошей, що було обов'язковою умовою скасування введеної під час війни карткової системи постачання, переходу до торгівлі по єдиних державних цінах. Г. р. допомогла усунути наслідки війни в грошовому обігу в СРСР і зміцнити радянський карбованець.

Г. р. після другої світової війни були проведені і в країнах соціалізму. Метою їх було зміцнення грошових одиниць країни [13, 59, 62, 35, 66, 69].

ГУЛЬДЕН (нім. Gulden від golden — золотий) — назва золотого **флоріна** (див.), а також власної золотої монети в Німеччині, карбованої від середини XIV до кінця XV ст. спочатку за зразком флоріна, далі — з локальними властивостями. Широко розповсюдженими були аж до половини XVI ст. (зокрема в Західній Німеччині) т. зв. рейнські Г. (Rheinische gulden або floreni Rhinenses), вага яких з близько 3,5 г наприкінці XV ст. зменшилась до близько 2,5 г, після чого вони карбувалися епізодично і основною золотою монетою в Німеччині став **дукат** (див.).

Поява «срібного еквівалента» золотого Г. (див. **таляр**) привела до того, що золота монета Г. з 1559 р. стала називатися гольдгульденом (Goldgulden), а назва «гульден» або «флорін» перейшла на срібну монету в 60 крейцерів, які були рівноцінними золотому Г. (Guldiner, Reichsguldiner). З того часу рейнський золотий Г. залишився лише грошово-лічильним поняттям у 60 крейцерів, тому що його вартість незабаром піднялася через знецінення розмінних монет. Срібний Г. (рейхсгульдінер) важив 24,62 г (22,9 г чистого срібла), на аверсі мав зображення правителя або герба держави, на реверсі — орла з цифрою 60 (крейцерів). Він був основною обіговою монетою в південно-західних німецьких країнах і проникав у XVII ст. на українські грошові ринки. Наступником його був Г., або півталяр, за конвенційною стопою 1753 р., який випускався з деякими змінами до 1857 р. В Пруссії Г. називали $^1/_3$ таляра, в Польщі Г. відповідав **злотий** (див.).

На підставі монетної конвенції, підписаної Австрією з Німецькими державами в 1857 р., карбувалися нові Г.: австрійський ($=^2/_3$ таляра, або 20 срібним грошам) і південнонімецький ($=^4/_7$ таляра, або $17^1/_7$ грошам). Австрійський Г. (флорін) важив близько 12,34 г (11,1 г чистого срібла) 900-ї проби і ділився вже на 100 крейцерів (замість 60). Випускалися також з 1870 р. золоті австрійські монети в 4 і 8 Г., вага яких дорівнювала відповідно близько 3,2 і 6,5 г. У 1892 р. грошовою одиницею Австрії (Австро-Угорщини) стала **крона** (див.). Відтоді Г. перестав карбуватися, але в обігу залишався до 1899 р. (1 гульден=2 кронам). Австрійські, австро-угорські Г. були головними обіговими монетами на західноукраїнських землях від часу їх загарбання аж до розпаду Австро-Угорської монархії [109, 88, 66, 16].

ГУЛЬДЕН АНТИЛЬСЬКИЙ, або **ГУЛЬДЕН КЮРАСАО**, — грошова одиниця колонії Нідерландів Кюрасао (Вест-Індія Нідерландська). Г. а.=100 центам. Золотий вміст Г. а. зафіксований МВФ (Міжнародний валютний фонд) 18 грудня 1946 р. в 0,471230 г чистого золота. Офіційний курс стосовно голландського Г. дорівнює

0,521 г. Кюрасао. Паритетний курс до долара США дорівнює 1,886 Г. а. за 1 долар.

В обігу є банкноти в 500, 250, 100, 50, 25, 10, 5 Г., казначейські білети в $2^1/_2$ і 1 Г., монети в $2^1/_2$ і 1 Г., 25, 10, 5, $2^1/_2$ і 1 цент [11, 61].

ГУЛЬДЕН (ФЛОРІН) ГОЛЛАНДСЬКИЙ (нідерландський) — срібна монета, карбована протягом майже всього XVII ст. В Голландській республіці (Об'єднаних Нідерландських провінціях) Г. г. важив близько 19,6 г чистого срібла, на лицьовому боці його звичайно було зображення герба відповідної провінції з цифрою 28 (стюверів) внизу, на зворотному — орла, також з цифрою 28 посередині (їх називали ахтенвінтигами).

Г. г. брали участь в грошовому обігу на українських землях поряд з голландськими талярами в XVII і частково XVIII ст. Від 1679 р. карбувався Г. г. з вмістом близько 9,6, з 1839 р. — 9,45 г чистого срібла і до 1816 р. ділився на 20 стюверів, або 320 пфенігів, а далі — на 100 центів. Від 1875 р. срібний Г. став розмінною монетою при золотій валюті. Основною грошовою одиницею Голландії став золотий Г. з вмістом 0,6048 г чистого золота. Золоті монети випускалися в 5 і 10 Г.

Після другої світової війни, під кінець 1946 р., золотий вміст Г. був зафіксований МВФ в 0,334987 г чистого золота, а у вересні 1949 р. золотий вміст Г. був знижений до 0,233861 г чистого золота. В березні 1961 р. курс Г. був підвищений до 3,62 Г. за 1 дол. США. За курсом Держбанку СРСР за станом на квітень 1971 р. 100 Г. = 25,04 крб. В обігу є банкноти в 1000, 100, 25 і 10 Г. і розмінні монети в $2^1/_2$ і 1 Г., 25, 10, 5 і 1 цент. Г. був грошовою одиницею Індонезії до 1950 р. (Г. нідерландської Індії) з таким же золотим вмістом, як Г. г. З 1950 р. була введена нова грошова одиниця — **індонезійська рупія** (див.) [109, 66, 11].

ГУЛЬДЕН СУРІНАМА — грошова одиниця Гвіани Нідерландської (Сурінам). Г. с. = 100 центам. Золотий вміст Г. с. зафіксований МВФ 18 грудня 1946 р. в 0,47123 г чистого золота. Паритетний курс до голландського Г. — 1 Г. с. = 1,92 голландського Г., до долара США — 1,886 Г. с. = 1 долару.

В обігу є банкноти в 1000, 100, 25, 10, 5 Г. с., казначейські білети в $2^1/_2$, 1 Г. с. і монети в 1 Г. с., 25, 10, 5 і 1 цент.

ГУРД — грошова одиниця Гаїті, дорівнює 100 сентімо. Золотий вміст Г. зафіксований МВФ в 0,177734 г чистого золота. Офіційний курс стосовно долара США: 5 Г. = 1 долару. Долари США поряд з Г. мають право вільного обігу в країні. В обігу є банкноти вартістю 1, 2, 5, 10, 50 і 100 Г. і розмінна монета вартістю 5, 10, 20 і 50 сентімо.

ГУРТ (англ. edge, франц. tranche, нім. Kante, Rand) — обріз монети (її ребро), який відповідно оформлявся,

щоб запобігти злочинному обрізуванню цінного металу. Наприклад, у другій половині XVIII ст. Г. рублів у Росії оброблявся скісною насічкою. Вчені гадають, що саме завдяки цьому виникла українська назва рубля — карбованець. З 1798 р. на Г. монети почала зазначатись проба металу, з 1810 р.— лігатурна вага монети, а з 1886 р. — вміст чистого срібла в ній та ініціали монетних майстрів. Від початку XIX ст. замість опуклих літер на Г. стали карбувати вдавлені літери [59, 16].

Д

ДАЙМ (dime) — срібна монета США, дорівнює $^1/_{10}$ дол., або 10 центам. У 1792 р. за російським зразком був введений десятковий лад монетної системи, за якою долар поділявся на 10 даймів, або 100 центів. Срібні Д. випускались до 1964 р., з 1965 р.— нікелінові.

ДВОГРИВЕННИЙ — назва російської срібної монети вартістю 20 копійок, введеної в обіг у 1760 р. Назва Д. існує у народі й до сьогодні.

ДВОДЕНАРІЙ — срібна монета вартістю 2 денаріїв, вагою близько 0,5 г; спочатку це була литовська монета, що з'явилась в обігу приблизно в 1390 р. Пізніше, в 1565—1570 рр., карбована як посередня монета між денарієм і півгрошем польської і литовської валюти. Д. = $^1/_5$ литовського і $^1/_4$ польського гроша (або половині польського півгроша). Втретє карбовано Д. у 1606—1626 рр. Д. були мало поширені на Україні і тому їх рідко зустрічаємо в скарбах [86, 97, 109, 114].

ДЕВАЛЬВАЦІЯ (нім. Devalvation) — метод стабілізації валюти після інфляції паперових грошей. Д. означає зменшення золотого вмісту національної валюти або зниження її офіційного курсу до іноземних валют. Д. проводиться шляхом вилучення з обігу знецінених паперових грошей і обміну їх на кредитні гроші, які зберігають зв'язок із золотом за курсом, що відображає фактичне знецінення паперових грошей (відкрита Д.).

Крім того, Д. може проводитись шляхом зниження державою реального золотого вмісту грошової одиниці відповідно з наявним знеціненням паперових грошей (прихована Д.). При такій Д. старі паперові гроші залишаються в обігу. Прикладом відкритої Д. може бути Д. у Німеччині в 1924 р., коли знецінені марки обмінювались на нові золоті марки за курсом 1 трильйон старих марок = 1 новій марці. Прикладом прихованої Д. є Д. у царській Росії, проведена під час реформи 1895—1897 рр., коли розмін кредитних білетів на золоті монети відбувався за номіналом, але золотий вміст рубля був знижений на $^1/_3$, тобто з 1,161 г до 0,774 г чистого золота. Д. мали місце у багатьох капіталістичних країнах у післявоєнний пе-

ріод. Характерна їх особливість у тому, що проводилося не пряме, а посереднє зниження золотого вмісту валют шляхом зниження їх курсу стосовно долара США. Д. є важким тягарем для трудящих, вона викликає підвищення цін і зниження реальної заробітної плати [16, 66, 69].

ДЕНАРІЙ (латин. denarius) — 1) Старовинна римська срібна монета вартістю 10 асів, карбування якої почалося в 269 р. до н. е.. Спочатку Д. становив $^{1}/_{72}$ римського фунта і важив 4,55 г (327,45 : 72); у 217 р. до н. е. вага Д. знизилась до $^{1}/_{84}$ фунта (3,9 г), і він дорівнював вже 16 асам, а за Нерона (54—68 р. н. е.) Д.= $=^{1}/_{96}$ фунта (3,41 г). Пізніше вміст срібла в Д. систематично знижувався за рахунок лігатури, внаслідок чого Д., найбільш поширена в стародавньому світі срібна монета, зовсім знецінився. Спроби поліпшення монетної справи в римській державі шляхом випуску **антонініанів** (див.) не дали бажаних результатів.

Римські Д. були відомі на слов'янських землях. На території Радянського Союзу (зокрема на Україні, Білорусії та ін.) знаходили і досі знаходять цілі скарби цих монет, а також поодинокі монети, карбовані в I—III ст. н. е.

2) В середні віки Д. називали свої срібні монети деякі новоутворювані держави, запозичивши цю назву з римської термінології. Д. стали панівними тогочасними монетами, маючи свої місцеві назви: в Англії — пенні, в Німеччині — пфеніги, у Франції — деньє і т. д. Від часу Карла Великого (768—814) вони карбувалися в кількості 240 штук з каролінзького фунта срібла (близько 408 г), приблизно у 1,7 г кожна. Пізніше середня вага Д. дорівнювала вже 1,5—1 г і менше. На північноруських землях в обігу були західноєвропейські Д. (німецькі, англійські, чеські, італійські та ін.), карбовані в X—першій половині XI ст. Про це свідчать досить численні знахідки цих монет. На Україні вони зустрічаються рідко.

3) Д. у Польщі карбували, починаючи з X ст. Протягом століть вартість Д. змінювалася. Вага монети близько 1,5 г знизилась наприкінці XIII ст. до 0,15 г. Далі випуск Д. продовжувався з перервами до початку XVII ст. Останній Д. — це вже майже мідна монета (0,03 г чистого срібла при вазі брутто — 0,36 г; 18 Д.=1 польському грошеві).

4) Д. у Великому Князівстві Литовському карбувалися з другої половини XIV ст. і мали назву «пенязів». 10 пенязів ішло на 1 литовський грош. За якістю вони були на $^{1}/_{5}$ кращі від польських Д. (на польський грош ішло 8 пенязів). Припинення їх випуску наступило в 70-х роках XVI ст.

Литовські Д. (пенязі) були досить поширені на українських землях в XV, XVI і частково в XVII ст.

5) Д., але мідні, випускалися у Львові — головному місті Галицької Русі з 1350 до 1382 рр. Вони були

типовими міськими монетами з чисто номінальною вартістю. Вага їх коливалась від 0,4 до 1,5 г. На один срібний руський **півгрош** (див.) ішло приблизно 6—8 галицьких мідних Д. Ці монети відомі з часів Казіміра III, Владислава, князя Опольського, з часів його правління на галицьких землях в 1372—1378 рр., і Людовіка Угорського з 1379—1382 рр. [16, 18, 20, 23, 33, 43, 86, 96, 109, 79(9), 113(3)].

ДЕНГА. Від кінця XVIII ст. слово денга стали писати як деньга; термін Д. — східного походження: в Індії срібна монета називалась — танка; греки називали її данака, татари — тенга. Хоч назва руської срібної монети принесена зі Сходу, сама ж монета щодо ваги і способу виготовлення нічого спільного не має з тогочасними східними монетами, зокрема з татарськими. Д. — срібна російська монета XIV—XVIII ст., карбування якої розпочато в Москві наприкінці XIV ст., а від початку XV ст. — і в інших руських князівствах (у Новгороді з 1420 р.). Спочатку з гривенки срібла (204 г) карбували 200 Д., які становили московський лічильний рубль (двохсотденежний). Крім Д., карбувалась полуденга (полушка), а в Новгороді і Пскові — четверетца, що дорівнювала 1/4 ваги місцевої денги. Поступово, відповідно до того, як створювалась централізована держава, князівства втрачали право карбувати власну монету.

Уніфікацію російської монетної системи здійснила реформа 1534 р. Відтоді карбувалась нова загальнодержавна срібна монета, вдвічі важча від денги — новгородка, яка пізніше одержала назву «копійки» (від зображеного на ній вершника зі списом); денга московская (московка), або коротко «денга», яку називали також «сабельной» або «мечевой» денгой (від зображеного на ній вершника з шаблею) і полушка (полуденга), що дорівнювала половині денги (московки) і 1/4 новгородки (копійки). З гривенки срібла карбовано 300 копійок вагою близько 0,68 г і 600 Д. вагою близько 0,34 г кожна, отже, новгородка (копійка) дорівнювала 2 московкам (денгам). Таким чином, з 1534 р. 100 новгородок (копійок) становили московський лічильний рубль. Пізніше копійка витіснила з обігу Д., карбування якої часто припинялось. Але народ ще й у XVII ст. вів рахунок на «денгу», називаючи копійку двома денгами. Поява новгородки — копійки — заклала основу для майбутньої російської десяткової монетної системи (у московському лічильному рублі стало 100 реальних монет — копійок). З початку XVIII ст. карбувалася вже мідна Д., яка в 1849—1867 рр. мала назву «денежка», а далі — 1/2 копійки.

В українських скарбах знаходять головним чином Д. Бориса Федоровича та Олексія Михайловича, але зустрічаються екземпляри Д. XV—середини, XV ст. Василя Темного — Івана Грозного [59, 45, 75, 21, 43].

ДЕНОМІНАЦІЯ (латин. denominatio — перейменування) — зменшення номінальної вартості паперових грошей при різкому падінні їх курсу. При Д. грошові знаки попередніх випусків обмінюються на нові, виражені в більш крупних лічильних одиницях, тобто закреслюються нулі. Метою проведення Д. у деяких капіталістичних країнах у післявоєнний період було пом'якшення інфляційних процесів у сфері грошового обігу. Наприклад, наприкінці 1959 р. до Д. вдався уряд Франції, прирівнюючи 100 старих франків до 1 нового франка. Д. мали місце і в інших країнах. У нашій країні Д. проводилися з метою вилучення з обігу різного роду старих паперових грошей і знецінених радзнаків, випущених для фінансування витрат, пов'язаних з громадянською війною та іноземною воєнною інтервенцією. Перша Д. була проведена в 1922 р., за якою 1 крб. нового зразка прирівнювався до 10 тис. крб. раніш випущених грошових знаків. У 1923 р. була проведена друга зміна номінальної вартості грошових знаків: 1 крб. зразка 1923 р. прирівнювався до 100 крб. знаків з 1922 р. В результаті двох Д. грошова маса скоротилася номінально в мільйон разів. Д. були першими кроками до стабілізації радянської валюти, яку здійснила грошова реформа в 1922—1924 рр. [16, 6, 13, 21, 62, 66].

ДЕФЛЯЦІЯ (латин. deflare — здувати) — зменшення кількості наявних в обігу паперових грошей і нерозмінних банкнот шляхом вилучення частини їх із обігу. Д. часто передує грошовим реформам, що їх проводять буржуазні уряди. Наприклад, грошовій реформі в Англії 1925 р. передувала Д., під час якої кількість паперових грошей була скорочена з 541 млн. ф. ст. на кінець 1920 р. до 378 млн. ф. ст. у березні 1923 р. Д. здійснюється за рахунок посилення податкового тягаря на трудящих, а також за рахунок обмеження кредитних вкладень у народне господарство, що веде до згортання діяльності певної частини підприємств, збільшення безробіття і зниження заробітної плати [16, 66, 69].

ДИЗАЖІО (іт. disagio) — зниження біржового (ринкового) курсу цінних паперів або грошових знаків порівняно з їх номінальною вартістю. Д. звичайно виражається в процентному відношенні до номіналу. Д. паперових грошей виникає під час інфляції і є одним з її проявів. Якщо, наприклад, внаслідок інфляції паперовий франк дорівнюватиме лише половині золотого франка, то Д. паперового франка щодо золотого становитиме 50%.

ДИНАР (від назви римської срібної монети — denarius).
1) Старовинна золота монета Арабського Сходу, дорівнювала спочатку 10 дірхемам, далі — більше, відповідно до якості срібних монет. Початок карбування її відноситься до VII ст., початкова вага Д. (4,25 г) відповідала візантійському солідові, але пізніше змі-

нювалася в залежності від династичних змін і політичних перегрупувань в арабських країнах. На Україні зустрічаються поодинокі знахідки золотих Д. X—XI ст.

2) Грошова одиниця ряду країн і розмінна монета Ірану ($^1/_{100}$ ріала) [16, 96, 109].

ДИНАР АЛЖІРСЬКИЙ — грошова одиниця Алжірської Народної Демократичної Республіки. 1 Д. а.=100 сантимам. Золотий вміст не встановлений. Д. а. перебуває на паритеті французького франка. Офіційний курс щодо долара США — 4,93706 Д. а. за 1 дол.; щодо карбованця — 100 Д. а.=18 крб. 23 коп. (за станом на квітень 1971 р.). Курси валют іноземних держав, які не входять у зону французького франка, визначаються Центральним банком Алжіру на базі їх котирування в Парижі. В обігу є банкноти в 100, 50, 10 і 5 Д. а. і монети в 1 Д. а., 50, 20, 5, 2 і 1 сантим.

ДИНАР БАХРЕЙНСЬКИЙ — грошова одиниця Бахрейнських островів. Д. б.=1000 філсам. Грошові знаки в Д. б. були випущені в обіг 16 жовтня 1965 р. замість рупій Персидської затоки, емісію яких для багатьох бахрейнських князівств здійснював Резервний банк Індії. Золотий вміст Д. б. зафіксований МВФ 16 жовтня 1965 р. в 1,86621 г чистого золота. Паритетний курс на 1. I 1967 р. щодо долара США: 1 Д. б.=2,10 долара. В обігу є білети в 10, 5, 1, $^1/_2$, $^1/_4$ Д. б. та монети в 100, 50, 25 10, 5 та 1 філс.

ДИНАР ЙОРДАНСЬКИЙ І ІРАКСЬКИЙ — грошова одиниця Хашімітського Королівства Йорданії та Іракської Республіки, дорівнює 1000 філсам. Був запроваджений в обіг для Іраку в 1932 р. і дорівнював фунту стерлінгів. В Йорданії введений з 1 липня 1950 р. Золотий вміст іорданського та іракського Д. зафіксований МВФ в 2,48828 г золота. Паритетний курс щодо долара США за станом на квітень 1971 р.: 1 Д=2,80 долара; за курсом Держбанку СРСР 1 Д.=2,52 крб. В обігу є грошові знаки: а) в Йорданії — банкноти в 10, 5, 1 Д. і 500 філсов і монети в 100, 50, 20, 10, 5, 1 філс; б) в Іраку — банкноти в 10, 5, 1, $^1/_2$, $^1/_4$ Д. і монети в 1 Д. (ювілейний 1959 р.) і 100, 50, 25, 10, 5, 1 філс.

ДИНАР КУВЕЙТСЬКИЙ — грошова одиниця Кувейту, яка введена в обіг 4 квітня 1961 р.

Д. к.=10 дірхемам=1000 філсам. Золотий вміст кувейтського Д. зафіксований МВФ 26 квітня 1963 р. в 2,48828 г чистого золота. Паритетний курс щодо долара США на 1. I 1967 р.: 1 Д=2,80 долара. Згідно з законом від 20 жовтня 1960 р., емісія К. Д. повинна мати 100% валютного забезпечення, в т. ч. 50% золотом. В обігу є банкноти в 10, 5, 1, $^1/_2$ і $^1/_4$ Д. і монети в 100, 50, 20, 10, 5 і 1 філс.

ДИНАР ТУНІСЬКИЙ — грошова одиниця Тунісу. Д. т.= =1000 туніським франкам або міллімам. В обігу знаходиться з 1 листопада 1958 р. Золотий вміст Д. т. зафіксований МВФ 28 вересня 1964 р. в 1,69271 г чистого золота. Паритетний курс за станом на 1. I

1967 р. становив щодо франц. франка — 1 Д. т.= =9,4038 фр., щодо долара США — 0,525 Д. т. за 1 долар. За курсом Держбанку СРСР (на квітень 1971 р.) 1 Д. т.=1 крб. 71 коп. В обігу є банкноти в 5, 1 і $^1/_2$ Д. т. і монети в 100, 50, 20, 10, 5, 2 і 1 міллім і туніські франки тих же вартостей, за винятком 10.

ДИНАР ЮГОСЛАВСЬКИЙ — грошова одиниця Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії, 1 Д. ю.= =100 пара. Вперше Д. ю. був запроваджений у Сербії в 1875 р. У 1918 р. було створено Королівство сербів, хорватів, словенців, яке з 1929 р. одержало офіційну назву Югославія. З 1920 р. Д. ю. стає національною грошовою одиницею. Після звільнення Югославії у 1945 р. була здійснена грошова реформа, в результаті якої в обіг були випущені нові грошові знаки. З травня 1945 р. був встановлений паритетний курс Д. ю., щодо долара США — 50 Д. ю. за 1 долар. З січня 1952 р. золотий вміст Д. ю. знизився, а разом з ним і паритетний курс: до 300 Д. ю. за 1 дол. США. З 26 липня 1965 р. офіційний курс був знижений до 1250 Д. ю. за 1 дол. США. 1 січня 1966 р. було замінено масштаб цін у співвідношенні 100 : 1 і випущено в обіг грошові знаки нового зразка. Золотий вміст нового Д. ю. дорівнює 0,0710937 г чистого золота, а паритетний курс щодо долара США — 12,5 Д. ю. за 1 долар. За курсом Держбанку СРСР за станом на квітень 1971 р. 100 Д. ю.=6,0 крб. В обігу є паперові гроші зразків 1966 і 1967 рр. в 100, 50, 10, 5 і 1 Д. ю. і 5 пара, банкноти попередніх випусків у 5000, 1000, 500, 100 і 50 Д. ю., казначейські білети в 20, 10, 5, 2 і 1 Д. ю., монети в 5, 2, і 1 Д. ю. і 50 пара.

Грошові знаки старих зразків приймаються в платежі за співвідношенням 100 старих Д. ю. за 1 новий Д. ю. Намічено випустити банкноти нового зразка в 100 і 20 Д. ю. і монети в 1 Д. ю., 50, 20, 10 і 5 пара. Старі грошові знаки вилучаються з обігу [11, 16, 66, 109].

ДИНАР ПІВДЕННОАРАВІЙСЬКИЙ — грошова одиниця колишньої англійської колонії Аден і протекторатів Східного і Західного Адена, з листопада 1967 р.— Йєменська Арабська Республіка. 1 Д. п.=1000 філсам, золотий вміст Д. п. зафіксований МВФ 1 квітня 1965 р. в 2,48828 г чистого золота. В обігу є білети в 5, 1 Д. п., 500, 250 філсів і монети в 50, 25, 5 і 1 філс.

ДІРХЕМ, ДИРГЕМ (від грець. драхме) — 1) Старовинна арабська срібна монета, карбування якої почалось у 695 р. н. е. Вага Д. в різні періоди і в різних частинах великої території Арабського Халіфату була неоднакова і в середньому становила 2,7—3,4 г. У відповідності з вимогами магометанської релігії на монеті відсутні зображення, є лише написи, які містять рік випуску (за хіджрі — магометанським літочисленням), місце карбування, ім'я правителя і т. п. Ці монети називали куфічними (від куфі — особливого письма,

що виникло в іракських містах ал-Куфе і ал-Басре наприкінці VII ст. і застосовувалось на арабських монетах). Як торгова монета, Д. проникали в різні країни і особливо в Східну Європу, де вони були головною одиницею купівлі-продажу з кінця VIII—початку XI ст. В давньоруських письмових пам'ятках Д. відомі під назвою **кун** (див.) і **ногат** (див.). Через давньоруські землі вони потрапляли на західнослов'янські землі і в Північну Європу. В українських скарбах поряд з цілими монетами часто трапляються різної величини відрізки Д., які були, мабуть, меншими платіжними одиницями від цілих монет. Зустрічаються також монети з вушками або дірками, що є доказом використовування їх як прикрас.

2) Дірхеми татарські — срібні монети ханів Золотої Орди, відомі в незначній кількості на східнослов'янських землях і зокрема на Україні від кінця XIII ст. до перших десятиріч XV ст. Вага їх дорівнює 1,4—1,5 г. Подібно до куфічних монет, зображень вони не мають, хоча зустрічаються на них деякі прикраси — рисунки в формі переплетених сердець у центрі монети, орнаментальні рамки навколо арабських написів, які містили імена ханів, рік і місце випуску.

3) В XV ст. певну роль в українському грошовому обігу відігравали кримські або гіреєвські дірхеми.

4) Грошова одиниця Марокко (дірхам) введена з 1961 р. замість марокканського франка. 1 Д.=100 марокканським франкам. Золотий вміст дорівнює 0,175610 г чистого золота. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 Д.=17 крб. 78 коп. В обігу є банкноти вартістю 100, 50, 10 і 5 Д., 1000, 500, 100 і 50 мароккан. франків і монети вартістю у 5 і 1 Д., 500, 200, 100, 50, 20, 10, 5, 2 і 1 мароккан. франк. Деякі банкноти і монети вилучаються з обігу [109, 59, 75, 24, 98, 16, 24].

ДОЛАР (походить від нім. **талер** — див.) — грошова одиниця США і ряду інших країн. До другої світової війни Д. був грошовою одиницею США і Канади. Зараз як грошова одиниця існує долар австралійський, богамський, вестіндійський, східнокарібський, гвіанський, Гондурасу Британського, гонконгзький, канадський, ліберійський, малайський, новозеландський, США, Трінідада і Тобаго, ефіопський.

ДОЛАР АВСТРАЛІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Австралії. Австралійський долар ($ A) дорівнює 100 центам. Як нова грошова одиниця Д. а. введений 14 лютого 1966 р. замість **австралійського фунта** (див.), коли відбувся перехід на десяткову систему. Австралія входить у стерлінгову зону. Золотий вміст зафіксований МВФ 14 лютого 1966 р. в 0,99531 г чистого золота.

Паритетний курс щодо долара США: 1 Д. а.=1,12 дол. США. За курсом Держбанку СРСР (за станом на квітень 1971 р.) Д. а.=1,01 крб. В обігу є банкноти в 20,

10, 2 і 1 Д., монети в 50 центів (срібні), 20, 10, 5 центів (мідно-нікелеві), 2 і 1 цент (бронзові). Деякий час оберталися старі грошові знаки в фунтах (10, 5 і 1) і монети в шилінгах (10, 2, 1) та пенсах (6, 3, 1, 1/2).

ДОЛАР БАГАМСЬКИЙ — грошова одиниця Багамських островів (колонія Великобританії) з середини 1966 р. Золотий вміст Д. б. зафіксований МВФ 25 травня 1966 р. в 0,870898 г чистого золота. В обігу є казначейські білети в 100, 50, 20, 10, 5, 3, 1 і 1/2 Д. б., монети в 5, 2 і 1 Д. б. і 50, 25, 15, 10, 5 і 1 цент.

ДОЛАР ВЕСТІНДІЙСЬКИЙ — грошова одиниця, яка випускалася Управлінням грошового обігу Британських карібських територій на Барбадосі (незалежність з 1966 р.), в Гвіані Британській (з 26. V 1966 р. незалежна Гайана Навітрених і Підвітрених островах, Трінідаді і Тобаго (незалежність з 1962 р.). 6 жовтня 1965 р. Д. в. замінений **східнокарібським доларом** (див.).

ДОЛАР ГАЙАНСЬКИЙ — грошова одиниця Гайани, 1 Д. г.= =100 центам. Золотий вміст зафіксований МВФ у 1967 р. в 0,518391 г чистого золота. В обігу є банкноти в 100, 20, 10, 5, 2 і 1 Д. г., монети в 50, 25, 5, 2 і 1 цент.

ДОЛАР ГОНДУРАСУ БРИТАНСЬКОГО (володіння Великобританії) — грошова одиниця цієї території. 1 Д. Г. Б.= =100 центам. Золотий вміст зафіксований МВФ у 1949 р. в 0,622070 г чистого золота. В обігу є казначейські білети в 20, 10, 5, 2 і 1 Д. Г. Б. і монети в 50, 25, 10, 5 і 1 цент.

ДОЛАР ГОНКОНГЗЬКИЙ — грошова одиниця колонії Великобританії Гонконгу (Сянгану). 1 Д. г.=100 центам. Золотий вміст зафіксований МВФ у 1949 р. в 0,155517 г чистого золота. В обігу є банкноти в 500, 100, 50, 5 Д. г. (випускаються приватними банками) і 1 Д. г. (випускається урядом) та монети в 1 Д. г., 50, 10, 5 центів (випускаються урядом).

ДОЛАР ЕФІОПСЬКИЙ — грошова одиниця Ефіопії з 29 травня 1945 р. 1 Д. е.=100 центам. Золотий вміст Д. е. зафіксований МВФ у 1963 р. в 0,355468 г чистого золота. Паритетний курс до долара США: 2,5 Д. е.= =1 дол. США; до рад. крб. (за станом на квітень 1971 р.): 100 Д. е.=36 крб. В обігу є банкноти в 500, 100, 50, 20, 10, 5 і 1 Д. е. і монети в 50, 25, 10 і 1 цент.

ДОЛАР КАНАДСЬКИЙ — грошова одиниця Канади з 1857 р., дорівнює 100 центам. З 1 січня 1858 р. його золотий вміст був прирівняний до золотого вмісту долара США. До 1914 р. поряд з канадськими грошовими знаками і монетами обертались англійські соверени і золоті долари США, які формально були законними платіжними засобами в країні до 1952 р. З жовтня 1931 р. золотий вміст канадського долара почав поступово зменшуватись. 1 жовтня 1950 р. Канада відмовилась від фіксованого офіційного курсу. У травні 1962 р. золотий вміст канадського долара

був визначений в 0,822021 г. чистого золота. Паритетний курс до долара США: 1,08108 Д. к.=1 дол., до карбованця на початок квітня 1971 р.: 1 канад. дол.= =0,8938 крб. В обігу є банкноти в 1000, 500, 100, 50, 20, 10, 5, 2 і 1 Д. к., монети в 1 Д. к., 50, 25, 10, 5 і 1 цент.

ДОЛАР ЛІБЕРІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Республіки Ліберія. 1 Д. л.=100 центам. Золотий вміст зафіксований МВФ у 1963 р. в 0,888671 г чистого золота, тобто дорівнює долару США, який є також платіжним засобом у Ліберії. В обігу є монети в 1 Д. л., 50, 25, 10, 5, 2 і 1 цент, банкноти США в 20, 10, 5 і 1 дол., монети США в 1 дол., 50, 25, 10, 5 і 1 цент.

ДОЛАР МАЛАЙСЬКИЙ (називають також *сингапурський*, *малайзійський*). 1 Д. м.=100 центам. Золотий вміст зафіксований МВФ у 1962 р. в 0,290299 г чистого золота. Паритетний курс до долара США: 3,06 Д. м.=1 дол. США, до карбованця (за станом на квітень 1971 р.): 100 Д. м.=29 крб. 40 коп. В обігу є банкноти в 10 000, 1000, 100, 50, 10, 5 і 1 Д. м., монети в 50, 20, 10, 5 і 1 цент.

ДОЛАР НОВОЗЕЛАНДСЬКИЙ — грошова одиниця Нової Зеландії, встановлена 11 червня 1967 р. замість **Новозеландського фунта** (див.) 1 Д. н.=100 центам. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 1 Д. н.= =1,01 крб.

ДОЛАР ТРІНІДАДА і ТОБАГО — грошова одиниця Трінідада і Тобаго (незалежність проголошена 31 серпня 1962 р.). Д. Т. і Т. (ТТД)=100 центам. Золотий вміст зафіксований МВФ у 1965 р. в 0,518391 г чистого золота. В обігу є банкноти Центрального банку Трінідада і Тобаго (вип. 1964 р.) у 20, 10, 5 і 1 Д. Т. Т. і монети (вип. 31 грудня 1966 р.) в 50, 25, 10, 5 і 1 цент.

ДОЛАР СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ (США) — грошова одиниця США і основна валюта **доларової зони** (див.). 1 Д. ($)=100 центам. Введений в обіг у 1786 р. за законом 1785 р. у 1786 р. срібний вміст Д. був встановлений у 24,34009 г чистого срібла. В часи існування в США біметалізму золотий вміст Д. становив 1,60377 г чистого золота, а срібний — 24,057 г чистого срібла. З 1873 р. грошовою одиницею оголошено золотий Д. у 1879 р. було відновлено обмін паперових Д. на золоті монети. Закон про золотий стандарт від 14 березня 1900 р. встановив золотий вміст Д. в розмірі 1,50463 г.

Після першої світової війни Д. відігравав велику роль серед валют капіталістичних країн. Однак світова економічна криза 1929—1933 рр. підірвала позиції Д., і США (у квітні 1933 р.) змушені були відмовитися від золотого стандарту. На підставі закону про золотий резерв (1934 р.) була проведена девальвація Д., і його золотий вміст був знижений до 0,888671 г, або на 40,94%. Золоті доларові монети були вилучені

з обігу і замінені банкнотами. Останні золоті монети в США були викарбовані у 1929 р. (в 5 Д.) і в 1933 р. (10 Д.). Сучасний Д.— паперовий. За останні роки позиції його значно підірвані. Агресивна зовнішня політика, яку проводять США, вимагає великих видатків і негативно впливає на платіжний баланс, дефіцитність якого треба покривати золотом. Внаслідок цього золотий запас США скорочується. З 1953 по 1969 рр. він скоротився з 22 млрд. до 11 млрд. Д. Золота лихоманка в Лондоні, Парижі, Цюріху та інших місцях і подвійна система цін на золото (офіційна й ринкова) останнім часом розхитали підвалини міжнародних відносин, які грунтуються на пануванні американського Д. та гегемонії фінансового капіталу США [16, 11, 66, 109].

ДОЛАР СХІДНОКАРІБСЬКИЙ — грошова одиниця Антигуа (незалежна з 1966 р.), Барбадоса, Навітрених і Підвітрених островів. 1 Д. с.=100 центам. Золотий вміст зафіксований МВФ у 1965 р. в 0,518391 г чистого золота. В обігу є білети в 100, 20, 10, 5 і 1 Д. с., монети в 50, 25, 10, 5, 2 і 1 цент.

ДОЛАРОВА ЗОНА — неофіційне валютне угруповання ряду країн Північної, Центральної і Південної Америки, які не зв'язані між собою системою валютних обмежень і проводять, в міру економічної залежності від монополій США, погоджену й вигідну для них політику в галузі валютних відносин.

До Д. з. входять США, Канада, Болівія, Колумбія, Гватемала, Гаїті, Гондурас, Мексіка, Нікарагуа, Панама, Сальвадор, Венесуела, Ліберія і Філіппіни, а раніше й Куба. Частка країн Д. з. у зовнішньоторговельному обороті капіталістичних країн становила близько 30%. Грошові системи і зовнішні розрахунки країн Д. з. орієнтуються на долар США. Країни Д. з. більшу частину валютних резервів у вигляді доларових вкладів зберігають у банкнотах США, через які й здійснюють міжнародні розрахунки. Економічною основою Д. з. є панування американського капіталу в країнах — учасницях зони [11, 16, 69, 70].

ДОЛАРОВИЙ ПУЛ — централізовані золотовалютні резерви країн **стерлінгової зони** (див.), що зберігаються в Лондоні. Д. п. створений Англією в роки другої світової війни з метою перекладання тягаря військових видатків на країни стерлінгової зони і зберігається англійським монополістичним капіталом як ефективний механізм використання фінансових ресурсів залежних країн у власних інтересах. В Д. п. надходить виручка від експорту в доларову зону деяких товарів, таких, як каучук і олово з Малайї, сизаль із Східної і какао із Західної Африки. В Д. п. потрапляють долари, які виручаються Пакистаном за джут, Цейлоном — за чай, Австралією — за вовну. Там же зосереджується частина золота, яке видобувається в Південно-Африканській Республіці, Південній Родезії та інших краї-

нах стерлінгової зони. Операції Д. п. зосереджені в англійському Валютному зрівняльному фонді. Офіційних міжурядових угод щодо Д. п. немає. Проте між англійськими валютними органами і валютними органами країн стерлінгової зони існує свого роду «джентльменська» домовленість, на основі якої здійснюються операції пула. Формально централізовані золото-доларові резерви стерлінгової зони вважаються «спільними» і в однаковій мірі «доступними» для всіх її учасників. Насправді ж Англія, виступаючи в ролі зберігача, користується першочерговим доступом до ресурсів Д. п. Витрачання золота та іноземної валюти з Д. п. проводиться за розпорядженням державних валютних органів відповідних країн, проте можливість одержання імпортних ліцензій здебільшого залежить від загального стану централізованих резервів, де вирішальну роль відіграє Англія [11, 16, 69, 70].

ДОНАТИВА (латин. dono — дарую) — нумізматична пам'ятка, найчастіше золота, карбована в Польщі в 1582—1685 рр. лише на монетних дворах Гданська і Торуня. Д. замовляла міська рада і від імені міста дарувала королю під час його тимчасового перебування в ньому (а також з іншої нагоди) з метою одержання привілеїв. На лицьовому боці Д. завжди поміщався портрет короля, а навколо — напис з його титулами; на зворотному — герб міста або загальний вид міста чи порта і навкруги характерний напис: EX AURO SOLIDO CIVITAS GEDASENSIS /THORUNENSIS/ FIERI FECIT, що означало «з чистого золота місто Гданськ (Торунь) наказало виготовити». Деколи також: REGIA CIVITAS... (місто королівське...). На багатьох Д. бачимо рік випуску, ініціали монетних майстрів, завідуючих монетними дворами і медальєрів. Д.— посередня ланка між монетою і медаллю. Ознакою, яка наближує Д. до монети, є те, що вона карбувалася відповідно до кратної ваги дуката (від $1^1/_2$ до 20), що й було зазначено на деяких з них. Вигляд зворотного боку і те, що Д. виготовлялася час від часу незалежно від потреб ринку і торгівлі надає їй характеру медалі. Всі Д. виконані на високому художньому рівні і становлять цінний мистецький релікт минулого. Деяка кількість Д. зберігається в музеях України [86, 79 (32)].

ДОНГ — грошова одиниця Демократичної Республіки В'єтнам, запроваджена в 1946 р. Д.=10 хао=100 су. До листопада 1954 р. в обігу були також піастри — банкноти індокитайського банку. В 1959 р. попередні Д. були обмінені на нові. В обіг випущено банкноти вартістю 5, 2 і 1 Д., 5, 2, 1 хао і розмінна монета вартістю 5, 2 і 1 су. За курсом Держбанку СРСР (за станом на квітень 1971 р.) 100 Д.=30 крб. 60 коп.

ДОРОГОЦІННІ МЕТАЛИ — золото, срібло, платина і метали платинової групи. Золото й срібло в процесі розвитку обміну виділилися як грошовий товар і стали

виконувати роль загального еквівалента. Причиною цього були особливі їх якості: однорідність, подільність, портативність і можливість зберігання. Протягом історії людства золото, як більш вартісний метал, витіснило срібло в ролі грошей. Крім виробництва ювелірних речей, золото в промисловості мало застосовується. Срібло тепер в основному використовується в техніці і частково для карбування розмінної монети. Платина й метали платинової групи переважно застосовуються в техніці.

ДРАХМА (грец. δραχμη — жменя; назва походить ще з тих часів, коли засобом грошового обігу були залізні чотиригранні палочки, шість штук яких, затиснуті у жменю, й становили драхму). 1) Старовинна грецька грошова одиниця, дорівнювала $^1/_{100}$ **міни** (див.), ділилась на 6 **оболів** (див.), 6000 Д.=1 **талантові** (див.). Карбування срібної Д. почалося у VI ст. до н. е. В різних частинах Греції існували відмінні монетні системи і тому вага Д. була різною: егінська Д.—6,07 г, евбейсько-аттічна — 4,36 г, корінфська — 2,91 г, абдерська — близько 3,6 г, хіоська — 3,93 г срібла та ін. Найбільш поширеними в басейні Середземного моря були аттічні Д. (4,25 г). Крім Д., карбувалися більші номінали, обчислювані в Д.: дідрахма (2 Д.), тетрадрахма (4 Д.), декадрахма (10 Д.) та ін. Були також гемідрахми — $^1/_2$ Д. Усі античні держави Північного Причорномор'я карбували Д.: Пантікапей з VI ст. до н. е., Ольвія в 1-й пол. IV ст. до н. е. і Тіра в середині IV ст. до н. е. за егінською системою, Херсонес Таврійський з 1-ї пол. IV ст. до н. е. за перською і хіоською системами. В IV—I ст. до н. е. Пантікапей, Ольвія і Херсонес карбували Д. за аттічною, а також хіоською системами. 2) Сучасна грошова одиниця Греції, ділиться на 100 лепт. Золотий вміст — 0,0296224 г чистого золота, офіційний курс щодо долара США становить 30 Д. за 1 долар. За курсом Держбанку СРСР (за станом на квітень 1971 р.) 100 Д.=3 крб. 01 коп. В обігу знаходяться банкноти вартістю 1000, 500, 100 і 50, монети — 30, 20, 10, 5, 2, 1 Д. і 50, 20, 10 і 5 лепт [18, 20, 44, 109, 90, 91, 101, 106, 107, 93].

ДУБЛОН (франц. doublon, double — подвійний) — середньовічна іспанська золота монета. В 1537 р. в Іспанії почався випуск золотої монети **ескудо** (див.). Подвійний ескудо став **пістолем** (див.). Карбувалися також монети в два та чотири пістолі. В європейській торгівлі подвійні іспанські пістолі одержали назву «дублонів», а монети в чотири пістолі — «квадруплів». В Іспанії квадрупль мав назву «онца» — від слова «унція» (onzas de oro — 8-кратне ескудо), від 1733 р.— (pesos duros de oro). Початкова вага квадрупля дорівнювала 27 г (24,8 г чистого золота). Пізніше вміст чистого золота в квадруплі зменшився майже на півтора грама. Д. дорівнював половині квадрупля і вміщав близько 12 г чистого золота.

В 1848—1868 рр. іспанською золотою монетою був дублон Ізабели («doblon de Isabel», що важив 8,33 г, з них приблизно 7,5 г чистого золота). Латино-американські Д. були різної ваги і випускались значно довше, ніж іспанські [109, 98, 16].

ДУКАТ — золота монета, яку від 1284 р. почала карбувати Венеція.

Поява золотих монет була викликана економічним розвитком і, зокрема, потребами міжнародної торгівлі, яку не задовольняли знецінені денарії. Перші нові золоті монети з середини XIII ст. випускалися в північноіталійських торговельних центрах Генуї (г е н о в і н о), Флоренції (див. **флорен**), а далі у Венеції. Спочатку золоті венеціанські монети мали більшу вагу від флорентійських, але незабаром стали важити стільки ж, що й ф л о р е н,— 3,5 г при пробі 23,5 каратів (див. **каратна система проб**). Ці монети було названо Д. Ряд дослідників вважали, що назва монети походить від останнього слова напису на монеті. Насправді ж ця назва вживалась ще раніше для визначення більших срібних монет кількох князівств (а не лише венеціанського), наприклад, ducatus Apuliae. Венеціанським золотим монетам додатково давали визначення «золотий» ducato d'oro. Коли в XV ст. стало загальноприйнятим поняттям «золотий д.» як мірило вартості також срібних монет, з'явилось нове поняття для визначення дійсно золотої монети ducato d'oro in oro, на місце якого прийшла в XVI ст. нова назва — **цехін** (див.). Проте назва Д. закріпилась майже у всій Європі як синонім золотої монети (флорена), витісняючи з часом попередню назву «флорен». За зразком Д. карбували золоті монети ряд країн Європи до найновіших часів.

Майже одночасно з Д. з'явилися золоті монети у Франції (див. **екю**). В Угорщині й Чехії карбування Д. (або подібних до них флоренів) почалося близько 1325—1326 рр., далі — в німецьких державах (див. **гульден**) та інших країнах. В Польщі перший Д. був викарбований у 1320 р., але пізніше, аж до 1528 р., власні Д. не карбувалися. В обігу Польщі й Литви довгий час знаходилися Д. зарубіжного карбування, переважно угорські й чеські. З 1528 р. був налагоджений випуск польських дукатів, останній з яких з'явився у 1831 р. (див. **злотий**).

Дукати на російських землях називали «венецейськими», «цісарськими», «угорськими» грішми. В XV ст. переважно Угорщина постачала Росії золоті монети, і це привело до того, що слово «угорський» стало руським терміном, яким називали будь-яку золоту монету з вагою дуката, навіть якщо вона карбувалась і в Росії.

Російською золотою монетою типу Д. був **червінець** (див.). На українських землях з кінця XIV ст. були поширені угорські і, головним чином, італійські,

а з XVI ст.— переважно голландські Д. (республіканського та імперського карбування). Рідко зате зустрічаються в скарбах польські, австрійські, турецькі та ін. золоті монети. Д. на Україні називали «червоними» або «червоними золотими», курс яких приблизно вдвічі перевищував курс таляра [109, 98, 96, 59, 24, 16, 85, 104, 44].

Е

ЕКЮ (франц. *écu* — щит) — старовинна французька золота монета з зображенням щита (звідси латинська назва aureus scudatus), карбування якої почалось за Людовіка IX в 1266 р. Початкова вага золотих Е. (écu d'or) була вищою від ваги флорена і становила близько 4,0 г. Від 1290 г. вага Е. приблизно дорівнювала вже вазі флорена — 3,54 г. Маючи на своїй поверхні зображення короля на престолі, Е. одержували назву royal d'or (regalis auri). В 1296 р. були випущені монети, подібні до попередніх, але подвійної ваги — близько 7,0 г і дещо нижчої проби, які було названо masse d'or (regales ad massam, або floreni ad sceptrum). В 1303 р. з'явились монети вже майже з чистого золота вагою близько 7,0 г. під назвою chaise d'or (floreni ad cathedram). З 1311 р. знову карбувались монети вагою близько 4,0 г з зображенням ягняти, названі agnel d'or (floreni ad agnum) або mouton d'or (mutones) та інші. В 1340—1474 рр. випускались Е. з зображенням корони écu a la couronne (couronne d'or) вагою 5,44 г (1340 р.), 4,08 г (1385 р.), 3,5 г (1436 р.). З 1475 по 1683 р. карбувались Е. з зображенням сонця над короною, названі écu d'or au soleil, вагою близько 3,3 г і Е., звані генрідорами (з часів Генріха II, у 1542—1559 рр.) вагою близько 3,6 г. Пізніше основними золотими монетами Франції стали **луїдори** (див.).

Карбування срібних Е. (écu d'argent, écu blanc, Luis d'argent) почалось з 1641 р., і вага їх дорівнювала 25,98 г (23,7 чистого срібла). Пізніше вміст чистого срібла мінявся. Після переходу Франції до десяткової грошової системи Е. демонетизовано (фактично в 30-х роках XIX ст.), проте назва Е. зберігалась протягом XIX ст. за 5-франковою монетою. За зразком Е. карбували монети ряд європейських держав [109, 96, 80, 11, 16].

ЕЛЕКТР, ЕЛЕКТРОН (грец. ηλεκτρον), або біле золото (χρνσοις λενκος) — природний сплав золота й срібла, з якого карбувалися найбільш ранні лідійські й іонійські монети (див. **античні монетні системи**). Пізніше від VI—IV ст. до н. е. з нього карбували монети для крупної торгівлі міста Малої Азії, в тому числі Кізік, Фокея, Мітілена на острові Лесбосі, а також час від часу протягом IV ст.— Сіракузи й Карфаген. Застосування електра в Малій Азії пояснюється тим, що

цей сплав існував у природному вигляді в долині ріки Пактола в Лідії, горах Тмола і Сіпіла. В античних джерелах співвідношення золота й срібла в складі електра визначалося пропорцією 4 : 1 або 3 : 1. Найновіші аналізи показали, що вміст чистого золота в монетах коливається в межах 16—69%. Незважаючи на це, курс електрових монет був завжди стійким, незалежно від процентного вмісту золота й срібла. З електра, але вже штучного сплаву золота і срібла, карбувались статери боспорських царів, «варварські» наслідування грецьких монет кельтськими й кавказькими племенами [18, 20, 109, 76, 81, 101].

ЕЙРЕ, ЕРЕ — розмінна монета Ісландії, дорівнює $^1/_{100}$ **ісландської крони** (див.). В обігу знаходяться монети в 25, 10, 5, 2 і 1 Е.

ЕМІСІЯ (латин. emissio — випуск) — випуск банкнот, паперових грошей і цінних паперів.

Е. банкнот у капіталістичних країнах проводиться емісійними банками під забезпечення золотом (сріблом) та товарними векселями. Випускають також банкноти під забезпечення казначейськими векселями та облігаціями державних позик. Такого роду банкноти не що інше, як різновидність паперових грошей.

Е. паперових грошей здійснюється державною скарбницею (казначейством). Вона відігравала велику роль у ряді буржуазних країн, зокрема у XVIII—XIX ст. У період загальної кризи капіталізму Е. паперових грошей широко застосовується для фінансування воєнних видатків, покриття дефіциту державного бюджету, що зумовлює **інфляцію** (див.).

Е. цінних паперів за капіталізму є важливим засобом концентрації грошового капіталу в руках акціонерних товариств і держави. З розвитком капіталізму Е. цінних паперів досягає великих розмірів. У США, наприклад, за період з 1913 по 1952 рр. вона становила понад 524 млрд. доларів. Е. цінних паперів приносить засновникам акціонерних товариств і банкам величезні прибутки.

В СРСР Е. банкнот і казначейських білетів здійснюється планово, відповідно до потреб народного господарства, при наявності забезпечення не менше ніж на 25% золотом та іншими валютними цінностями, а в решті — надійними активами Держбанку. Е. цінних паперів обмежена випуском облігацій державних позик. З 1958 р. випускаються лише облігації Державної трипроцентної внутрішньої виграшної позики [16, 6, 13, 36, 66, 69].

ЕР, ЕРЕ (öre) — грошово-вагова одиниця скандінавських країн, що дорівнює $^1/_8$ **марки** (див.). Срібна монета, карбована в Швеції з 1522 р. На території Естонії монети номіналом в Е., кратні їм і їхні фракції карбувалися ще в XVII ст. у Таллінi й Нарві. В наш час Е. — розмінна монета Швеції, Норвегії і Данії, становить $^1/_{100}$ їхніх **крон** (див.) [109, 64, 16].

ЕСКУДО — 1) золота монета Іспанії, яка карбувалася з 1537 р., вагою в 3,38 г (близько 3,0 г чистого золота). Спочатку Е. цінився в 350, від 1566 р.— в 400 **мараведі** (див.). Випускали також Е. подвійної (див. **дублон, пістоль**), а в XIX ст. лише восьмикратної вартості. З 1864 р. карбувався срібний Е., який поряд з **песо** (див.) був головною обіговою монетою. Він важив близько 12,9 г, ділився на 100 сентімів і відповідав половині песо. В 1868 р. Е. замінено **песетою** (див.).

2) Золота монета Португалії, карбована час від часу з XV ст., вагою близько 4,5 г, пізніше — близько 3,5 г. З 1911 р. Е. став, замість еквівалентного йому **мільрейса** (див.), грошовою одиницею Португалії з золотим вмістом в 1,62585 г чистого золота. Е.=100 сентаво. В наступних роках Е. дуже знецінився. В 1962 р. золотий вміст португальського Е. зафіксований МВФ в 0,0309103 г чистого золота. Паритетний курс до долара США — 28,75 Е. за 1 долар. В обігу є банкноти в 1000, 500, 100, 50, 20 Е., монети в 20, 10, 5, $2^1/_2$ Е. і 50, 20, 10 сентаво.

3) Грошова одиниця Чілі=100 сентесімо=1000 мілесімо. Введена з 1 січня 1960 р. замість песо; обмін проводився з розрахунку 1000 песо за 1 Е. Золотий вміст Е. не встановлений. Валютні операції здійснюються як за хитким банківським курсом (напр., в 1967 р. банк. курс становив 4,36 Е. за 1 долар США), так і за більш низьким курсом (брокерським). В обігу є банкноти в 50, 10, 5, 1 Е., 50 сентесімо та монети в 10, 5, 2, 1 і $^1/_2$ сентесімо [109, 11].

Є

ЄФІМОК — російська назва таляра, який в значній кількості імпортувався на Русь в XVI—XVII ст. і використовувався не для обігу, а як метал для виготовлення російських срібних монет. Назва походить від Ioachimsthaler Münze — перших талярів, карбованих у м. Йоахімсталі (в Богемії). В Росії взяли за основу не другу, а першу половину слова і назвали таляр єфімками. З середини XVIII ст. Є. називали таляри на Лівобережній Україні за російським зразком.

Недоліком російської монетної системи, що існувала з 1534 р., була відсутність великої платіжної одиниці. В 1654 р. була зроблена спроба створити російську велику срібну монету європейського типу, яка б задовольняла потреби внутрішнього обігу і була придатною для цього на возз'єднаній з Росією Україні, де таляр був традиційною платіжною одиницею. В цьому році були випущені перші срібні рублевики (укр. карбованці), які перекарбовувалися з західноєвропейських талярів і повинні були дорівнювати 100 копійкам. Рублевик 1654 р. був неповноцінною

монетою, бо він містив у собі срібла менше (близько 28 г), ніж 100 срібних копійок (близько 48 г). У 1655 р уряд Олексія Михайловича відмовився від випуску карбованців (рублів) і ввів в обіг талери з тавром (вершник на коні і рік 1655), які дістали назву «єфимки з признаками». Для них була встановлена ціна — 64 копійки (відповідно до середньої кількості срібних копійок, що виготовлялися з однієї талярної монети). Випуск їх тривав менше року і в 1659 р. вони були вилучені з обігу. Населення повинно було здати їх у казну для обміну на копійки. Однак на Україні вони збереглись в обігу ще у XVIII ст. через те, що населення не робило різниці між «єфімками з признаками» і звичайними талярами [59, 24, 49, 109, 16].

Ж

ЖЕНЬМІНЬБІ (китайське — народні гроші) — гроші, які випускались на території революційних баз і визволених районів в Китаї ще до утворення КНР. Назва «народних грошей» підкреслювала їх відмінність від гомінданівських паперових грошових знаків. Ж. стали називатись і гроші, які випускав Народний банк Китаю в грудні 1948 р. Поступово «народні гроші» стали вилучатись з обігу і обмінюватись на банкноти народного банку Китаю. В теперішній час термін Ж. застосовується до грошових знаків — юанів [66, 11, 16].

З

ЗАКОН ГРОШОВОГО ОБІГУ — економічний закон, який визначає кількість грошей, необхідних для обігу. Згідно з законом, кількість таких грошей повинна дорівнювати сумі цін товарів, які підлягають реалізації, мінус суму цін товарів, проданих у кредит, мінус суму взаємопогашуваних платежів, плюс суму платежів, яким прийшов строк сплати, і все це поділене на середнє число оборотів однойменних грошових одиниць. Якщо сума цін на товари (СЦ) становить 1000 од., сума цін товарів, проданих у кредит (К) — 200 од., сума взаємопогашуваних платежів (В) — 140 од., сума платежів, яким наступив строк сплати (П) — 300 од., а середнє число оборотів однойменних грошових одиниць (О) — 3, то кількість грошей (КГ) може бути визначена за формулою:

$$КГ = \frac{СЦ - К - В + П}{О} = \frac{1000 - 200 - 140 + 300}{3} = 320 \text{ од.}$$

Цей закон має загальне значення для всіх способів виробництва, де існує товарне виробництво й обмін. В умовах капіталізму при металічному обігу З. г. о. діяв стихійно шляхом вилучення золотих монет з обігу в скарб, коли потреба в грошах скорочувалась,

і їх зворотного надходження в обіг, коли потреба розширювалася. При паперовогрошовому обігу канали обігу капіталістичних країн дуже часто переповнюються знаками вартості, що приводить до **знецінення** грошей (див. **інфляція**). При соціалізмі вимоги З. г. о. зводяться до забезпечення певної пропорціональності між товарною і грошовою масою шляхом планування грошового обігу [166, 66, 69].

ЗІЛЬБЕРГРОШ (нім. Silbergroschen — срібний грош). Першим З. був саксонський шпіцгрош (Spitzgroschen), карбований у 1475—1478 рр., вагою 1,67 г (1,58 г чистого срібла) і дорівнював $^{1}/_{20}$ гульдена. Карбувався також срібний півгрош (Halbe Spitzgroschen) вартістю $^{1}/_{40}$ гульдена. Пізніше З. називались австрійські й сілезькі Kaisergroschen, або монети вартістю 3 крейцера (Dreikreuzer). Пізніше сілезька назва Silbergroschen перейшла на прусські монети вартістю $^{1}/_{30}$ таляра, які стали основними розмінними монетами в 1821—1873 рр. Але це вже була білонна монета 220 проби срібла [109, 89].

ЗЛАТНИК — перша золота монета, карбована в Київській Русі в кінці X—на початку XI ст. за Володимира Святославовича. За своїм карбуванням, зовнішнім виглядом і вагою був подібний до візантійського соліда. Вага візантійського соліда і київського златника (приблизно 4,2 г) згодом стала руською одиницею ваги під назвою «золотник» (4,266 г).

Давньоруська монета із слов'янським написом, зображенням князя, родовим знаком Рюриковичів, виготовлена на високому художньому рівні, являє собою своєрідне й самобутнє явище. Як засіб купівлі й продажу, З. великої ролі не грав. Призначення його було в іншому — прославити князя і його державу (див. **грошовий обіг України і срібляники**) [59, 75, 45, 49, 24].

ЗЛОТ — народна назва на Україні монети вартістю 15 коп. після грошової реформи в Росії 40-х років XIX ст. Назва походить від російсько-польських монет, карбованих у 1832—1842 рр., на яких був двомовний напис: «15 коп.— 1 złoty». Ці монети певний час були в обігу на Україні.

ЗЛОТИЙ (польськ. złoty, złotówka) — грошова одиниця Польської Народної Республіки, а в минулому — назва золотої, далі срібної монети, а також грошово-лічильний термін.

В середньовічній Польщі еквівалентом дуката в срібних монетах була сума 12—14 грошів. У зв'язку з наступним погіршенням якості гроша ця сума поступово збільшувалася і близько середини XV ст. досягла 30 грошів за 1 дукат. І хоча вартість дуката в межах 30 грошів не втрималася, бо вже на початку XVI ст. дукат відповідав 32, далі 34, а в середині XVI ст.— 50 грошам, за сумою 30 срібних грошів закріпилась назва З. польського. Поняття З. поль-

ського, відірвавшись від поняття золотого дуката, стало виражати грошово-лічильну одиницю, яка з часом витіснила з цієї ролі гривню. Злотий польський був вигідним у лічбі, тому що дорівнював половині копи, також застосовуваній тоді лічильній одиниці.

На відміну від злотого польського (30 грошів), золотий дукат було названо червоним З. (актовою латиною florenus rubeus, florenus in auro).

В результаті грошової реформи 1526—1528 рр. у Польщі була введена злотова грошова система, хоча номінали, виражені в польських З., ще не карбувалися. З. залишався далі грошово-лічильною одиницею, монетами ж цієї системи були: шостак, трояк, грош, півгрош, шеляг і денар. З. польський= =5 шостакам=10 троякам=30 грошам; грош=2 півгрошам=3 шелягам=6 тернарам=18 денарам.

Реальною срібною монетою З. став у 1564 р. у вигляді «півкопка» з цифрою XXX (грошів), випущеного монетним двором м. Вільнюса, далі 30-грошового т. зв. «легкого таляра» Сігізмунда III в 1620—1622 рр., пізніше у вигляді т. зв. **тимфа** (див.) (в 1663—1666 рр.). Останній хоч і мав номінальний напис XXX грошів польських, реальна його вартість ледве дорівнювала 12 грошам. Як одиниця для лічби грошей З. був поширений на українських землях, де його називали золотим. На «золоті» лічили не лише польські, а й литовські, і західноєвропейські монети. Навіть коли у XVIII ст. в грошовий обіг Лівобережної України влилися російські монети, їх лічили на «золоті». З. коштував тоді в середньому 20 коп.

Тривале карбування З. польських було налагоджено з 1766 р. по 1841 р. Один З. став тоді дорівнювати 4 срібним і водночас 30 мідним грошам.

В 1794 р. вперше були випущені польські паперові гроші, номінальна вартість яких була виражена в З.

В 1924—1939 рр. грошовою одиницею Польщі став З., який ділився на 100 грошів. В обіг випускались срібні 1, 2, 5 і 10-злотові монети. В 1929—1939 рр. 1-злотова монета була нікелевою. З нікелю були також 50, 20 і 10-грошові, а з бронзи 5, 2 і 1-грошові монети. Номіналами паперових грошей були 100, 50, 20, 10, 5, 2 і 1 злотий.

В Польській Народній Республіці грошовою одиницею є також З., що дорівнює 100 грошам. В обігу курсують банкноти вартістю 20, 50, 100, 500 і 1000 (ювілейні) З. (паперові гроші в 10, 5, 2 і 1 З. вилучені з обігу), алюмінієві монети в 1, 2, 5 З. (мідно-нікелевий 1 З. вилучений з обігу), а також алюмінієві 1, 2, 5, 10, 20 і 50-грошові монети. 10-злотові монети виготовляються з мідонікелевого сплаву і лише срібна монета в 100 З. була викарбована в 1966 р. з нагоди тисячоліття Польської держави. Золотий вміст З. дорівнює 0,222168 г чистого золота. За курсом Держ-

банку СРСР за станом на квітень 1971 р. 100 З.=22 крб. 50 коп. [85, 86, 87, 96, 11, 16, 44].

ЗОЛОТЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ — використання золотого запасу емісійних банків для забезпечення випущених в обіг банкнот. У період відсутності обміну банкнот на золото З. з. втрачає своє попереднє призначення. Оскільки статутом емісійних банків багатьох капіталістичних країн передбачена певна норма З. з., то воно до деякої міри обмежує емісію банкнот [16].

ЗОЛОТИЙ КАРБОВАНЕЦЬ (рубль) карбувався вже за Петра I (монета вартістю 2 крб. важила близько 4 г), далі в 1756—1758 і 1779 рр. Але як грошова одиниця введений був в Росії в 1897 р. в результаті грошової реформи С. Ю. Вітте (золотий монометалізм).

З. к. з золотим вмістом 0,774 234 г чистого золота був оголошений основною грошовою (а не монетною) одиницею Росії і, таким чином, являв собою грошово-лічильне поняття.

Золотими ж монетами в обігу (крім **імперіала** — див.) стали з 1897 р. нові монети варістю 10 крб., з вмістом 7,74 г чистого золота, і вартістю 5 крб., з вмістом 3,87 г чистого золота.

Одночасно з золотими монетами і після 1897 р. випускалися срібні й мідні монети, які відігравали в обігу вже допоміжну роль. Срібний карбованець з основної одиниці грошової системи після реформи перетворився в розмінну монету при золотій валюті. За золотого монометалізму кредитні білети розмінювались на золото за своєю номінальною вартістю. Ця нова грошова система існувала до початку першої світової війни в 1914 р., доки вільний обіг золотих монет і розмінювання кредитних білетів на золото не було припинено. Внаслідок цього спочатку зникло з обігу золото, далі срібло, а вкінці й мідні монети. Царському урядові вдалося вилучити з обігу лише 58 мільйонів золотих карбованців. У населення залишилось золота на 436 мільйонів карбованців. Від 1916 р. в обігу запанували лише паперові гроші [21, 59, 16].

ЗОЛОТИЙ СТАНДАРТ — система грошового обігу, при якій роль загального еквівалента виконує золото і має місце вільний обмін банкнот на золото. З. с. в умовах капіталізму має три основні форми: 1) золотомонетного, 2) золотозливкового і 3) золотодевізного. Система золотомонетного обігу виникла в XIX ст. і проіснувала до загальної кризи капіталізму (в США — до 1933 р.). Вона означала вільне карбування золотих монет при певному й незмінному золотому вмісті грошової одиниці, розмінювання без обмежень знаків вартості на золоті монети, а також вільний ввіз і вивіз золота.

Золотозливковий стандарт характеризувався відсутністю в обігу золотих монет і обміном лише банкнот великих сум на золото в зливках. При золотодевізно-

му стандарті банкноти обмінювались не безпосередньо на золото, а на іноземну валюту (девізи, виражені в доларах, у фунтах стерлінгів). Світова економічна криза 1929—1933 рр. змусила капіталістичні країни відмовитись від З. с. у всіх його видах [16, 6, 66, 109].

ЗОЛОТНИКОВА СИСТЕМА ПРОБ — система проб (див. **проба**) в Росії, за якою вміст чистого золота або срібла в одному фунті сплаву визначався кількістю золотників (1 фунт=96 золотникам). Чистий метал відповідав 96 пробі; 84 проба означала, що в сплаві є 84 золотники чистого металу (золота або срібла), а ще 12 золотників — це вже лігатура (домішки інших металів, 84+12=96). З. с. п. офіційно була запроваджена в Росії у 1711 р. для срібних сплавів, а для золотих — у 1733 р. В кінці XIX—на початку XX ст. для золотих виробів законними пробами були: 94, 92, 82, 72 і 56, для срібних — 95, 91, 88 і 84. З 1927 р. у зв'язку з переходом СРСР до метричної системи проб усі вироби з золотих і срібних сплавів, які мали золотникову пробу, при надходженні в продаж були переклеймовані на **метричні проби** (див.) [16, 66].

ЗОЛОТНИК — російська одиниця ваги (близько 4,266 г), становив $^1/_{48}$ гривенки, або $^1/_{96}$ фунта. В основу назви російської одиниці ваги лягла вага візантійського соліда X—XI ст. і давньоруської золотої монети **«златника»** (див.), що дорівнювала 4,2 г.

ЗОЛОТО — дорогоцінний метал, який виділився з маси товарів і став загальним еквівалентом. Завдяки своїй однорідності, ділимості, портативності і міцності З. виявилось найбільш придатним для виконання функції грошей. Перші відомості про карбування золотих монет відносяться до VII ст. до н. е. Однак З. ніколи не було основним монетним металом; в різні періоди історії ним були срібло й мідь, що пояснювалось, зокрема, недостатньою кількістю З. З XVII ст., коли після відкриття Америки почався наплив З. в Європу, воно стало щораз частіше виступати в ролі грошового металу. Під кінець XIX ст. З. майже в цілому світі (крім Китаю, Індії і деяких країн Сходу) монополізувало роль грошового товару. З припиненням карбування й обігу золотих монет З. у капіталістичних країнах втратило своє попереднє значення як засіб платежів, обігу; золоті запаси перестали бути резервним фондом внутрішнього металічного обігу і розміну банкнот. Значення З. як світових грошей і знаряддя утворення скарбів виросло.

Вартість товару, виражена в З., набуває форми ціни. Саме золото не має ціни, тому що воно не може виражати свою вартість у самому собі. Вартість З. знаходить вираз в усіх інших товарах, а зміна його вартості спричиняє зміну товарних цін. В умовах паперово-грошового обігу ціни товарів стали виражатись у паперових грошових одиницях, що є представ-

никами певної кількості З. Разом з тим з'явилась «ціна» на З. в злитках і монеті. По суті, ціна З. виражає лише ту його кількість, яку представляють паперові грошові знаки. Однак у ряді країн існує кілька видів цін на З.— офіційна ціна і ціни вільного ринку. США за допомогою штучних заходів ще донедавна підтримували у капіталістичному світі ціну З.— 35 доларів за унцію (31,3 г). «Золота лихоманка» в березні 1968 р. примусила США, за домовленістю з іншими країнами, відмовитися від регулювання ринкової ціни З. Центральні банки головних капіталістичних країн погодилися залишити офіційну ціну З. 35 дол. за унцію для міждержавних розрахунків, надавши ринковим цінам можливість коливатись залежно від попиту й пропозиції. З цього часу на ринках різних країн ціна З. встановилася вище офіційної на 15—20%.

З. використовується СРСР і соціалістичними країнами для міжнародних розрахунків з капіталістичними країнами. Золоті резерви соціалістичних держав є головним забезпеченням банківських білетів, що випускаються в обіг емісійними банками [6, 13, 66, 69, 70, 109].

ЗОЛОТА КОРОНОВА ВАЛЮТА — в 1892 р. Австро-Угорщина перейшла до золотого монометалізму (золотої коронової валюти). Грошовою одиницею стала к р о н а з золотим вмістом 0,30488 г чистого золота, яка ділилась на 100 гелерів. В основу карбування золотих монет був покладений кілограм з децимальним поділом.

Для обігу в імперії карбувалися золоті монети вартістю в 20 крон вагою 6,775067 г (6,09756 г чистого золота) і в 10 крон вагою 3,3875338 г (3,04878 г чистого золота). Для торгівлі з зарубіжними країнами продовжувався випуск дукатів.

Крім золотих монет, карбувалися такі розмінні монети коронової валюти:

1. Срібні монети вартістю в 1 крону — 200 штук з 1 кг монетного срібла 835 проби (пізніше карбувалися також срібні монети вартістю в 2 і 5 крон).
2. Нікелеві монети вартістю в 20 і 10 гелерів.
3. Бронзові монети вартістю в 2 і 1 гелер.

Карбування монет на основі **австрійської валюти** (див.) було припинено, але в обігу вони залишалися аж до їх вилучення в 1899 р. Попередні монети (австрійської валюти) прирівнювалися за курсом до нових у такій пропорції: 1 гульден=2 кронам; 1 крейцер=2 гелерам. Поступово були вилучені з обігу старі паперові гроші, а на їх місце прийшли нові банкноти коронової валюти, які вже з 1901 р. обмінювалися на золото. З. к. в. існувала до першої світової війни, яка розладнала грошове господарство Австро-Угорської імперії [17].

І

ІЄНА — грошова одиниця Японії, запроваджена в 1870 р. 1 І.=100 сен=1000 рін. Карбувались золоті монети вартістю в 20 (33,33 г), 10, 5, 2 і 1 (1,66 г), І. 900 проби і срібні монети вартістю в 1 І. (26,95 г, 900 проби), 50, 20, 10 і 5 сен. В 1897 р. був встановлений золотий монометалізм. Золота І. містила 0,8333 г чистого золота. Карбувались тоді нові золоті монети вартістю в 20 (16,16 г), 10 і 5 І., а срібні залишалися попередніми. Мідні монети карбувалися вартістю в 2, 1 і $^1/_2$ сен, а також 1 рін. Від 1889 р. карбувались монети в 5 сен з нікелю, з 1898 р. — в 1 сен з бронзи, а з 1920 р. — в 10 сен з нікелю. В 1933 р. Японія офіційно відмовилась від золотого стандарту; в країні встановився паперово-грошовий обіг. В 1937 р. золотий вміст І. становив 0,290 г чистого золота, а 1939 р. — близько 0,20 г. Курс І. по відношенню до долара напередодні другої світової війни становив 4,26 І. за долар. Згодом І. ще більше знецінилася, і в результаті девальвації 1949 р. паритетний курс І. був визначений в 360 І. за долар. Відповідно до цього курсу золотий вміст І. зафіксовано МВФ у 0,002468 г чистого золота. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 1000 І.= =2 крб. 52 коп. В обігу перебувають банкноти вартістю 10000, 5000, 1000, 500, 100, 50, 10, 5 і 1 І. (останні 4 номінали вилучаються з обігу), а також розмінні монети в 100, 50, 10, 5 і 1 І. [109, 11].

ІМПЕРІАЛ (латин. imperialis — імператорський) — золота монета, яку з перервами карбували в Росії в 1755—1899 рр. І. містив 11,61 г чистого золота і за вартістю дорівнював 10 крб. В обігу був також півімперіал (5,85 г), що дорівнював 5 крб. Від часу грошової реформи Канкріна в 1838 р. І. офіційно цінився в 10 крб. 30 коп. У зв'язку з наступним зниженням вартості кредитних грошей порівняно із срібними монетами, золотий І. наприкінці XIX ст. цінився вже в 15 крб., а півімперіал — у 7,5 крб. кредитними білетами. Це співвідношення було покладене в основу грошової реформи 1897 р. По суті, знецінений кредитний карбованець став золотим. Оскільки монети вартістю в 15 і 7,5 карбованця були невигідними для грошових розрахунків, царський уряд поряд з цим почав карбувати нові золоті монети вартістю в 10 і 5 крб., що становило відповідно $^2/_3$ і $^1/_3$ імперіала. Карбування І. з 1899 р. було припинено, вони поступово вилучалися з обігу. Панівне становище в обігу зайняли монети вартістю в 10 і 5 крб. (див. **золотий карбованець**). Заміна І. та півімперіалів новими легшими золотими монетами насправді була прихованою девальвацією російського карбованця шляхом зменшення золота в монетах. Завдяки грошовій реформі 1897 р. царській Росії вдалося на деякий час стабілізувати свою валюту [59, 109, 16].

ІНФЛЯЦІЯ (латин. inflatio — здуття) — надмірний випуск паперових грошей, що викликає їх знецінення щодо золота. І. використовується буржуазною державою для перекладення державних видатків на трудящих. Безпосереднім виразом І. є підвищення цін на товари і падіння купівельної сили грошей, утворення **лажа** (див.) на золото, підвищення курсу іноземних валют і падіння курсу валюти країни, де проходить І. Емісія надмірних мас паперових грошей для покриття бюджетних дефіцитів призводить до І. саме тому, що буржуазна держава, виходячи переважно із своїх фінансових потреб, випускає паперові гроші в кількості, яка перевищує потреби обігу.

Необмежений випуск паперових грошей заохочує спекуляцію, дозволяє капіталістам наживатись на І.

І. особливо зросла в капіталістичних країнах після другої світової війни. Навіть масова девальвація не змогла зупинити інфляційного процесу. Грошова маса в обігу збільшувалась вищими темпами, ніж це було потрібно для нормального обслуговування господа ського обороту, що тягнуло за собою підвищення оптових і роздрібних цін.

Падіння купівельної сили грошових одиниць країн капіталістичного світу спостерігається і в останнє десятиріччя. В результаті майже хронічних дефіцитів державних бюджетів, викликаних в основному зростанням воєнних видатків у всіх капіталістичних країнах, в тому числі й США, розвинулась І. Дефіцити покриваються емісією паперових грошей, кількість яких збільшується значно швидше, ніж виробництво. А переповнення каналів грошового обігу неминуче призводить до зростання товарних цін. І. яскраво виявляється в слаборозвинених країнах, де при незначному зростанні виробництва грошова маса в обігу збільшується.

В соціалістичних країнах кількість грошей в обігу планується відповідно до потреб обороту в грошах. Надлишковий випуск грошей може мати місце тільки в окремих випадках, наприклад під час війни. Однак соціально-економічний зміст цього процесу значно різниться від І. за капіталізму.

Надлишковий випуск грошей при соціалізмі не може викликати перерозподілу національного доходу на користь експлуататорів, бо їх немає, а це якраз характеризує класову суть І. [16, 13, 6, 36, 62, 66, 69, 109].

К

КАЗНАЧЕЙСЬКІ БІЛЕТИ — різновидність паперових грошей. До першої світової війни існувала різка відмінність між К. б. і банкнотами, оскільки К. б. випускалися для покриття бюджетних видатків і не обмінювались на золото. К. б. появились ще у XVIII ст.

З часів першої світової війни різниця між банкнотами і К. б. по суті зникла, оскільки банкноти також використовуються для покриття дефіцитності бюджету.

К. б. обертаються в СРСР і в деяких інших соціалістичних країнах. Їх економічна природа тісно зв'язана з самою природою грошей і тими функціями, що вони їх виконують при соціалізмі. В СРСР є К. б. вартістю в 5, 3 і 1 крб., причому вони забезпечуються всім багатством СРСР і обов'язкові до приймання на всій території нашої країни під час усіх платежів по номінальній вартості. Для К. б. за законом не потрібно спеціального золотого забезпечення або покриття їх іншими банківськими активами. В цьому їх відмінність від білетів Держбанку. К. б. використовуються, як і банкноти Держбанку СРСР, для короткострокового кредитування народного господарства [16, 66].

КАРАТ (походить від араб. кират — зерно; в давнину вага зернинки одного з видів бобів служила мірою ваги): 1) міра визначення вмісту дорогоцінного металу (звичайно золота) в сплаві або виробі; при цьому чисте золото відповідає 24 К., звідси 1 К. = $^1/_{24}$ частини будь-якої ваги чистого дорогоцінного металу.

2) Одиниця виміру ваги алмазів та інших дорогоцінних каменів. Раніше вага К. в різних країнах коливалась від 0,1885 до 0,2135 г. У 1907 р. міжнародна метрична конвенція в Парижі встановила єдиний метричний К. вагою 0,2 г (200 мг), який одержав загальне визначення. В СРСР метричний К. був прийнятий у 1922 р. К. ділиться на 4 каратні грани, які застосовуються переважно як міра ваги перлів [109, 66, 61, 16].

КАРАТНА СИСТЕМА ПРОБ — система проб, за якою вміст (кількість) золота в сплаві (виробі) визначається кількістю **каратів** (див.). Чисте золото відповідає 24 каратам (1000 пробі метричної системи). 18-каратна проба означає, що в сплаві (виробі) є 18 каратів чистого золота і 6 каратів лігатури (18+6=24). Золоті диски для протезування (зубів) звичайно містять 22 карати, або 916 метричн. проб. Найчастіше вживаються проби 22, 20, 18, 14, 12, 9 каратів. Для переведення К. с. п. у метричну застосовується таке співвідношення: a:x= =24:1000, де a — К. с. п., x — метрична проба; звідси

$$x = \frac{1000\,a}{24} = \frac{125\,a}{3}$$

[66, 16, 109].

КАРБОВАНЕЦЬ — українська назва **рубля** (див.), грошової одиниці СРСР, що дорівнює 100 коп. Термін К. з'явився у XVIII ст., коли протягом кількох десятиріч випускались рубльові монети з косими нарізами (карбами) на ребрі замість гуртових написів, від чого їх і почали називати «карбованцями» [59, 44].

КАУРІ (cypraea moneta) — черепашка морського молюска, що виступала в ролі грошей з глибокої давнини в народів, які жили в басейнах Індійського й Тихого океа-

нів. У міру розвитку обміну К. стали проникати на територію Середньої Азії, Швеції, Північної Німеччини, де використовувались переважно як прикраси. Як гроші К. застосовувались ще на початку XX ст. на Цейлоні, в багатьох районах Індії, Індонезії, Китаю, на східних і західних берегах Африки. К. становили незначну величину вартості і для торгових операцій була потрібна їх велика кількість, тому їх нанизували на шнурки або складали в мішки. В Індії в XIX ст. кілька тисяч К. дорівнювали одній рупії. Головним центром торгівлі К. був Занзібар.

У безмонетний період (XII—XIII ст.) К. заміняли гроші на північно-західних руських землях. Вони зустрічаються в могильниках Новгородської і Псковської земель, а також у формі своєрідних скарбів. У Північно-Східній Європі і на Русі деколи їх знаходять в скарбах куфічних і західно-європейських монет. У Росії К. були відомі під назвою — ужовка, жуковина, жерновок (жерновка) і особливо — зміїна голівка [109, 59, 24].

КВАРТНИК (латин. Quarta, quartensis=$^1/_4$) — срібна польська монета — $^1/_4$ **шкойця** (див.), або $^1/_{96}$ польськ. гривни (польськ. гривна в XIV ст. дорівнювала близько 200 г). Карбування К. розпочалося в 1337—1338 рр. і тривало до 1403 р. Спочатку К. мав вартість $^1/_2$ гроша, пізніше — $^1/_4$ гроша, а в кінці XIV ст. — $^1/_6$ гроша (1 грош=6 квартникам). Оскільки в кінці XIV ст. 3 денарії становили К., то його почали називати **третяком** або **тернаром** (див.). К., як «автономні монети» для Галицької Русі, після її загарбання Польщею в 1340 р., карбувалися у Львові (приблизно до 1379 р.). На зміну руського К. прийшли львівські **півгроші** (див.) [86, 97, 104, 96, 99, 79 (19), 23, 44].

КЕРШ (КУРУШ) — розмінна монета Саудовської Аравії, становить $^1/_{20}$ **ріала** (див.).

КЕТСАЛ (Quetzal) — грошова одиниця Гватемали, дорівнює 100 сентаво, запроваджена в 1925 р. замість песо. Золотий вміст К. зафіксований на рівні долара США. В обігу знаходяться банкноти вартістю в 1000, 500, 100, 20, 10, 5, 1 К. і 50 сентаво, а також розмінна монета вартістю 50, 25, 10, 5, 2 і 1 сентаво.

КІП (К.) — з 1955 р. грошова одиниця Лаоса. До 1952 р. в обігу були піастри Індокитайського банку, а потім (1952—1955 рр.) банкноти Емісійного інституту приєднаних держав (Півд. В'єтнам, Лаос, Камбоджа). В 1955 р. створено національний банк і випущено власну одиницю — К.=100 ат. В обігу знаходяться банкноти вартістю в 500, 200, 100, 50, 20, 10, 5, 1 К. і монети вартістю 50, 20 і 10 ат. У 1967 р. офіційний курс становив 240 К. за 1 долар США.

КЛІПА (від. швед. Klipping, klippe — обтинати ножицями) — назва, яка відноситься до кожної монети некруглої форми. Круглі штемпелі звичайних монет були відбиті на пластинках різної форми (золотих або сріб-

них) і тому К. мали форму чотирикутника, прямокутника, шестикутника і навіть восьмикутника. Перші К. почали карбуватися в Скандінавії на початку XVI ст., у Польщі — в кінці XVI ст. Карбування їх тривало до кінця XVII ст. К. трапляються в українських скарбах XVI—XVII ст. [109, 16].

КОЛОН — 1) грошова одиниця Республіки Коста-Ріка, дорівнює 100 сентімо. Запроваджена в 1896 р. Золотий вміст зафіксований МВФ у 1961 р. в 0,134139 г чистого золота; офіційний курс до долара США — 6,625 К. за 1 долар. В обігу є банкноти вартістю 1000, 500, 100, 50, 20, 10, 5 К і монети вартістю 2 і 1 К., 50, 25, 10 і 5 сентімо.

2) Грошова одиниця Сальвадора, дорівнює 100 сентаво. Запроваджена в 1919 р. (до 1919 р. грошовою одиницею було песо). Золотий вміст зафіксований МВФ у 1946 р. в 0,355468 г чистого золота. Курс К. до долара США — 2,50 К. за 1 долар. В обігу є банкноти вартістю 100, 25, 10, 5, 2 і 1 К. і розмінна монета — 50, 25, 10, 5, 3 і 1 сентаво. Законним платіжним засобом є також монети вартістю 10 центів США, які є в обігу разом з монетами вартістю 25 сентаво [109, 11].

КОНВЕНЦІЙНІ МОНЕТИ (КОНВЕНЦІЙНА ВАЛЮТА) — монети, карбовані на підставі угоди (конвенції) між Австрією і південно-німецькими державами у 1753 р. За угодою, з кельнської марки (233,856 г) чистого срібла випускали 10 талерів або 20 гульденів (20-гульденова стопа стала конвенційною монетною стопою). Для розмінних монет ця стопа була надто дорогою, тому їх карбовано на 24 гульдени з кельнської срібної марки. Пізніше конвенційну стопу прийняли інші німецькі держави, а в 1766 р. й Польща [17, 109].

КОНВЕРТУВАННЯ ВАЛЮТИ — обмін (конверсія) однієї валюти на інші іноземні валюти. Розрізняють К. в. повне, коли валюта даної країни обмінюється за встановленим паритетом на інші валюти, і часткове, коли дана валюта обмінюється тільки на деякі іноземні валюти.

К. в. до 1958 р. існувало тільки в США, країнах доларової зони й Швейцарії. В 1958—1959 рр. у зв'язку з погіршенням становища американського долара і поліпшенням стану валют країн Західної Європи було введено обмежене конвертування у долари фунта стерлінгів, франц. франка, марку ФРН і деяких інших валют. У зв'язку з коливанням зовнішньої торгівлі, незрівноваженістю платіжних балансів, нерівномірним розподілом золота К. в. між капіталістичними країнами нестійке [16, 66].

КОНДОР (Condor) — золота й срібна монета, яка була в обігу в деяких південноамериканських країнах до скасування золотого стандарту. К. вперше був випущений у 1861 р. в Чілі, де поряд з монетою в 1 К. (10 песо) в обігу був подвійний К. (20 песо), а також

монети вартістю 10 і 5 К. У Колумбії К. містив 14,52 г, а в Еквадорі — 7,32 г чистого золота.

КОПА (латин. sexagena, нім. Schock) — лічильна одиниця, що дорівнювала 60 предметам, була поширена в XIV ст. у країнах Середньої Європи. Як грошово-лічильна одиниця (копа грошів) застосовувалась при лічбі празьких і мейсенських грошів, яких 60 ішло на празьку гривню, спочатку вагову, а далі вже лише лічильну. В Польщі К. потіснила в рахунку грошей лічильну гривню (в 48 грошів), але незабаром сама поступилась місцем новій грошово-лічильній одиниці — «злотому» (в 30 грошів), який дорівнював половині К.

В XV—XVIII ст. на К. лічили гроші на більшості території України, особливо на землях колишнього Великого Князівства Литовського і, як правило,— литовські монети, що були якісніші від польських; останні ж рахували на «золоті». К. = 2,5 золотого, або 50 коп. (1 золотий = 20 коп.). Литовська К. дорівнювала 60 литовським грошам, або 600 денаріям (пенязям) [86, 96, 109, 24, 44].

КОПІЙКА — назва загальнодержавної російської монети, введеної в обіг з 1534 р., що становила $^{1}/_{100}$ рубля (карбованця). Вона була вдвічі важча від перед тим карбованої в Москві **денги** (див.) і називалась спочатку **новгородською денгою** (див.), або новгородкою, далі — «копейной денгой», або коротко «копійкою» (від зображення на ній «всадника с копьем»). За монетою, наполовину легшою від К., залишилась назва денга, яких 200 йшло на 1 рубль. Початкова вага К. дорівнювала близько 0,68 г, далі знижувалась і на початку XVIII ст. становила вже близько 0,28 г. Карбування срібної К. припинилось в 1718 р. Спроба пустити в обіг мідну К. за Олексія Михайловича була невдалою, і лише Петро I ввів її в обіг від 1704 р. Мідна К. карбувалась з перервами до 1916 р. В радянський період, в 1924—1926 р. випускалась мідна К., далі (і дотепер) — з бронзового сплаву.

На території українських земель зустрічаються великі скарби срібних К. Олексія Михайловича (1645—1676) і Петра I (1689—1725) [59, 66, 24, 16].

КОПЕРНИКА — ГРЕШЕМА ЗАКОН — економічний закон грошового обігу, за яким більш якісні металеві гроші витісняються з обігу гіршими, при їх однаковій встановленій державою номінальній вартості. Він вперше був відкритий відомим польським вченим М. Коперником у 1526 р. і чітко сформульований англійським фінансовим діячем Т. Грешемом у 1560 р. При монометалічній системі у відповідній країні, коли в грошовому обігу на рівних правах знаходилися монети, однакові за номінальною вартістю, але різні щодо якості, з обігу зникали ті, які мали більше цінного металу. Їх ховали, переплавляли й продавали як товар або з метою наживи вивозили за кордон. В обігу тоді залишалися неповновартісні монети, легші, стерті,

обрізані і т. п. Наприклад, наприкінці XVI—у першій половині XVII ст. кращі за якістю монети Речі Посполитої зникали з обігу в зв'язку з псуванням власної монети, а також тому, що їх вивозили за кордон, де вони перекарбовувались на гірші й ввозились назад, поглиблюючи грошову кризу. В умовах біметалізму, коли співвідношення ринкових вартостей золота й срібла піддавалося стихійним змінам, а встановлене державою співвідношення цих металів залишалося незмінним, виникала невідповідність між їх ринковою вартістю і офіційною. Тоді монети з вищою ринковою вартістю металу перетворювалися в скарби, перетоплювалися або продавались за кордон, а в обігу залишалися монети лише з одного «гіршого» металу, тобто з такого, якого ринкове співвідношення вартості до другого металу було нижчим від офіційного.

КОРАБЕЛЬНИК, корабельний — російська назва золотої англійської монети **нобля** (див.), на якій було зображення корабля.

КОРДОБА — грошова одиниця Нікарагуа, дорівнює 100 сентаво; в обігу з'явилась в 1912 р. Золотий вміст К. становить 0,126953 г чистого золота. Курс до долара США — 7 К. за 1 долар. В обігу є банкноти вартістю 1000, 500, 100, 50, 20, 10, 5, 2 і 1 К. і розмінна монета — 50, 25, 10, 5 і 1 сентаво.

КОТИРУВАННЯ (франц. coter — визначити) — встановлення курсу іноземної валюти, біржової ціни цінних паперів і товарів. Розрізняють два основних методи К. інвалюти: прямий і посередній. При прямому К. одиниця інвалюти виражається в національній валюті (у Франції: 1 дол. США = 4,90 нових франка). Навпаки, при посередньому К., що переважає в Англії, одиниця національної валюти виражається в іноземній валюті (наприклад, 1 ф. ст. = 2,80 дол. США). В соціалістичних країнах К. іноземних валют публікується в курсових бюлетенях, в СРСР, наприклад, у курсовому Бюлетені Держбанку, в Польській Народній Республіці — в «Моніторі Польському» і т. п.

К. цінних паперів у капіталістичних країнах проводиться на фондовій біржі, де у біржових бюлетенях фіксується максимальний, мінімальний і середній курси на відповідний час. К. цінних паперів тут має певне значення, бо фондова біржа за капіталізму — один з ефективних засобів збагачення [16, 66].

КРЕЙЦЕР — розмінна срібна монета, карбування якої почалось в Австрії в 1458—1460 рр. Назва походить від зображення на монеті віденського щита з хрестом. К. дорівнював 4 віденським пфенігам (60 К. = 240 пфенігів = 1 флорин). Спочатку вага К. дорівнювала 1,68 г (1,44 г чистого срібла), а потім вона зменшується і в різних місцях стає різною. Від XVI ст. К. став білонною монетою, а від XVIII ст. — мідною. Протягом XVI ст. карбування К. поширилось у Південній і частково в Північній Німеччині (1 гульден = 60 К.,

1 К.=4 пфеніги; від 1857 р. 1 австр. гульден=100 К.). К. був в обігу до кінця XIX ст.

К. був у XVII ст. досить поширеною монетою на території всіх українських земель. З XVIII ст. ареал його розповсюдження охоплював лише Галичину [109, 16, 44].

КРОНА — назва багатьох середньовічних європейських монет, а також монета й грошова одиниця деяких країн у новий і новітній час (походить від зображення на монеті корони).

1) Старовинна золота монета, що була в обігу: у Франції від 1340 р. (couronne d'or або écu a la couronne=5,4—3,5 г золота), потім Écu d'or au soleil — сонячна корона (в 1475—1653 рр. дорівнює 3,3—3,2 г золота), в Іспанії від 1684 р. (див. **ескудо**), в Нідерландах від 1540 до половини XVII ст. (3,22—3,08 г золота), в Англії в 1526—1663 рр. (Crown=2,85—2,55 г золота);

2) англійська срібна монета вартістю 5 шилінгів (англійський таляр), карбувалась у 1551—1554 рр. періодично, а від поч. XVII ст. до 1816 р. вже постійно (28,5—27,5 г срібла);

3) датська срібна монета (corona Danica), карбувалася від 1618 р. (32,5—38,7 г чистого срібла);

4) К. нового часу: з а г а л ь н о н і м е ц ь к а К. (Vereinskrone=10 г золота) від 1857 р., далі — від 1871—1914 рр.; н і м е ц ь к а з о л о т а К. (Goldkrone=3,5 золота), вартістю 10 марок; Скандінавські країни карбували від 1875 р. монети вартістю 20 і 10 К. (10 К.= =4,03 г золота), а також срібні (1 К.=6 г срібла); А в с т р о - у г о р с ь к а К. запроваджена в 1892 р. замість **гульдена** (див.); була грошовою одиницею Австро-Угорщини до 1918 р. і дорівнювала 100 гелерам (угор. філерам). Карбувалися золоті монети вартістю 20 і 10 К. (10 К.=3,049 г золота) і срібні вартістю у 1, 2 і 5 К. Випускалися також гроші паперові вартістю 1, 2, 10, 20, 50, 100, 1000 і 10 000 К. Австро-угорська К. була в грошовому обігу Галичини. Після розпаду Австро-Угорщини в 1918 р. Австрія випускала австрійські К., а Угорщина — угорські К. З 1925 р. грошовою одиницею Австрії став **шилінг** (див.), Угорщини — **пенге** (див.); е с т о н с ь к а К., запроваджена в 1928 р., була грошовою одиницею Естонії до 1940 р. і дорівнювала 100 сенті (її паритет становив: 1 ф. ст.= =18,159 ест. К.).

5) К. є сучасною грошовою одиницею Данії, Ісландії, Норвегії, Чехословацької Соціалістичної Республіки і Швеції [109, 11, 16, 44, 66].

КРОНА ДАТСЬКА — грошова одиниця королівства Данії дорівнює 100 ере, запроваджена в 1873 р. замість срібного ріксдалера (ріксдалер=96 скілінгам). Золотий вміст К. д. становив 0,403226 г чистого золота. Оскільки Данія входила до Скандінавського монетного союзу, укладеного в 1872 р. між Швецією і Данією, на її

території були в обігу до 1918 р. монети й банкноти Швеції, а в 1875—1918 рр. також монети й банкноти Норвегії. В 1933 р. Данія приєдналась до стерлінгового блоку, в зв'язку з чим співвідношення К. д. з фунтом стерлінгів стало 22,40 крони за 1 ф. стерлінгів. З 1939 р. К. д. була прикріплена до долара США (5,18 крони за 1 долар). У 1946 р. золотий вміст крони дорівнює 0,185178 г. В результаті девальвації в 1949 р. її золотий вміст знизився до 0,128660 г чистого золота.

За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 К. д.=12 крб. 03 коп. В обігу є банкноти в 500, 100, 50 і 10 крон, монети в 5, 2 і 1 крону, 25, 10, 5, 2 і 1 ере [109, 11, 16, 19].

КРОНА ІСЛАНДСЬКА — грошова одиниця Республіки Ісландії, дорівнює 100 ейре.

Перші банкноти К. і. було випущено в 1885 р. Офіційний золотий вміст К. і. в 1920 р. становив 0, 4032258 г чистого золота і, таким чином, К. і. дорівнювала датській кроні. З 1941 р. Ісландія стала членом стерлінгової зони із значно пониженим золотим вмістом крони (в 1949 р. дорівнювала 0,136954 г). Після кількох девальвацій золотий вміст К. і. в 1961 р. становив 0,0206668 г чистого золота, а паритетний курс — 43 крони за 1 долар США.

За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 ісландських крон=1 крб. 02 коп. В обігу є банкноти в 1000, 500, 100, 50, 25, 10, 5 і 1 крону, монети в 2 і 1 крону, 25, 10, 5, 2 і 1 ейре [109, 11, 16, 66].

КРОНА НОРВЕЗЬКА — грошова одиниця Королівства Норвегії, дорівнює 100 ере, запроваджена в 1875 р. замість спесідалера (спесідалер — срібна монетна одиниця в 25,281 г чистого срібла). В зв'язку з вступом Норвегії у 1875 р. до Скандінавського монетного союзу, золотий вміст К. н. був визначений у 0,4032258 г чистого золота. Крім національних грошей на території Норвегії до 1917 р. були в обігу монети і банкноти Швеції й Данії. В 1931—1939 рр. Норвегія належала до стерлінгового блоку. В 1946 р. золотий вміст крони дорівнював 0,179067 г чистого золота, а після девальвації 1949 р. він знизився до 0,124414 г.

За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 К. н.=12 крб. 61 коп. В обігу є банкноти в 1000, 500, 100, 50, 10 і 5 крон, монети в 5 і 1 крону, 50, 25, 10, 5, 2 і 1 ере (у вересні 1945 р. банкноти в 2 і 1 крону були анульовані, а тепер банкноти в 5 крон поступово вилучаються з обігу) [109, 11, 16, 66].

КРОНА ЧЕХОСЛОВАЦЬКА — грошова одиниця Чехословацької Соціалістичної Республіки, дорівнює 100 гелерам.

У 1919 р. в Чехословаччині була запроваджена К. ч. Спочатку право законного обігу одержали банкноти і монети Австро-Угорщини в 2 і 1 крону. З часом вони були замінені новими національними кронами.

До 1929 р. курс К. ч. визначався лише щодо швейцарського франка і долара США. В 1929 р. був встановлений золотий вміст крони в 0,04458 г чистого золота, який у 1936 р. знизився до 0,03121 г.

Під час німецької окупації на території Чехословаччини в обігу були крони «Протекторату Чехії і Моравії», словацькі крони, німецькі марки, угорські пенге і польські злоті.

З 1945 р. усі старі грошові знаки замінено новими кронами з курсом в 50 крон за 1 долар США. У зв'язку з грошовою реформою 1953 р. золотий вміст К. ч. дорівнював 0,123426 г чистого золота.

За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 К. ч.=12 крб. 50 коп. (1 крб.=8 кронам). В обігу є банкноти в 100, 50, 25 і 10 крон, казначейські білети в 5 і 3 крони, монети в 5, 3, 1 крону, 50, 25, 10, 5, 3 і 1 гелер [109, 11, 16, 66].

КРОНА ШВЕДСЬКА — грошова одиниця Королівства Швеції, дорівнює 100 ере.

У 1872 р. було підписано угоду між Швецією і Данією про утворення Скандінавського монетного союзу, до якого в 1875 р. приєдналась і Норвегія. На підставі цієї угоди банкноти і монети одних країн мали право обігу на території інших, що підписали угоду. У зв'язку з цим була запроваджена шведська крона з золотим вмістом 0,4032258 г чистого золота замість срібного ріксдалера. Під час першої світової війни валюта договірних країн значно знецінилась і в 1924 р. монетний союз був ліквідований. У 1931 р. Швеція приєдналась до стерлінгового блоку, а 1939 р. вийшла з нього і надалі паритетний курс крони визначався щодо долара США (4,20 крони за 1 дол. у 1939 р. і 5,175 крони за 1 дол. у 1950 р.). Офіційно золотий вміст крони в 1931—1951 рр. не визначався. В 1951 р. він дорівнював 0,171783 г чистого золота.

За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 К. ш.=17 крб. 43 коп. В обігу є банкноти в 10000, 1000, 100, 50, 10 і 5 крон, монети в 5, 2 і 1 К., 50, 25, 10, 5, 2 і 1 ере [109, 11, 16, 66].

КРУЗЕЙРО — грошова одиниця Бразілії, дорівнює 100 сентаво (до 1942 р. грошовою одиницею був мільрейс, що дорівнював 1000 рейсам). Золотий вміст К. МВФ не зафіксований. Курс К. щодо долара США на початку 1967 р. становив 2,7 К. за 1 долар. Переважна частина валютних операцій здійснюється на вільному ринку центральним банком і уповноваженими комерційними банками. Центральний банк здійснює операції за курсом 2,70 (купівельний) і 2,715 (продажний) К. за 1 дол. США. З 13 лютого 1967 р. у Бразілії введено новий К., що дорівнює 1000 старим К. [11, 66].

КУНА — металева (срібна) — грошова одиниця Древньої Русі. Назва походить від шкурки куниці, яка до початку монетного обігу у східних слов'ян відігравала важливу роль у їхній торгівлі з арабським Сходом. У зв'язку

з тим, що К. стала грошовою одиницею, вся грошова система тоді одержала назву «кунної системи», яка складалась з таких елементів: гривні, ногати, куни, резани і вевериці, або векши. Ці грошово-платіжні одиниці були у відповідному кратному співвідношенні між собою. **Гривня** (див.)=20 ногатам=25 кунам==50 резанам=100—150 веверицям.

Масштабні норми ваги гривні, її фракцій і співвідношення в XI ст. можна приблизно представити так:

1 гривня=близько 50 г срібла;

1 ногата=близько 2,5 г ($^1/_{20}$ гривни)=$1^1/_4$ кунам=$=2^1/_2$ резанам=5—7,5 веверицям;

1 куна=близько 2 г ($^1/_{25}$ гривні)=2 резанам=4—6 веверицям;

1 резана=близько 1 г ($^1/_{50}$ гривні)=2—3 веверицям;

1 вевериця=близько 0,5 (0,3 г)=$^1/_{100}$—$^1/_{150}$ гривні.

У XI ст. К. дорівнювала $^1/_{25}$ гривні. В XII—XIII ст. К. була зрівняна з резаною і становила вже $^1/_{50}$ гривні.

Ногата, куна, резана, вевериця (векша) — древньоруські назви зарубіжних монет, які тоді були в обігу на Русі.

Терміном «куна» в Київській Русі взагалі називали срібні монети. Куною називався дирхем, руський срібляник і західноєвропейський денарій. Слово «куна» (куни) надовго (майже до XIII ст.) закріпилося в слов'янських мовах у загальному значенні «гроші», витіснивши попередній термін «сребро».

Наприкінці XIV ст., коли в Московському князівстві почалось карбування монет і з'явились нові назви грошових одиниць, ці терміни поступово відмирають [59, 75, 12, 109, 44].

КУПЮРА (франц. coupure від couper — відрізати) — найменування номінальної вартості паперових грошей, банкнот і цінних паперів (акцій і облігацій). Випуск грошових знаків різних К. за капіталізму залежить від стихійно існуючого співвідношення між оптовим і роздрібним товарооборотом і від структури платіжного обороту. Цінні папери, зокрема акції, випускаються у вигляді дрібних К., що дає можливість правлячим колам капіталістичних країн мобілізувати грошові засоби трудящих в інтересах монополістичного капіталу. Випуск грошових знаків різних К. в умовах соціалістичної економіки встановлюється планово з врахуванням потреб товарообороту і проведення платежів [16, 6, 66].

КЬЯТ — грошова одиниця Бірми, дорівнює 100 пья. Запроваджена в обіг у 1952 р. (до 1952 р. грошовою одиницею була рупія, що дорівнювала 16 аннам, крім того, в обігу були ще й індійські монети). Золотий вміст К. дорівнював 0,186621 г чистого золота. За курсом Держбанку СРСР на квітень 1971 р. 100 К.==18 крб. 90 коп. В обігу є банкноти вартістю 1, 5, 10, 20 К. і монети вартістю 1 К. і 1, 5, 10, 25, 50 пья [11, 16].

Л

ЛАЖ (італ. l'aggio) — надбавка до ціни золота в паперових грошах, що стихійно встановлюється на капіталістичному ринку. Л. виражається в процентах. Якщо, наприклад, золоті монети вартістю 20 марок продаються по 22 марки паперові, то Л. становить 10%. Термін Л. може мати ще інше значення, зокрема як перевищення курсу грошових знаків і цінних паперів проти їх номінальної вартості.

ЛЕВ — 1) грошова одиниця Болгарії, запроваджена в 1880 р. (дорівнювала французькому франкові), ділиться на 100 стотинок. Карбувались золоті монети вартістю 20 і 10 Л., срібні — 5, 2, 1 і $^1/_2$ Л., розмінна монета з бронзи, нікелю й алюмінію.

З утвореням Народної Республіки Болгарії Л. став державною грошовою одиницею. З 1 січня 1962 р. змінено масштаб цін у співвідношенні 10:1 і після деномінації в обіг випущені грошові знаки нового зразка. Обмін старих грошових знаків на нові здійснювався також у співвідношенні 10:1. З 1 січня 1962 р. був встановлений новий золотий вміст Л.— 0,759548 г чистого золота. На цій основі був змінений офіційний курс Л. до іноземних валют. Паритетний курс Л. до долара США на 1 січня 1967 р. становив 1,17 Л. за 1 долар.

За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 Л.= 76 крб. 92 коп. В обігу є банкноти вартістю в 20, 10, 5, 2, 1 Л. і монети в 1Л., 50 ,20, 10, 5, 2 і 1 стотинку.

2) Левами (левками, левковими талярами) називали на українських землях і в Росії протягом XV—XVIII ст. голландські леванталери (левендальдери), що мали велике зображення лева на все поле монети (звідси й їхня назва). Вони розмірами і вагою були майже подібні до повноцінних талярів (названих в Росії **єфимками** — див.), але карбувалися з гіршого срібла, ніж таляри, й тому нижче цінилися на ринку. Наприклад, у другій половині XVII ст. леванталер на Лівобережній Україні коштував 50 коп., а таляр — 60 коп., а на Західній Україні вартість цих монет становила відповідно 80 і 90 грошів. Від «лев», «левок» походить термін «левкове срібло», що означає срібло пониженої проби. Леванталери в XVII ст. і навіть пізніше були дуже популярними в українському грошовому обігу, в Росії ж використовувалися головним чином для ювелірного виробництва.

В Криму левами називали турецькі піастри (турецькі леви). У XVIII ст. використовувались населенням Лівобережжя і Запоріжжя в торгівлі з Туреччиною і Кримом [109, 59, 60, 24, 25, 11, 16].

ЛЕГЕНДА (монетна) — напис на монеті. На архаїчних грецьких монетах написів не було, а лише перші літери назв міст, в яких випускались монети. В класичний

період історії існували вже більш розгорнуті написи — назва міста, ім'я магістрата (службової особи), майстра по виготовленню монетних штемпелів. В період еллінізму обсяг напису на монеті значно збільшився і містив титул царя чи ім'я магістрата, монетного майстра, монограму монетного двора, серію випуску, дату. Відливані римські мідні монети написів не мали; так само на ранніх денаріях написи були відсутні або дуже лаконічні. Пізніше на римських монетах поміщалася монограма, а далі — скорочене або повне ім'я монетних майстрів і їх посада. В імператорський період написи стали багатшими. Вони містили повні або скорочені титули та ім'я імператора на аверсі, а на **реверсі** (див.) — пояснювальні написи, що відносилися деколи до зображення лицьового боку, або своєрідні лозунги (concordia, pietas...), які були пов'язані з відповідною політикою даного імператора. З другої половини III ст. н. е. на монетах поміщались скорочені назви монетних дворів і т. п.

Зміст Л. середньовічних, а також монет нового і новітнього часу складається з кількох основних елементів: імені володаря і його титула (або назви держави), назви місця карбування монети, імені монетного майстра, дати емісії (ранньосередньовічні монети не мали дат), назви монети і т. п. Деякі з цих елементів бувають пропущені [20, 109, 81, 96, 101].

ЛЕЙ. ЛЕЯ (румун. leu) — грошова одиниця Румунії. 1 Л.= =100 бані, запроваджена в 1868 р. Карбувалися золоті монети вартістю 20 і 10 Л., срібні — 5, 2, 1 і $^1/_2$ Л., розмінна монета — з нікелю, міді і алюмінію.

З утворенням Румунської Народної Республіки (зараз Соціалістична Республіка Румунія) Л. залишився грошовою одиницею. Сучасний Л. дорівнює 100 бані. Золотий вміст Л. дорівнює 0,148112 г чистого золота. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 Л.= =15 крб. В обігу є банкноти вартістю 100, 25, 10 Л., казначейські білети в 1, 2, 5 Л. і розмінна монета в 1, 3, 5, 10, 15, 25, 50 бані, [109, 11, 16].

ЛЕК — грошова одиниця Албанії. 1 Л.=100 кіндаркам. До 1925 р. Албанія не мала своєї національної валюти. В обігу були італійські, грецькі, австрійські монети банкноти і турецькі монети. В 1925 р. був запроваджений албанський франк (0,290323 г золота), який дорівнював французькому золотому франкові: $^1/_5$ франка називалась Л. (лек скорочено від Олександр Македонський). Це була нікелева монета, що відповідала 20 сантимам. У 1947 р. запроваджено нову грошову одиницю — Л. замість албанського франка. З 1 по 7 жовтня 1949 р. банкноти випуску 1947 р. були обмінені по номіналу на банкноти зразка 1949 р. Монети не обмінювались. В липні 1965 р. був виданий декрет про деномінацію Л. З 16 серпня по 15 жовтня 1965 р. старі банкноти і монети були замінені на грошові знаки 1964 р. по співвідношенню 10 Л. старих за 1 новий.

Офіційний курс до долара США (на 1. I 1967 р.) — 5 Л. за 1 долар. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 Л.=18 крб. В обігу є банкноти з 100, 50, 25, 10, 5, 3 і 1 Л., монети в 1 Л., 50, 20, 10 і 5 кіндарків [109, 11, 16].

ЛЕПТА (грец. λεπτον — тонкий) — 1) дрібна старогрецька мідна монета; деякі вчені прирівнюють її до 1/7 **халка** (див.); 2) сучасна грецька дрібна монета, дорівнює 1/100 драхми [18, 20, 109, 16].

ЛІБРА (латин. libra — вага=фунт, грец. λιτρα — літра) — старовинна римська вагова одиниця, дорівнювала 327,45 г, була покладена в основу всієї римської монетної справи (див. **ас, денарій**, та ін.), ділилась на 12 **унцій** (див.). Застосовувалась в монетній справі ранньосередньовічних держав Європи і мала великий вплив на виникнення європейських вагових одиниць (див. також **фунт, марка, гривня**) [18, 20, 109, 16].

ЛІБРА ПЕРУАНСЬКА — золота монета Перу, дорівнювала англійському фунтові стерлінгів. В обігу була з 1897 р. В 1930 р. була запроваджена нова грошова одиниця **соль** (див.).

ЛІВОНЕЗИ — срібні монети, що випускалися російським урядом для Прибалтійських провінцій (Ліфляндії, Естляндії) за талярною системою в 1756—1757 рр. Монети мали вартість 96, 48, 24, 4 і 2 коп. [59, 109].

ЛІВР (латин. libra — фунт, франц. la livre — французький фунт) — грошово-лічильна одиниця Франції, існувала з початку IX ст. і до 1795 р. (до запровадження метричної системи). Л. ділився на 20 су, або 240 деньє. Спочатку грошово-лічильний Л. щодо вартості дорівнював ваговому фунтові. Пізніше в результаті псування монет вартість його зменшувалася, але поділ Л. на 20 су (див.) зберігався без огляду на те, карбувалась повноцінна монета чи низькопробна.

Срібні Л. карбувались лише в 1656 р. [109, 80].

ЛІГАТУРА — домішка металів (наприклад, срібла до золота або міді до срібла) для надання сплаву більшої твердості або його здешевлення. Вміст Л. у сплаві визначається **пробою** (див.). Л. застосовується при карбуванні монет, виготовленні ювелірних виробів та ін. (див. також **псування монети**).

ЛІРА ІТАЛІЙСЬКА (італійський фунт) — грошово-лічильна одиниця Італії з 953 р. Вперше як реальна монета Л. і. була викарбувана у Венеції в 1472 р. (6,18 г срібла), за зразком якої почалось карбування таких же монет і в інших містах. З 1862 р. Л. стала грошовою одиницею Італії, що дорівнювала 100 **чентезимо** (див.).

Законом від 21 грудня 1927 р. золотий вміст Л. і. був встановлений в 0,079190 г чистого золота. 5 жовтня 1936 р. Л. і. була девальвована на 41%, а золотий вміст її знижено до 0,046770 г чистого золота. У вересні 1949 р. Л. і. була девальвована знову, а її золотий вміст став дорівнювати 0,00142187 г чистого золота.

Паритетний курс до долара США — 625 за 1 долар. Курс Л. і. до карбованця у квітні 1971 р. становив 1,4475 крб. за 1000 Л. і. В обігу є банкноти в 10 000, 1000, 500, монети в 500, 100, 50, 20, 10, 5, 2 і 1 Л. і. [109, 11, 16].

ЛІРА ТУРЕЦЬКА — грошова одиниця Туреччини (Турецької Республіки). Турецька ліра (фунт)=100 курушам (піастрам); куруш=40 пара.

З 1844 до 1916 р. діяв біметалічний стандарт з офіційним вмістом в лірі 6,61518 г чистого золота і 99,83 г чистого срібла. На підставі закону від 26 березня 1916 р. здійснено перехід до золотого стандарту з тим же вмістом золота в лірі. З середини 1931 р. до 30 вересня 1936 р. у зв'язку з припиненням розміну фунта стерлінгів на золото курс Л. визначався на базі твердого співвідношення з французьким франком: 1 Л. т.=12,06 фр. 20 серпня 1960 р. золотий вміст Л. т. зафіксований МВФ в 0,0987412 г чистого золота. Паритетний курс до долара США — 9 Л. т. за 1 долар. Курс Л. т. до радянського карбованця у квітні 1971 р. становив 100 Л. т. за 6 крб. В обігу є банкноти в 1000, 500, 100, 50, 10, 5 і $2^1/_2$ Л. т., монети в 10, $2^1/_2$ і 1 Л. т., 25, 10, 5, $2^1/_2$ і 1 куруш [109, 11, 35].

ЛІТРА (грець. λιτρα — фунт)— 1) старовинна вагова і грошова одиниця Сіцилії, яка дорівнювала спочатку 109, пізніше 219,7 г. В VI ст. до н. е. карбувалась срібна монета — літра (=0,87 г срібла, була еквівалентом 109 г міді). 2) Візантійський фунт — основна одиниця візантійської монетної ваги, дорівнювала римському фунтові лібрі (327,45 г). З Л. золота карбувалось 72 золотих **соліди** (див.). Ваговий солід (4,55 г) становив $^1/_{72}$ золотої літри [109, 88].

ЛОТОВА СИСТЕМА ПРОБ — система проб, за якою вміст срібла в марці лігатурного сплаву визначався кількістю лотів. Чисте срібло відповідало 16 лотам, або 16-й пробі (1000-й пробі метричної системи проб); 12-та проба означала, що в сплаві є 12 лотів чистого срібла і 4 лоти якоїсь лігатури, наприклад міді. Лотова система проб застосовувалась переважно в середні віки, і проба звичайно фіксувалась римськими цифрами (див. **проби**) [96, 106].

ЛУЇДОР (франц. Luis d'or — золотий луї; Lui — Людовік) — старовинна золота французька монета, карбування якої почалось у 1640 р. за Людовіка XIII (звідси й назва монети) і тривало до 1795 р. Спочатку Л. мав вартість 10 ліврів, під кінець 25 ліврів, і містив 7,2—6 г золота [109].

М

МАРАВЕДІ, МАРАБОТІНО — золоті монети, карбовані в Іспанії і Португалії приблизно в 1112—1223 рр. за зразком арабсько-іспанських золотих **динарів** (див.), що

випускались від 1087 р. Вага монет дорівнювала 3,46—3,9 г золота.

У другій половині XIII ст. деякий час карбувались білоннові М., 60 шт. яких йшло на 1 золотий М. Далі М. стали лічильно-грошовим поняттям. Від XV ст. випускалися білонні, а від XVI ст. лише мідні монети в 2, 4 і 8 М. З 1474 р. білонний **іспанський реал** (див.) містив 34 біл. мараведі [109].

МАРКА (нім. Mark — дослівно «знак») — вагова, ваговогрошова одиниця в Середній Європі і Скандінавії, в слов'янських мовах називалася гривнею (див. **гривня, гривна польська**).

Термін «марка» відомий з англо-саксонських джерел у VIII—IX ст. у значенні міри ваги. Від першої половини XI ст. М. набрала значення передусім ваговогрошової одиниці спочатку в Скандінавії, а потім і в Німеччині.

Питання про генезис М. ще й досі дискутується. Спочатку вона становила 2/3 **каролінського фунта** (див.), і звідси, мабуть, йде поділ М. на 8 унцій. Вага М. в різних місцях була різною. Найбільшого поширення набрала кельнська М. вагою 233,8 г, яка поступово витіснила в Німеччині всі інші М. Як одиниця ваги дорогоцінних металів, кельнська М. була покладена в основу карбування монет не лише в Німеччині, але й поза її межами. З 1857 р. Німеччина й Австрія застосовують замість М. митний фунт вагою 500 г.

Марка золота ділилась на 24 карати, або 288 гранів. Марка срібла — на 4 фердінги, 16 лотів, 32 сетіни, 64 квентіни і т. д.

Поряд з вагово-грошовою маркою вживалася і М. лічильна, яка складалась з точно визначеної кількості відповідних монет М. (marca denariorum, grossorum і т. п.). Спочатку вагова й лічильна М. були за своєю вагою і вартістю однакові.

В зв'язку з псуванням монет з М. срібла (вагової М.) карбували щораз більше й гірші за якістю монети, тому лічильна М. за своєю вартістю почала відрізнятися від вагової М. і з часом вже кілька лічильних М. (М. монетами) стали дорівнювати 1 М. срібла (ваговій марці).

Наприклад, на території Естонії і Латвії, починаючи з XIV ст., застосовувалась ризька М. вагою в 207,8 г. Ризька лічильна М. складалась з 36 шилінгів. Але тому, що в XV ст. монети дуже знецінились, на ризьку вагову М. припадало вже 180 шилінгів, тобто 5 лічильних М.

М. називали також срібну монету. М., їхні кратні частини карбувалися з XVI ст. в Скандінавії і Північній Німеччині, а також на території Естонії і Латвії — в Ризі, Талліні та інших містах.

В західноукраїнських джерелах, писаних латиною, М. називалась вагова і лічильна гривня.

Від 1871 р. на всій Німецькій імперії була запроваджена в обіг єдина валюта — з о л о т а М. Ця грошова одиниця ділилась на 100 пфенінгів. Золотий вміст М. становив 0,358423 г чистого золота, і таким він залишався до 1914 р. Золоті монети карбувалися в 20 М. (2 зол. крони), 10 М. (1 зол. крона) і 5 М. (1/2 зол. крони). З фунта золота 900 проби карбувалося 1395 золотих М. Срібні монети випускалися вартістю 5, 2, 1, 1/2 і 1/5 М. Крім золотих і срібних монет, у М. здійснювався випуск також і банкнот, розмінювання яких на золото припинилось відразу після початку першої світової війни.

Під час війни почалась інфляція, яка тривала до 1923 р. М. зовсім знецінилась, і її курс впав до 4200 мільярдів М. на 1 дол. США. В 1923 р. замість знеціненої марки була випущена р е н т н а М. (Rentenmark). 1 рентна М. прирівнювалася до одного трильйона попередніх М. З 1924 р. відновився випуск банкнот у р е й х с м а р к а х з довоєнним золотим вмістом. 1 рейхсмарка прирівнювалася до 1 рентної М. Офіційний курс рентної М. і рейхсмарки до долара США з 1923—1924 рр. підтримувався на рівні 4,2 М. за долар, а після девальвації долара США в 1934 р.— 2,5 М. за долар. Такий курс існував до вступу на територію Німеччини союзних військ у 1944 р.

Восени 1944 р. в обіг були випущені М. союзного воєнного командування, що мали в обігу однакові права з рейхсмарками і рентними М. М. всіх трьох видів обмінювалися в такій пропорції: 1 М.=50 коп., 10 М.=1 дол. США [109, 96, 86, 64, 11, 16].

МАРКА НІМЕЦЬКОГО ЕМІСІЙНОГО БАНКУ — грошова одиниця Німецької Демократичної Республіки, дорівнює 100 пфенігам.

Від травня 1945 р. і до червня 1948 р. на території НДР, як і на території всієї Німеччини, в обігу були рейхсмарки, рентні М. і М. союзного воєнного командування. Після проведення сепаратної грошової реформи в західних зонах окупації Німеччини радянське воєнне командування змушене було провести в 1948 р. грошову реформу і в Східній Німеччині. Під час реформи попередні паперові гроші обмінювалися на М. Німецького емісійного банку. Золотий вміст М. НДР з 1953 р. дорівнював 0,399902 г чистого золота. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 М.=40 крб. 50 коп.

В обігу знаходяться банкноти в 100, 50, 20, 10, 5, 1 М. і 50 пфенігів, а також монети в 2 і 1 М., 20, 10, 5 і 1 пфеніг [11].

МАРКА ФРН — грошова одиниця Федеративної Республіки Німеччини, дорівнює 100 пфенігам.

У червні 1948 р. в західних зонах Німеччини, окупованих США, Англією і Францією, була проведена сепаратна грошова реформа і випущена нова західнонімецька М. Вона замінила загальнонімецькі грошові

знаки — рейхсмарки, рентні М. і М. союзного воєнного командування. В зв'язку з об'єднанням трьох західних зон і створенням уряду Західної Німеччини, яка від вересня 1949 р. зветься Федеративною Республікою Німеччини, нова М. випускалась спочатку Банком німецьких земель, а з 1957 р. — Німецьким федеральним банком. Золотий вміст М. ФРН дорівнює 0,222168 г чистого золота. Офіційний паритетний курс становить 4 М. за 1 дол. США. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 М. ФРН=24 крб. 78 коп.

В обігу знаходяться банкноти в 100, 50, 20, 10 і 5 М., а також монети в 5, 2, 1 М. і 50, 10, 5, 2, і 1 пфеніг [11].

МАРКА ФІНЛЯНДСЬКА — грошова одиниця Фінляндії, ділиться на 100 пенні. Запроваджена була в 1860 р. У 1877 р. золотий вміст М. ф. був встановлений на рівні франц. франка — 0,290323 г чистого золота, а від 1925 р.— 0,03789 г чистого золота. В 1933 р. Фінляндія приєдналась до стерлінгового блоку, встановивши курс: 227 М. за 1 фунт стерлінгів. У 1939 р. Фінляндія відійшла з стерлінгового блоку і встановила курс: 49,35 М. за 1 дол. США.

Від 1945 р. М. ф. в результаті девальвацій дуже знецінилась і золотий вміст її від 1957 р. становить 0,0027771 г чистого золота; курс долара США — близько 320 М. за 1 долар. З 1963 р. запроваджена нова М., що дорівнює 100 старим М. Відповідно змінився золотий вміст і офіційний курс М. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 М. ф.= =21 крб. 43 коп.

В обігу є банкноти в 100, 50, 10, 5 і 1 М. і монети в 50, 20, 10, 5 і 1 пенні [109, 11].

МАРКА ПОЛЬСЬКА — грошова одиниця Польщі в 1919—1924 рр.

В 1915—1920 рр. на території Польщі в обігу були російські рублі, німецькі марки і австро-угорські крони. В 1919 р. Польська позичкова каса випустила М. п., які, не маючи жодного забезпечення, призвели через кілька років до великої інфляції. Випускались вони в 10 000 000, 5 000 000, 1 000 000, 500 000, 250 000, 100 000, 50 000, 10 000, 5000, 1000, 500, 100, 50, 20, 10, 5, 1 і $^1/_2$ М.

В 1924 р. в обіг офіційно був запроваджений **злотий** (див.). 1 злотий=1 800 000 марок [109, 11].

МАСШТАБ ЦІН — певна кількість металу, прийнята в тій чи іншій країні за грошову одиницю, за допомогою якої відбувається вимірювання цін товарів. Гроші як втілення суспільної праці сприяють виміру товарів через ціну. Ціна товару означає рівноцінність або еквівалентність його певній ваговій кількості грошового металу — золота чи срібла. Щоб порівняти ціни різних товарів, необхідно виразити їх в однакових одиницях, тобто звести до одного масштабу. Грошовий масштаб умовний, але він повинен мати

загальне визнання. Оскільки емісія грошей зосереджена в руках держави, М. ц. встановлюється в законодавчому порядку. В різних країнах М. ц. виражає різну вагову кількість грошового металу. В США, наприклад, роль М. ц. виконує долар, золотий вміст якого становить 0,888671 г чистого золота, в СРСР — карбованець з золотим вмістом 0,987412 г і т. д. М. ц. спочатку був історично зв'язаний з дійсною кількістю металу, покладеного в основу грошової одиниці (в Англії фунт стерлінгів, у Франції — лівр). Пізніше грошові одиниці відокремились від вагових одиниць. Це сталося головним чином внаслідок знецінювання монет урядами, які поступово зменшували їх вагу і пробу. Для зручності виміру грошові одиниці поділяються на дрібніші частини: американський долар — на 100 центів, французький франк — на 100 сантимів, німецька марка — на 100 пфенігів і т. д.

М. ц. є засобом реалізації функції грошей як міри вартості. Проте між мірою вартості і масштабами цін існують певні відмінності. Як міра вартості, золото вимірює вартість всіх інших товарів, а М. ц. вимірює кількість самого грошового металу. Міра вартості виникає стихійно, незалежно від державної влади. Мірою вартості служить грошовий товар — золото, вартість якого змінюється зі зміною кількості суспільної праці, необхідної для його виробництва. Вагова кількість зозота, яка служить масштабом цін, не залежить від зміни вартості цього металу [16, 66].

МАТАПАН, або **венеціанський грош,** — перша, типу гроша, монета в Італії, карбування якої почалося приблизно від 1202 р. і тривало до 1354 р. Вага монети — 2,178 г — дорівнювала за вартістю 12 лічильним денаріям [109, 96, 101].

МЕНСАРІЇ (латин. mensa — стіл) — банкіри в Стародавньому Римі, які займалися торгівлею грішми. Вони приймали грошові внески і видавали позики. В міру розвитку банкірської справи виникла спеціалізація М., внаслідок чого вони розділились на **аргентаріїв** (див.) і **нумуляріїв** (див.).

МЕТРИЧНА СИСТЕМА ПРОБ — система проб, за якою вміст чистого золота в сплаві (виробі) визначається кількістю його вагових одиниць у тисячних частинах лігатурної ваги сплаву. Чистий дорогоцінний метал відповідає 1000-й пробі; 750-та проба означає, що в сплаві (виробі) є 750 г чистого золота і 250 г лігатури (750+250=1000). Кожна країна в законодавчому порядку встановлює пробу дорогоцінних металів. Найбільш поширеними є такі метрич. проби: для золотих виробів — 583 і 750, срібних — 875 і 800, платинових — 950. У деяких країнах для золота прийняті ще такі проби: 333, 840, 900, 920, 986 або цифрові позначення метричної проби (1, 2, 3 і т. д.), причому число 1 означає вищу пробу. Наприклад, в Угорщині для золота встановлені 986, 900, 750 і 585 проби, які клей-

муються цифрами 1, 2, 3, 4. В Англії, США, Швейцарії для золотих виробів переважно застосовується **каратна система проб** (див.) [66, 16].

МІДНІ ГРОШІ — монети з міді, які служили засобом обігу і платежу. Протягом віків мідь відігравала по відношенню до золота й срібла допоміжну роль. З неї карбувалися дрібні розмінні монети, які задовольняли потреби місцевого внутрішнього ринку. Вже в VI ст. до н. е. Ольвія випускала мідні монети, але широкого застосування в монетному виробництві мідь набула лише в IV ст. до н. е. Стародавні греки вживали мідь різного складу, а також в сплаві з іншими металами (див. **лепта, обол, халк** та ін.). Римляни використовували, крім міді (див. **ас**), ще сплав міді з оловом — бронзу й латунь, — сплав міді з цинком (див. **сестерцій**...). Мідні монети випускали також Візантія, арабські країни та ін. Деколи в стародавні часи і в середньовіччя появлялися в обігу плаковані або субератні монети, тобто монети з мідною серцевиною, покриті срібною або золотою оболонкою.

До появи польсько-литовських мідних солідів (див. **боратинки**) відомі були на території Речі Посполитої мідні шотландські двопенсовики і майже мідні оболи сілезького князівства Тешин з першої половини XVII ст. На західноруських землях (Галичині) випускались в XIV ст. мідні **денарії** (див.), а в XV—XVI ст. на північноруських — **пули** (див.). Деякий час (1654—1662) в обігу Росії були мідні монети (див. **копійка**). Від початку XVIII ст. Росія вже систематично карбувала мідні монети, стопа яких часто змінювалася. Так, в 1700 р. з пуда міді карбувалось монет на суму в 12,8 крб.; з 1718 р. — на 40 крб.; з 1730 р. — на 10 крб.; з 1757 р. — на 16 крб.; з 1810 р. — на 24 крб.; з 1830 р. — на 36 крб.; з 1839 р. — на 16 крб.; з 1849 р. — на 32 крб.; з 1867 р. і до кінця існування царської Росії — на 50 крб. Радянські мідні монети в 2, 3, 5 коп. випускались в 1924 р., в 1 коп. — в 1924—1925 рр., а півкопійки — з 1925—1928 рр. Далі ці монети карбувалися лише з бронзи. Монета в півкопійки більше не випускалась [18, 20, 23, 59, 87].

МІЖНАРОДНИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД (International Monetary Fund) — міждержавна валютно-кредитна організація, заснована в 1944 р. Перед МВФ було поставлено завдання сприяти стабільності валютних курсів, підтримувати нормальні валютні відносини між країнами, подавати їм тимчасову фінансову допомогу під час скрутного валютного становища. Насправді ж правлячі кола капіталістичних країн прагнули подолати кризу валютно-фінансової системи і встановити нові форми валютно-фінансових зв'язків, які б сприяли збереженню й розширенню панування монополій на світовому ринку. На 15 листопада 1966 р. МВФ налічував 105 членів, а сума його капіталу становила 20633,8 млн. доларів.

Внески в капітал МВФ здійснюються частково в золоті, а частково у валюті країни-члена. Оплата золотом, як правило, становить 25% квоти, хоч в окремих випадках керівництво МВФ може встановити інше співвідношення між внесками в золоті й національній валюті.

Найбільші за розмірами внески або **квоти** мають США, Англія, ФРН, Франція, Канада, Японія. Кількість голосів у керівних органах МВФ розподіляється між державами-членами в залежності від розмірів їх квот. Кожна країна має 250 голосів плюс 1 голос на кожні 100 тис. дол. квоти. Найбільшу кількість голосів мають США (на 15. XI 1966 р. — 22,3% від суми всього капіталу), Англія — 10,6%, ФРН — 5,3%, Франція — 4,3%, Канада — 3,29% голосів і т. д.

Таким чином, США і найбільш розвинуті капіталістичні країни, маючи понад 50% голосів в органах управління МВФ, можуть приймати які завгодно рішення на свою користь.

Важливе місце в діяльності МВФ займає кредитування. Надання іноземної валюти країнам-членам здійснюється МВФ шляхом продажу необхідної їм валюти в обмін на національну валюту. Розмір кредитів залежить від величини квоти позичальника.

Хоч за час існування МВФ допомогою з фонду скористалось більше половини країн-членів, проте переважна частина його ресурсів спрямовувалась на підтримку валютних позицій невеликого числа промислово-розвинутих країн, зокрема Англії і США. Із всієї суми валютних ресурсів, які надавались МВФ за 1947—1966 рр. (1966 р. лише за 10 міс.), на промислово розвинені країни припадає понад 69%.

Такі країни-члени МВФ, як США, Англія, Франція, ФРН, Канада, Японія, Італія, Голландія, Бельгія, Швеція, зобов'язались на випадок потреби надавати одна одній через фонд взаємні кредити в своїх валютах на загальну суму до 6 млрд. доларів.

МВФ проводить також ряд функцій некредитного характеру. Він регулює паритети валют держав-членів. Кожна країна, яка вступає в МВФ, зобов'язана погодити з ним офіційний паритет своєї валюти в доларах США й золоті, виходячи із офіційної ціни на золото — 35 дол. на 1 унцію (31,1035 г), не допускаючи відхилень валютного курсу більш ніж на 1% від погодженого паритету. Проте не всі члени МВФ погодили з ним свої офіційні паритети. МВФ слідкує також за дотриманням офіційної «ціни» на золото, за операціями з золотом тощо [11, 69, 70].

МІЛЕСІМО — розмінна монета Республіки Чілі, дорівнює $^1/_{1000}$ чілійського ескудо. В обігу є монети вартістю 1 мілесімо.

МІЛІАРІСІЙ (miliarense) — пізньоримська, а також візантійська срібна монета, яка по цінності становила $^1/_{1000}$ золотого фунта. Оскільки з фунта виходило

72 **соліди** (див.), близько 14 М. йшло на 1 солід. 1 М.= =1$^{3}/_{4}$ **сілікви** (див.), що дорівнювала $^{1}/_{1728}$ золотого фунта.

Коли пізніше на солід йшло вже 12 М., то 1 М.= =2 сіліквам і в зв'язку з тим М. одержав назву дікератон (подвійна сіліква). Спочатку вага М. дорівнювала близько 4,5 г, далі значно знизилась. В X—XI ст. М. вагою близько 3—2,5 г завозились з Візантії на Київську Русь і брали участь у грошовому обігу [109, 18, 16].

МІЛІМ (**мільєм**) — розмінна монета Туніської Республіки, дорівнює $^{1}/_{1000}$ **туніського динара** (див.). В обігу є монети в 100, 50, 20, 10, 5, 2 і 1 М.

МІЛЬЄМ — розмінна монета АРЄ, Судана і Лівії, дорівнює $^{1}/_{1000}$ піастра і $^{1}/_{1000}$ фунта (єгипетського, суданського і лівійського).

МІЛЬРЕЙС (латин. mille — тисяча, milreis — тисяча рейсів) — грошова одиниця Бразілії і Португалії з половини XIX ст., що дорівнювала 1000 рейсам. Від 1942 р. М. був замінений у Бразілії **крузейро** (див.). Португалія в 1911 р. замість М. запровадила нову грошову одиницю **ескудо** (див.).

МІНА — вагово-лічильна одиниця країн Стародавнього Сходу, під впливом якої виникла грецька вагова і грошово-лічильна одиниця (назва походить від вавілоноасірійського «мана» — рахувати). В Греції існував ряд локальних М., але найбільш поширеною була аттічна, яка від часу реформи Солона (594 р. до н. е.) дорівнювала 436,6 г. М. становила $^{1}/_{60}$ **таланта** (див.) і ділилась на 100 **драхм** (див.). Таким чином, талант= 60 мінам=6000 драхмам. М. безпосередньо участі в грошовому обігу не брала, вона була лише грошово-лічильною величиною, за допомогою якої рахувались великі грошові суми [18, 20, 109, 93].

МІНЯЛЬНІ КОНТОРИ — підприємства, які спеціалізувалися на торгівлі грішми, тобто обміні національної валюти на закордонну і навпаки. Виникли ще в стародавні часи на базі розвитку торгівлі, розвинулись в середні віки. Роздрібленість монетної справи, карбування феодалами власних монет, псування їх вимагали частого обміну одних монет на інші, особливо під час виїздів купців на закордонні ярмарки.

МОГУР — стародавня золота монета Індії, запозичена з Персії, мала форму чотирикутника. М. карбувались в XV—XVIII ст., пізніше в 1835—1891 рр. і в 1916—1919 рр. У зв'язку з тим, що з 1835 р. М. були виражені в рупіях і вага золота (звичайно=11,016 г), що містилась в них, відповідала вазі срібла в рупії. М. була присвоєна також назва золотої рупії. Один золотий М.=15 срібним рупіям, подвійний М.=30 рупіям. Назву М. мають також непальські рупії [10].

МОЛДАВСЬКО-РОСІЙСЬКІ МОНЕТИ — спеціальні мідні монети, карбування яких було організоване на території Молдавії командуванням російської дунайської армії

під час першої російсько-турецької війни (1768—1774 рр.).

Головною обіговою монетою на Балканах під пануванням Туреччини, в т. ч. і в Молдавії, був турецький лев або **піастр** (див.) який дорівнював 40 пара (1,5 російської копійки становили еквівалент 1 пара). Місцеве населення було призвичаєне до грошової лічби, що склалася під турецьким впливом, тому нову монетну систему було пристосовано до попередньої і випущено монети в 1 пара — 3 деньги (1,5 коп.) і в 2 пара — 3 копійки. Вони карбувалися протягом 1771—1774 рр. з міді гармат, здобутих у турків, під керівництвом П. Гартенберга в його маєтку Садогурі біля с. Рогожна. Зловживаючи привілеєм на карбування монет, він приніс казні великі збитки. Крім названих монет, карбувалися ще деякі пробні, в т. ч. і срібні М.-р. м.

Під час війни з Туреччиною в 1806—1809 рр. випускались в Петербурзі за зразком турецьких левів низькопробні срібні монети для постачання російської армії, яка воювала на молдавській території. Вони містили більше срібла, ніж турецькі монети, і тому спекулянти перетоплювали їх у зливки і вивозили за кордон [59, 109, 79, (53—54)].

МОНЕТА — карбований зливок металу певної форми, ваги й проби, який служить узаконеним засобом обігу. Назва «монета» походить від імені богині Юнони Монети (наставниці), храм якої знаходився на Капітолії в Римі. Металічні гроші, що карбувалися на монетному дворі при храмі Юнони Монети, стали називатися в Римі, а пізніше і в інших країнах,— монетами. Праобрази перших монет були просто невеликими зливками металу невизначеної форми. При обігу таких металевих грошей, що мали форму зливків, потрібно було перевіряти їх вагу й пробу. Коли почалося карбування М. (в VII ст. до н. е. в Греції), державний штемпель на М. підтверджував вагу й пробу монетного металу. Кругла форма М., як найбільш вигідна для обігу, витіснила всі інші форми. На кожній М. є певне зображення й напис — легенда. М. має лицьовий бік (аверс), зворотний (реверс) і обріз (ребро, гурт). Монета, одноіменна з грошовою одиницею, називається основною. Карбування монет з дорогоцінного металу (золота, срібла) здійснюється звичайно з додаванням певної кількості лігатури, завдяки чому вони стають більш твердими. Монопольне право на карбування монети належить державі (хоч в середні віки окремі феодали й міста карбували М.). На Русі металеві гроші власного карбування появились наприкінці X ст., а з другої половини XIV ст. карбувалися вже систематично. Слова «монета» не було в російській мові аж до часів Петра I.

Монети є цінним історичним джерелом для різнобічного вивчення економічної й політичної історії народів, їх матеріальної і духовної культури. Вони є

пам'ятками товарно-грошових відносин, медальєрного мистецтва, техніки монетної справи, свідками економічних зв'язків між країнами та ін. Зображення, епіграфіка, метрологія та інші дані монет не тільки підтверджують і уточнюють відомості актових матеріалів, але й сприяють заповненню прогалин в актовому матеріалі. Це особливо цінне при дослідженні недостатньо відображених у документах окремих періодів історії [18, 20, 16, 26].

МОНЕТНА РЕГАЛІЯ (латин. regalis — те, що належить королеві) — монопольне право держави (короля) на карбування й випуск в обіг монет. М. р. становила одну з ознак суверенності монарха над територією, що йому підлягала, і тому населення змушене було користуватися саме цими монетами, зразок, стопу, якість і умови обігу яких він встановлював. Чужинці, які приїжджали, повинні були обмінювати власні монети або чисте срібло на обігові монети даної країни. З метою збільшення прибутків від карбування монет часто застосовувалась т. зв. «система реновації монет»: періодичне обмінювання обігових монет на новоипущені (як правило, гірші за якістю). Нерідко окремі феодали й міста за відповідну винагороду діставали від короля (цісаря, князя) привілеї на карбування власних монет, які мали право бути в обігу поряд з загальнодержавними, отже, М. р. втрачала своє попереднє значення. М. р. дає змогу прослідкувати за послідовністю серій монет в окремих державах, династичними змінами та ін., що, зокрема, видно на прикладі арабських монет [16, 20, 95, 96, 59].

МОНЕТНА СТОПА — співвідношення кількості монет до вагової одиниці грошового металу (лібри, марки, гривни, фунта), з якого карбувалися монети. Збільшення кількості монет, карбованих з визначеної вагової одиниці металу, приводило до зменшення ваги цінного металу в монеті. Звідси монетну стопу можна було або поліпшити, тобто карбувати з цієї кількості металу менше монет, або погіршити — карбувати більше монет з цієї ж кількості металу [21, 59, 109].

МОНЕТНИЙ ДВІР (монетарня) — державне підприємство, де карбуються металеві монети, виготовляються ордени, медалі та інші відзнаки. Спочатку в Росії монети карбувалися в багатьох містах (Москві, Новгороді, Пскові та ін.). Карбування звичайно передавалось на відкуп приватним особам. У 1535 р. в Москві появився державний М. д. і карбування монет поступово було вилучене з рук приватних осіб. До початку XVIII ст. Москва залишалась центром монетного виробництва, а в 1724 р. засновано М. д. у Петербурзі. Протягом XVIII—XIX ст. було відкрито кілька тимчасових монетних дворів (Катеринбурзький, Сестрорецький, Коливанський (Нижнє-Сузунський), Кенігсберзький, Варшавський та ін.). З 1876 р. Петербурзький М. д. залишився єдиним у країні, не рахуючи Гельсінгфор-

ського, який карбував лише фінські монети. В СРСР існує два М. д.— Ленінградський і Московський. На українських землях карбувалися монети в Києві за Володимира Святославовича, пізніше за Володимира Ольгердовича (60—70 рр. XIV ст.), у Львові від близько 1350 до 1415 рр., а далі — в 1656—1663 рр. [59, 22, 24].

МОНОМЕТАЛІЗМ (від грец. μονος — один, єдиний) — грошова система, при якій мірилом вартості і законним платіжним засобом є один метал. У залежності від того, який саме метал відіграє роль загального еквівалента, М. поділяється на срібний і золотий. В середньовічній Європі срібні монети становили основу монометалічної валюти, хоча в обігу знаходились також і золоті монети. Обидва метали тоді незалежно від себе служили мірилом вартості. Золотий М. виник спочатку в Англії (початок XIX ст.), а в останній третині XIX ст. набув великого розповсюдження в усьому капіталістичному світі.

Існування при М. одного металу в ролі загального еквівалента не означає, що в обігу не знаходяться монети з інших металів. У грошовий обіг можуть надходити й інші монети, які служать тільки як розмінні, і їх прийом до оплати обмежений певними сумами. Наприклад, у Росії, де з 1897 р. існував золотий М., карбувались срібні та мідні монети з металу, який належав казначейству, причому срібні монети вартістю від 25 коп. до 1 крб. приймалися на суму до 25 крб. в один платіж, а дрібніші срібні й мідні монети — на суму до 3 крб. Незважаючи на розповсюдженість золотого М. у капіталістичних країнах, під час першої світової війни він, по суті, припинив своє існування, а після війни в чистому вигляді не був відновлений в жодній країні [16, 66, 96, 109.]

МУНГУ — розмінна нікелева, бронзова і алюмінієва монета Монгольської Народної Республіки; вперше випущена в обіг в лютому 1926 р. М. = $1/100$ **тугрика** (див.). В обігу перебувають монети вартістю 20, 15, 10, 5, 2 і 1 М. Крім того, обертаються срібні монети випуску 1926 р. 50, 20, 15 і 10 М.

Н

НАПОЛЕОНДОР — французька золота монета вартістю 20 франків з вмістом чистого золота 5,80 г, яка карбувалася з 1803 р. Карбувалися також подвійні Н. (40 франків), $1/2$ Н. (10 франків) і $1/4$ Н. (5 франків). Назва монети походить від зображень на ній Наполеона I і Наполеона III. Тепер ще Н. називають у Франції золоту монету вартістю 20 франків [109].

НОБЛЬ (англ. noble — благородний) — назва високопробної золотої англійської монети (7, 72 г), випуск якої почався приблизно 1344 р. за Едуарда III (1327—1377).

На лицьовому боці монети поміщалось зображення корабля, над ним — постать короля з мечем і гербовим щитом і його титули. Крім цілих Н., карбувались монети в $^1/_2$ і $^1/_4$ вартості. За Едуарда IV (1461—1483) появився новий тип Н.— р о з е н о б л ь, або р о я л, з зображенням троянди на борту корабля. Розеноблі і ряд його варіантів карбувалися до 1619 р. Короткий час (1470—1485) випускались в обіг т. зв. е н д ж е л и («енджел» — ангел) вагою в 5,2 г, на зворотному боці яких було зображення архангела Михаїла.

Ноблі і розеноблі користувалися великою популярністю у населення багатьох європейських країн. Їх наслідували вже в XIV ст., але особливо наприкінці XVI ст., в Нідерландах. Англійські золоті монети та їх наслідування потрапляли в Прибалтику та Північно-Західну Русь. На руських землях вони одержали назву «корабельні», «корабельники» (від зображення корабля) і використовувались переважно як грошові подарунки, а також в ряді випадків служили засобом нагромадження [39, 109, 96, 59].

НОВГОРОДСЬКА ДЕНГА, НОВГОРОДКА — срібна монета Новгорода вагою 0,94 г, яка карбувалася з 1420 р. З гривенки срібла (204 г) виготовляли 216 монет. У другій половині XV ст. Н. д. стала легшою: з гривенки карбували вже 260 монет по 0,78 г кожна (204 : 260= =0,78). Н. д. була вдвічі важчою від денги московської. В 1534 р. була проведена грошова реформа, яка ліквідувала роздрібленість у галузі грошового обігу і запровадила єдину монетну систему. Основною одиницею нової монетної системи стала Н. д., або н о в г о р о д к а, яку з того часу почали карбувати на всіх монетних дворах. Згодом новгородку почали називати копейною денгою, або **копійкою** (див.). З гривенки срібла карбували 300 новгородок (копійок) по 0,68 г кожна (204 : 300=0,68). Пізніше вага і вміст срібла в монеті зменшилися. За Петра I копійка стала мідною. Поодинокі екземпляри Н. д. зустрічаються в українських скарбах XV—XVI ст. [59, 24, 45].

НОГАТА (араб. «нагд» — повноцінна, відбірна монета, на відміну від монети меншої вартості) — грошова одиниця, що разом з куною та резаною становили кунно-грошову систему Стародавньої Русі. Важила вона близько 2,5 г. В XI ст. Н.= $^1/_{20}$ гривні. Н.— це реальна срібна монета високої проби — куфічний **дірхем** (див.) [59, 24, 45].

НОМІНАЛ (латин. nominalis — іменний) — позначення вартості на монетах і банкнотах. Спочатку монети одержували свої назви від вагових одиниць, коли назва монети збігалася з дійсною вагою вміщеного в них цінного металу. Але пізніше, протягом століть, вага монет невпинно зменшувалась, тоді як їх назва залишалася без змін. Таким чином, виникало розходження між назвами монет (номіналом) і їх вагою, або дійсною, реальною вартістю. Зменшення ваги монет

і погіршення їх якості часто проводились державою свідомо з метою одержання більших прибутків від карбування монет. Переважно різке знецінення монет наступало під час економічних криз, воєн, коли необхідно було поповнити грошові засоби. Тоді вміст цінного металу зовсім не відповідав номіналу монет, і вони ставали кредитними грішми з примусовим курсом, що викликало ріст цін на предмети споживання і незадоволення трудового населення. Наприклад, карбовані в Польщі 1663—1666 рр. т. зв. **тимфи** (див.) мали номінальну вартість 30 грошів, а реальну — лише 12 грошів [22, 109].

НОМІЗМА (грец. νομισμα — монета, гроші) — назва золотого соліда, вживана у Візантії в VIII—XII ст. Н. (солід) поряд з **міліарісієм** (див.) була відома у Київській Русі і мала вплив на виникнення давньоруських монет (див. **золотник, златник, срібляник**) [109, 59, 72].

НУМІЗМАТИКА — наука про монети. В основі цього слова лежить грецький іменник н о м о с (νομος) — закон, законний платіжний засіб і похідне від нього н о м і з м а (νομισμα) — монета. У Візантії виник від цих слів прикметник н о м і з м а т і к о с (νομισματικος), від якого утворився термін «н у м і з м а т и к а», що почав уживатися в середні віки як назва науки про монети. Н. вивчає окремі монети і скарби монет, що є пам'ятками товарно-грошових відносин, медальєрного мистецтва і техніки монетної справи. Об'єктом вивчення Н. є також товаро-гроші, паперові гроші, бони, ордени й медалі. Монети є речовими й письмовими пам'ятками і тому Н. допомагає розв'язати ряд проблем з історії, археології, політичної економії, мовознавства і мистецтвознавства. З іншого боку, Н. у своїх висновках спирається на ці науки.

Нумізматика виросла з аматорського збирання монет. Колекціонування монет почалось в епоху Відродження, в XIV—XV ст., спочатку в Італії, а потім в інших країнах. Поступово з'являлися праці, в яких пояснювалися написи і зображення на монетах, складалися інвентарі монетних збірок. З XVIII ст. проводилася систематизація матеріалів, а в XIX ст. складалися каталоги музейних збірок монет за окремими епохами, країнами, публікувалися великі праці по всіх розділах Н.

В XIX ст. Н. стає університетською дисципліною в багатьох західноєвропейських країнах, а також у Росії. Н.— допоміжна історична дисципліна. В міру розвитку методів нумізматичних досліджень вона набуває щораз більшого, самостійного значення. В СРСР Н. має сприятливі умови для розвитку. Радянські нумізмати, вивчивши комплексно нумізматичні пам'ятки, зробили ряд цінних історичних висновків і опублікували велику кількість праць [18, 20, 59, 49, 66, 96, 109, 16].

НУММІЙ, НУММІОН (грец. νουμμος — монета, латин. nummus) — дрібна мідна грошова одиниця у Візантії, що

від часів Анастасія (491—518 рр.) дорівнювала $^1/_{40}$ **фолліса.** Карбувалися мідні монети переважно у 40, 20, 10 і 5 Н. з відповідними буквенними позначеннями на реверсі: М., К., І, Є, а також з іншими буквами або цифрами, що означали кількість Н. в монеті [109, 95].

НУМУЛЯРІЇ — міняйли в Стародавньому Римі, які обмінювали місцеві монети на іноземні. Обслуговували переважно купців, що торгували з зарубіжними країнами.

О

ОБОЛ (грец. οβολος — чотиригранний стрижень); назва походить ще з тих часів, коли засобом грошового обігу були залізні прутики (οβελοι), шість штук яких, затиснутих у жмені, становили драхму; 1) вагова одиниця, срібна, а в кінці мідна монета в Стародавній Греції, що дорівнювала $^1/_6$ **драхми** (див.). Вага срібного аттічного обола дорівнювала близько 0,73 г; карбувалися також монети вартістю 2 О. (діобол), 3 О. (тріобол), 4 О. (тетрабол), 5 О. (пентабол) і 1,5 О. (трігеміобол). В свою чергу О. ділився на вісім фракцій: $^3/_4$ О. (трітеморій=$^1/_8$ драхми), $^1/_2$ О. (геміобол=$^1/_{12}$ драхми) і т. д.; 2) мідна монета у Франції в IX ст., дорівнювала $^1/_2$ деньє, або $^1/_{24}$ су, пізніше срібна монета («білий обол»), вартістю 4 деньє за Філіппа Красивого (1285—1314 рр.) і $7^1/_2$ деньє (з вмістом 1,73 г чистого срібла) за Карла IV (1322—1328 рр.); 3) Монета вартістю $^1/_2$ деньє, що перебувала в обігу в епоху феодалізму в Італії, Іспанії, Угорщині, Португалії, Голландії; 4) найдрібніша срібна монета Польщі в XI ст., пізніше в XVI ст.— литовська монета за Сігізмунда Августа, дорівнювала $^1/_2$ денарія [109, 96, 79 (13—14), 16].

ОРТ — срібна польська монета, назва її німецького походження і означає четверту частину великої грошової одиниці, в даному випадку таляра. О. карбувалися німецькими державами в XVI—XVIII ст. В 1608 р. появилися гданські О., які карбувалися зі срібла 14-ї проби по 29 штук (пізніше — 30) з гривні. Вага монети дорівнювала майже 7 г, і вміст в ній чистого срібла досягав 6 г. Тоді вартість таляра дорівнювала 40 грошам, отже, О. був, по суті, 10-грошовою монетою. Коли ж вартість таляра піднялася, О. став дорівнювати 16, а далі 18 грошам, і тому на О. другої половини XVII і XVIII ст. постійно бачимо цифру 18. За прикладом Гданська, з 1618 р. випускали О. м. Бидгощ, пізніше ряд інших монетних дворів Польщі, але вже значно гірші за якістю. Наприклад, бидгоські О. з 1677—1684 рр. карбувалися зі срібла 10-ї проби з вмістом 3,9 г чистого срібла в монеті. На Україні в XVII ст. були поширені О. Речі Посполитої, а також Пруссії і Бранденбурга [109, 86, 84, 16].

П

ПАЙ — назва дрібної розмінної монети Індії і Пакистану до запровадження десяткової грошової системи (в Індії — в 1957 р., в Пакистані — в 1961 р.). П. = $^1/_{192}$ рупії, $^1/_{12}$ анни = $^1/_3$ пайси.

ПАЙСА — назва індійських мідних монет, які карбувалися в багатьох штатах Індії в XVIII і XIX ст. Вага їх була дуже різнорідною (5,5 г, 7,7 г, 18,1 г, 20,7 г, 4,4 г і т. д.). За британсько-індійською грошовою системою П. дорівнювала $^1/_{64}$ **рупії** (див.), $^1/_4$ анни, 3 пая. Після запровадження десяткової системи П. дорівнює $^1/_{100}$ рупії [109].

ПАРА — 1) Срібна монета Туреччини, пущена в обіг 1623 р. Спочатку вага П. дорівнювала 1,10 г і, поступово зменшуючись, на початку XIX ст. становила вже 0,22 г. Від 1844 р. 1 П. = $^1/_{40}$ частині куруша (піастра). З запровадженням нової грошової одиниці — турецької ліри (=100 піастрам) — П. дорівнювала $^1/_{4000}$ ліри. Знецінення грошей призвело до того, що П. представляла зовсім незначну величину, тому від 1930 р. використовується лише як лічильна одиниця.

2) Срібна монета Кримського ханства в XVII ст.; в обігу були монети вартістю 1 і 2 П.

3) Мідна монета, яку випускала Росія для Молдавії і Валахії під час воєнних операцій у 1771—1774 рр. 1 П. = 3 денгам, 2 П. = 3 коп.

4) Дрібна монета Сербії, що дорівнювала $^1/_{100}$ динара. Від 1867 р. карбувалися монети в 10, 5, і 1 П. з бронзи, від 1883 р.— в 20, 10 і 5 П. з нікелю, а від 1904 р.— в 2 П. з міді.

5) Розмінна монета Югославії, дорівнює $^1/_{100}$ динара. В обігу є монети вартістю 50 П. [109, 88, 11, 16].

ПАТАКА — колишня назва іспанського **песо** (див.) у Бразілії, а також срібні монети Португалії в 1783—1834 рр. вартістю 3, 2, 1 і $^1/_2$ П.

Від 1894 р. П. стає грошовою одиницею Макао (Аоминь) — португальської колонії на півдні Китаю. П. = 100 **аво** (див.). Офіційний курс до португальського **ескудо** (див.)— 1 П. = 5,60 ескудо, до долара США — 5,13 П. за 1 долар. В обігу знаходяться банкноти вартістю 500, 50, 25, 10 П. і монети вартістю 5, 1 П. (срібло), 50 (нікелін), 10 і 5 аво (бронза) [109, 11].

ПЕСО — 1) Старовинна іспанська срібна монета вартістю 8 **реалів** (див.), карбування якої почалося в XVI ст. (іспан. таляр — peso de a ocho; ocho — вісім) і тривало до 1868 р. На Україні іспанські П. зустрічаються досить рідко і обов'язково в обрізаному вигляді, тому що вони були важчі від звичайних західноєвропейських талярів. Спочатку вміст чистого срібла в П. дорівнював 25,57 г, у 1864 р.— 23,36 г. З кінця XVIII ст. 1 П. = 20 реалам. З кінця XIX до початку XX ст. П. називали також срібні монети вартістю 5 **песет** (див.).

Назва П. (песо — вага) походить від того, що іспанці на загарбаних територіях в Америці спочатку ділили зливки срібла на рівні куски — песо — і використовували їх як гроші. Ці куски срібла служили в Європі матеріалом для виготовлення срібних монет. Пізніше іспанський таляр в Америці одержав назву песо, песо дуро, дуро (дуро — важкий).

2) Грошова одиниця Аргентіни, Болівії, Домініканської Республіки, Колумбії, Куби, Мексіки, Уругваю і Філіппін. Крім Уругваю, де П. ділиться на 100 сентесімо, в усіх згаданих країнах П. дорівнює 100 сентаво. В Аргентіні, Болівії, Колумбії золотий вміст П. не встановлений, у Домініканській Республіці і Кубі він зафіксований на паритеті з доларом США, в Мексіці — 0,7109 г, Уругваю — 0,12009 г, на Філіппінах — 0,44433 г чистого золота. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 аргент. П. = 22 крб. 50 коп.; 100 мексік. П. = 7 крб. 21 коп.; 100 уругв. П. = 0,36 крб., 1 кубинський П. = 0,90 крб. [109, 98, 11, 16].

ПЕСЕТА (зменш. від песо) — 1) В XVI ст. $^1/_4$ песо одержала в Мексіці назву песета. П. = 2 реалам. В 1772 р. вага П. становила 6,76 г чистого срібла.

2) Срібна іспанська монета, карбувалася на початку XVIII ст. (5,1—4,6 г срібла). До 1772 р. мала вартість 2 реалів, пізніше — 4 реалів (5 пезет = 20 реалів = 1 пезо). З 1868 р. П.— грошова одиниця Іспанії, дорівнює 100 сентімо. Золотий вміст П. в 1875 р. становив 0,2903 г, у 1948 р.— 0,034 г, а тепер дорівнює 0,01481 г чистого золота. Курс до долара США становить 60 П. за 1 долар. В обігу є банкноти вартістю 1000, 500, 100, 50, 25, 5, 1 П., металеві розмінні монети — 50, 25, 5, $2^1/_2$, 1 П. і 50, 10 сентімо [109, 11].

ПЕНГЕ (угор. pengö — дзвінка монета). В 1925 р. Угорщина запровадила грошову одиницю П., яка ділилась на 100 філерів. Золоті монети тоді не карбувалися. Срібний П. містив 3,2 г срібла 640-ї проби. Розмінна монета була вартістю 50, 20, 10, 2 і 1 філер.

У 1946 р. грошовою одиницею УНР став **форінт** (див.) [109, 11].

ПЕННІ (англ. penny) — 1) Англійський пфеніг, дорівнював $^1/_{240}$ фунта стерлінгів і $^1/_{12}$ шилінга. Символом П. є буква d (латин. denarius, 240 яких становило фунт). Пенс (pence) — множина від пенні. Карбування П. почалося з VIII ст. Спочатку П. важив 1,45 г срібла, пізніше — 1 г, а в середині XV ст.— тільки 0,58 г. З кінця XVII ст. П. карбувався з міді, а з 1860 р.— з бронзи. П. був в обігу не лише в Англії, а й за її межами: відомий був також і на північно-руських землях. За зразком англ. П. карбували свої пеннінги і Скандинавські країни. Від 15 лютого 1971 р. в Англії запроваджена нова, десяткова грошова система, за якою фунт стерлінгів ділиться на 100 пенсів (замість 240).

2) Розмінна монета Фінляндії (фін. penny, множина — pennia), дорівнює $^1/_{100}$ фінської марки [109, 11].

ПЕНЯЗЬ, ПЕНЯЗІ (польськ. pieniądze — гроші) — назва литовських денаріїв, карбування яких почалось наприкінці XIV і тривало з перервами до 70-х років XVI ст. П. випускались кількох типів. На українських землях в обігу були переважно монети з зображенням списа і литовського герба «колюмни», а також з зображенням гербів «Погонь» і «Колюмни». Вага П. спочатку дорівнювала близько 0,35 г (0,085 г чистого срібла), пізніше знизилась до близько 0,3 г (0,07 г чистого срібла). Литовські монети за якістю були кращі від польських: на 1 литовський грош йшло звичайно 10 П., а на польський грош — 8 П.

Термін П. в XIII—XIV ст. вживався на литовсько-руських землях також в значенні гроші [86, 49].

ПІАСТР — 1) Назва іспанського **песо** (див.) в Європі, а також іспано-мексіканських песо — зливків. Назва походить від piastra d'argento, що означає — плитка срібла.

2) Турецька срібна монета, карбована в XVII ст. за зразком песо. З 1916 р. став золотою грошовою одиницею в Туреччині. Тепер П. (турец. куруш) є розмінною монетою, дорівнює $^{1}/_{100}$ ліри, ділиться на 40 пара.

3) $^{1}/_{100}$ фунта АРЄ, Сірії, Судану, Лівану і Лівії.

4) П. вагою 14,5—17 г срібла карбувалися в Криму Шагін-Гіреєм у 1780—1782 рр. [109, 11, 16].

ПІВГРОШ (синонім квартника в XIV ст.) — назва чеської в першій половині XIV ст., а далі польської срібної монети вартістю $^{1}/_{2}$ гроша, карбування якої почалось в 1398 р. П. становив продовження випуску монет, які до того називались **квартниками** (див.) і тому їх спочатку називали guarlenses medii grossi, далі medii grossi, а також medianles (польськ. назва — «półki», нім.— «Pölchen»). П. в XV—початку XVI ст. був найбільш поширеною в обігу монетою Польщі. Карбувались срібні П. з перервами до початку XVII ст. вагою 1,58—0,96 г (500—375 проби). В 1766 р. було відновлено їх карбування, але вже мідних. Останніми польськими П. вважаються монети, випущені в 1796—1797 рр. для польських земель під пануванням Пруссії.

В 1399—1414 рр. карбувалися у Львові т. зв. львівські П. як продовження руських квартників. Проба їх спочатку була вищою (562) від краківських П., під кінець однак знизилась до 437-ї.

У Литві карбувалися П. в 1492—1566 рр. вартістю 5 денаріїв. Литовські П. до польських були в співвідношенні як 4 : 5 [96, 86, 109, 23, 24, 16].

ПІВТОРАК, ПІВТОРАГРОШОВИК — срібна монета вартістю 1,5 гроша, карбована в Речі Посполитій за зразком німецьких драйпелькерів (нім. Dreipölker) на монетних дворах Бидгоща і Кракова (1614—1628 рр.), Вільно (1619—1620) і Риги (1616—1620). Пізніше випускались ще коронні П. в 1654—1666 рр., литовські — в 1650 і 1652 р. і останній раз, але іншого типу,— в 1753—1756 рр. Поява П. була викликана тим, що

при масовому карбуванні трояка (тригрошовика) не було відповідника, який дорівнював би половині його вартості. Вага П. спочатку дорівнювала 1,54 г (0,72 г чистого срібла), пізніше знизилась до 1,08 г (0,31 г чистого срібла). Звичайно на лицьовому боці монети внизу поміщалось число 3, яке визначало її вартість в три півгроші, що тоді вже не карбувалися, а на зворотному — традиційна цифра 24 (грошів), як пам'ятка колишньої вартості таляра. В Німеччині польські П. називали «брумерами» від м. Бидгоща (Бромберг). На Україні П., звані «чехами», були найбільш поширеними монетами XVII—XVIII ст. поряд з драйпелькерами шведської Прибалтики, Пруссії та Німецької імперії П.=1 рос. копійці. [84, 86, 79(33), 109, 16].

ПІСТОЛЬ (франц. pistole, іт. pistola) — назва подвійного іспанського **ескудо** (див.). Карбування П. почалось у XVI ст. Спочатку вага П. дорівнювала 6,2 г, а з 1786 р.— 5,92 г золота. За зразком іспанського П. з 1641 р. Франція карбувала **луїдори** (див.) вартістю 10 ліврів. За Францією почали карбувати П. Італія, Німеччина (августдори, вільгельмсдори та ін.). Назву П. дістали в XVII—XVIII ст. майже всі золоті монети, які дорівнювали вазі іспанського П. Називалась пістолем також сума грошей вартістю 10 ліврів [109].

ПЛАТИНОВА МОНЕТА — монета, яка карбувалась у Росії в 1828—1845 рр. вартістю 3, 6, 12 крб. Недесятковий лад цих монет пояснюється тодішнім співвідношенням цін на платину й срібло і розміром самих монет. Платиновий кружок, що за розміром дорівнював срібній монеті в 25 коп. (четвертак), став монетою вартістю 3 крб., кружки, що розмірами дорівнювали 50 коп. (полтині) і карбованцю, відповідно стали монетами вартістю 6 і 12 крб. На монетах була зазначена їх вартість: «3 рубля на серебро», «6 рублей на серебро» і «12 рублей на серебро». Випуск платинових монет був своєрідним явищем у світовій грошовій системі. В їх карбуванні були зацікавлені російські промисловці Демидови, на рудниях яких з 20-х років XIX ст. добували велику кількість платини, яка в той час не застосовувалася в промисловості [59, 73, 67].

ПОЛТИНИК, ПОЛТИНА. В XIII—XIV ст. поряд з рублем виникло залежне від нього поняття п о л т и н а, яке означало половину вартості рубля. Полтина була реальною платіжною одиницею, про що згадується в літописах. (Розрубаний на дві рівні половини зубилом рубль (зливок) давав дві полтини). В XV—на початку XVI ст. полтина вживалась як допоміжне поняття, яке доступно виражало суму 100 денег (піврубля) без допомоги алтина і денги (П.=16 алтинам+4 денги). Назва п о л т и н и к вперше появилась на мідній монеті в 1654 р. («Мідний єфімок», 1/2 крб.), пізніше в 1707 р.— на срібній монеті Петра І вартістю 50 коп. Наприкінці XIX ст. назва полтиник зникає, а номінал зазначається: «50 копійок».

Назва **один полтиник** з'являється знову в 1924—1927 рр. на срібних монетах Радянського Союзу вартістю 50 коп. Полуполтиник, полуполтина дорівнює $^1/_4$ карбованця, або $^1/_2$ полтини (25 коп.) [59, 68, 16].

ПОЛУШКА. Крім денги, в XV ст. карбувалась також срібна монета — полушка (полуденга), яка дорівнювала $^1/_2$ московської, або $^1/_4$ новгородської денги (звідси її назва «четвертца»). Після реформи 1534 р. П. дорівнювала $^1/_4$ копійки (0,68 г : 4 — 0,17 г срібла). Останні срібні П. були випущені в 1613—1645 рр. З 1700 до 1810 рр. карбувались з деякими перервами мідні П. з написом «полушка», а з 1839 р.— «$^1/_4$ копійки» аж до 1916 р. [59, 16].

ПОРТУГАЛ — назва великих золотих португальських монет, які вперше почав карбувати король Емануїл (1495—1521 рр.), використовуючи для цього загарбане в колоніях золото. П. карбувались вартістю $2^1/_2$, 5, 10 і деколи 20 дукатів. За прикладом короля Емануїла карбувати П. почали й інші володарі, надаючи цю назву монетам вартістю 10 дукатів (приблизно 35 г золота), (напр., нім. Portugalöser). У Польщі перший П. був викарбований в 1562 р., останній — в 1661 р. П. були призначені не для обігу, а використовувалися монархами як нагорода або пам'ятка, і тому, звичайно, були виготовлені на високому мистецькому рівні. П. зарубіжного і власного карбування були відомі також у Росії. Наприклад, після возз'єднання України з Росією цар Олексій Михайлович подарував Богдану Хмельницькому П. вагою близько 34 г золота [109, 86, 57].

ПРАЗЬКІ ГРОШІ (grossi pragenses, grossi bohemicales, grossi lati) почав карбувати на початку XIV ст. чеський король Вацлав II. Зразком для П. г. були італійські denarii grossi і французькі grossi tournois. До того в обігу у європейських країнах були дрібні монети — денарії, брактеати і зливки срібла (монетні гривні). Високопробні й красиві, П. г. стали міжнародними грішми. Спочатку вони карбувалися майже з чистого срібла 938-ї проби вагою приблизно 3,7 г, пізніше, протягом сторіччя, їх вага зменшилась на один грам, а вміст срібла — більше ніж на 40%. П. г. були в обігу в Німеччині, Австрії, Угорщині, Польщі, а також у Литовсько-руській державі і на Західній Русі. Особливо великий вплив мали П. г. на економіку і монетну справу Польщі. За їх зразком з 1338 р. почав карбуватися польський грош — grossus cracoviensis — вагою 3,4 г (2,62 г чистого срібла). Однак польський грош випускався в незначній кількості і домінуючою монетою в Польщі став **квартник-півгрош** (див.) П. гріш застосовувався також як лічильна одиниця, що дорівнювала спочатку 12, далі — 16, а від 1398 р.— 18 денаріям. П. г. зіграли велику роль у грошовому обігу на українських землях. Вони спочатку проникали на Україну в обмеженій кількості.

Це стосується головним чином монет Вацлава II, Яна I і частково Карла I. Але, коли за Вацлава IV (1378—1419) їх карбування досягло великого розмаху, вони посіли до кінця XV ст. домінуюче місце на українських грошових ринках. Випущені після гуситських війн П. г. Георгія Подєбрада (1457—1471), Владислава II (1471—1516) і Людовіка II (1516—1526) не мали вже такого впливу на грошовий обіг України. В скарбах вони зустрічаються дуже рідко [109, 50, 51, 59, 108, 24, 16].

ПРОБА (probo — перевіряю, оцінюю) — вміст (кількість) чистого дорогоцінного металу в сплаві, з якого карбуються монети або виготовляються ювелірні вироби. В теперішній час застосовуються **метрична система проб** (див.) і **каратна система проб** (див.). У дореволюційній Росії і в СРСР до 1927 (в 1927 р. прийнята метрична система проб) вживалась **золотникова система проб** (див.). В середні віки вміст чистого срібла в гривні (марці) визначувано в сплаві кількістю лотів (див. **лотова система проб**). Співвідношення між різними системами проб показано в таблиці.

ТАБЛИЦЯ 3

Проби золота			Проби золота		
каратна	метрична	золотникова	каратна	метрична	золотникова
24	1000	96	12	500	48
23	958,3	92	11	458,3	44
22	916,6	88	10	416,6	40
21	875	84	9	375	36
20	833,3	80	8	333,3	32
19	791	76	7	291,6	28
18	750	72	6	250	24
17	708,3	68	5	208,3	20
16	666,6	64	4	166,6	16
15	625	60	3	125	12
14	583,3	56	2	83,3	8
13	541,6	52	1	41,6	4
Проби срібла			**Проби срібла**		
лотова	метрична	золотникова	лотова	метрична	золотникова
XVI	1000	96	VIII	500	48
XV	937,5	90	VII	437,5	42
XIV	875	84	VI	375	36
XIII	812,5	78	V	312,5	30
XII	750	72	IV	250	24
XI	687,5	66	III	187,5	18
X	625	60	II	125	12
IX	562,5	54	I	62,5	6

ПСУВАННЯ МОНЕТИ — зменшення державною владою ваги або проби монети при збереженні її попередньої номінальної вартості з метою одержання прибутку. Широко практикувалось у рабовласницькому і феодальному суспільствах. П. м. набирало найбільших розмірів під час воєн, у зв'язку з напруженим станом державних фінансів. Римські імператори псували монети шляхом збільшення лігатури в срібному денарії і антоніціані. Таким чином, держава сплачувала свої борги неповноцінними монетами. П. м. приводило до різкого підвищення товарних цін.

У період феодальної роздрібленості П. м. займались королі і численні світські і духовні феодали, а також окремі міста, щоб покрити свої величезні видатки на утримання найманих армій, двору і т. п.

З появою в обігу паперових грошей П. м. припинилось. Карбування в наш час монет з нікелю, бронзи та ін. металів не є її псуванням, тому що розмінна монета відіграє допоміжну роль у грошовому обігу і за своєю природою — неповноцінна [20, 96].

ПУЛ — 1) Мідна монета ханів Золотої Орди в XIII—XV ст.; 2) мідні монети, карбовані в Середній Азії у XVIII—XIX ст.; 3) розмінна монета Афганістану, дорівнює $^{1}/_{100}$ афгані.

ПУЛО — 1) Назва російської мідної монети, що карбувалась в XV—на початку XVI ст. Вартість її була незначною. 60—70 П. дорівнювали 1 дензі. Появилися П. в зв'язку з потребами міського життя і тому карбувались лише у великих містах — Москві, Новгороді, Пскові та ін. На П. позначалося місце карбування — «пуло московское», «пуло тверское» і т. д. Назва П. має складну історію. Під час грошових криз у Римській державі, зокрема в III—IV ст. н. е., наступило велике знецінення срібних монет, тому в обігу появились мішечки з монетами. Їх назва — фолліс — перейшла на візантійську мідну монету і була дещо змінена (на фулюс) у монетних системах Близького Сходу. З татарської мови назва «пуло» (пул) перейшла до російської.

2) Мідні П. (денарії) карбувалися у Львові для Галицької Русі (Галичини) приблизно з 1351 р. і майже до 1382 р. У Польщі і взагалі в Європі мідні монети тоді не карбувалися. Вони випускалися на Львівському монетному дворі спеціально для руських земель як дрібні, розмінні монети у повсякденній міській торгівлі. На один руський квартник (півгрош) ішло 6—8 мідних денаріїв. П.— це типові кредитні гроші [109, 59, 18, 86, 23, 27, 16].

ПФЕНІГ (нім. Pfennig, від латин. pondus — фунт) — назва німецької розмінної монети, що карбувалась з X ст. (німецькі середньовічні денарії). Спочатку П. карбувались у кількості 240 з фунта срібла, пізніше ця кількість збільшувалася, тому вага монет і вміст срібла зменшувалася (близько 1, 2 г в X ст. і 0,29—0,32 г

наприкінці XV ст., причому вага і проба монет у різних частинах Німеччини була неоднаковою); з XVII ст. П. карбувалися з міді. В 1871 р. була запроваджена загальнодержавна грошова одиниця — марка, і П. став дорівнювати $^1/_{100}$ марки, а з 1924 р. П. (рейхспфеніг) дорівнював $^1/_{100}$ рейхсмарки. Тепер П. дорівнює $^1/_{100}$ марки Німецької Демократичної Республіки і $^1/_{100}$ марки Федеративної Республіки Німеччини [109, 95, 11, 16].

ПЬЯ — розмінна монета Бірми, дорівнює $^1/_{100}$ к'ята.

Р

РЕАЛ (версії: від латин. regalis (moneta) — королівська монета; також від res — річ виводять іспанський прикметник реал — речовий, реальний, випробуваний та ін.) — назва іспанської срібної монети, а також грошово-лічильної одиниці. Карбування Р. почалося за зразком французьких грошів (турноз) приблизно від середини XIV ст. вагою в 3,48 г (3,24 г чистого срібла). З появою іспанського таляра — **песо** (див.) — за Фердінанда та Ізабелли (1479—1516) Р. становив за вартістю $^1/_8$ його частину. В XVIII ст. 1 Р. = $^1/_{20}$ песо. Останній Р. з 1864 р. важив близько 1,3 г. Від 1868 р. Р. був прирівняний до $^1/_4$ **песети** (див.).

Одночасно з іспанським почав карбуватися також португальський срібний Р., або р е й с (множина від реал), спочатку зі стабільною вагою і пробою, який за Альфонса V (1438—1481) важив уже 3,22 г (2,96 г чистого срібла). З 1543 р. випускались мідні Р. В результаті знецінення Р. використовувався переважно як грошово-лічильна одиниця.

Нідерланди також карбували своєрідні Р. В 1487—1488 рр. — вагою 7 г (6,5 г срібла) і в 1586—1588 рр. — вагою, що дорівнювала таляреві Філіппа II — 34,025 г (28,35 г срібла) [109, 88, 16].

РЕВЕРС (франц. revers, англ. reverse, італ. revestio, нім. Rückseite або Kehrseite) — зворотний бік монети або медалі.

РЕЗАНА — одна з грошових одиниць Київської Русі (див. **куна**). Р. становила частину (обрізок) куни — звідси і її назва. Коли назву «куна» одержав дірхем, який становив еквівалент шкурки куниці, то еквівалент частини куни (дірхема) назвали «резаною».

У давньоруських скарбах часто знаходять фрагменти дірхемів ($^1/_2$, $^1/_4$ та ін.). Фрагментування дірхемів свідчить, що ціла монета була завеликою для дрібних торговельних угод. Оці відрізки (фрагменти) дірхемів і одержали назву Р.

В XI ст. Р. дорівнювала $^1/_{50}$ гривні, у XII ст. прирівнювалась уже до куни внаслідок того, що куна стала вдвічі легшою і становила замість $^1/_{25}$ лише $^1/_{50}$ гривні (як і Р.). Р. не зникла з грошової термінології, куна

і Р. співіснували, але поступово лічба на куни стала більш вживаною [58, 59, 75, 109].

РЕЙС (множина від реал) — розмінна монета Португалії (в 1854—1911 рр.) і Бразілії (в 1854—1942 рр.), що дорівнювала $^1/_{1000}$ **мільрейса** (див.).

РЕНД — грошова одиниця Південно-Африканської Республіки, з 1961 р. ділиться на 100 центів. Золотий вміст Р.— 1,24414 г чистого золота. За курсом до долара США в 1964 р. 0,714 Р.=1 дол. (1,40 дол.=1 ренд). До 1961 р. грошовою одиницею ПАР був південноафриканський фунт, який ділився на 20 шилінгів і 240 пенсів. Р. дорівнює половині фунта [11, 61, 16].

РЕНСЬКИЙ (ринський, золотий ренський) — назва австрійського (австро-угорського) **гульдена** (див.) в Галичині в період її залежності від Австрії (Австро-Угорщини). Коли в 1892 р. Австро-Угорщиною була введена коронова валюта і попередній гульден був прирівняний до 2 корон, населення продовжувало за традицією називати «ренським» 2 корони.

РИНКИ ЗОЛОТА — в капіталістичних країнах спеціальні центри, де ведеться торгівля золотом як грошовим металом в основному для задоволення попиту приватних тезавраторів і спекулянтів. В операціях на Р. з. беруть участь і державні органи — центральні емісійні банки, валютні фонди тощо. Великими Р. з. у Європі є Лондон, Париж, Цюріх, Франкфурт-на-Майні, Брюссель, Мілан, Амстердам, Афіни, Стамбул; в Азії — Бомбей, Калькутта, Бейрут, Сінгапур, Токіо і деякі інші міста; в Африці — Александрія, Каїр, Дакар, Касабланка, Джибуті; в західній півкулі — Мехіко, Торонто, Буенос-Айрес, Нью-Йорк та інші. Метал на Р. з. продається в різноманітних формах: зливках або у вигляді монет. Із монет на Р. з. найбільшим попитом користуються англійські соверени, французькі 20-франкові монети — наполеондори, 20-доларові монети і 20-франкові монети колишнього Латинського монетного Союзу. Золото продається також у вигляді листів, пластинок, дроту.

Операції з золотом на міжнародних вільних і транзитних ринках проводяться, як правило, в доларах США. Якщо котирування встановлюється в національній валюті, ціни в доларах США вираховуються за курсом вільного ринку. В 1966 р. ціна зливкового золота за одну тройську **унцію** (див.) становила в Лондоні 35,21 дол., у Цюріху — 35,37, у Бейруті — 35,34, у Торонто — 35,35, у Монтевідео — 36,68 і в Гонконгу — 40,15 дол. [11, 66, 69, 70].

РІАЛ — 1) Грошова одиниця Ірану, дорівнює 100 динарам. Запроваджена в 1930 р. замість **крана** (див.). Золотий вміст Р. дорівнює 0,0117316 г чистого золота. Паритетний курс до карбованця — 84,03 Р. за 1 крб., до долара США — 75,75 Р. за 1 долар. В обігу є банкноти в 200, 100, 50, 20, 10 і 5 Р. і монети в 10, 5, 2, 1 Р., 50, 25, 10 і 5 динарів.

2) З 1963 р. Р. став грошовою одиницею Йеменської Арабської Республіки. Перед тим в обігу були індійські рупії, ріали Саудівської Аравії, фунти стерлінгів, долари США, а до 1965 р. таляри Марії Терезії. Р. спочатку дорівнював 40, а з 1963 р. — 100 **букшам** (див.). Золотий вміст Р. не встановлений. Офіційний курс до карбованця — 100 Р. за 16,61 крб. В обігу є банкноти в 10, 5, 1 Р., 20, 10 букш і монети в 1 Р., 20, 10, 5, 2, 1 і $^{1}/_{2}$ букші.

3) Грошова одиниця Саудівської Аравії (ріял), дорівнює 20 кершам (курушам), або 100 **халалам** (див.). До 1928 р. в обігу були таляри Марії Терезії і англійські золоті **соверени** (див.). Срібний Р. карбувався з 1928 р. (19,96 г чистого срібла), а з 1936 р. вміст срібла в Р. дорівнював 10,69 г. До 1960 р. ділився на 22, пізніше — на 20 кершів. З 1952 р. появилися в обігу національний золотий — саудівський соверен, рівний англ. соверену (40 Р.=1 соверену), і в 1953 р. т. зв. «чеки для паломників» (pilgrims receipts), які були законним платіжним засобом до 1960. Від цього року золотий вміст Р. становив 0, 197482 г чистого золота, а паритетний курс — 4,5 Р. за 1 долар.

В обігу є банкноти в 100, 50, 10, 5, 1 Р. і монети в 4, 2, 1 керш і 1 халал [109, 11, 76].

РІЕЛЬ — грошова одиниця Камбоджі, дорівнює 100 сенам. Запроваджена в 1955 р. замість піастра. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 Р.= 1 крб. 62 коп.

РУБЛЬ — грошова одиниця СРСР. Слово «рубль» з'явилось у Новгороді в XIII ст. і стало назвою новгородської гривни (зливка срібла). Цей зливок — рубль — був платіжною одиницею до середини XV ст. Вага його відповідала загальноприйнятій ваговій одиниці — гривні або гривенці (204 г), з якої виготовлялось 200 монет (денег). Завдяки монетам Р. став розмінним, здатним задовольняти дрібні платежі. Однак розмінні монети похитнули його стійкість, тому що вага монет поступово зменшувалася (200 монет важили вже значно менше 204 г). В результаті Р. перестає бути зливком, а зберіг лише лічильну функцію і в сфері грошового обігу залишився лише лічильним поняттям. Вага Р. з того часу — це вага визначеної кількості монет (200 денег до 1534 р., а потім — 100 копійок).

Після грошової реформи в 1534 р. (уніфікації грошової системи) Р. продовжував залишатися лічильною одиницею, але в ньому вже містилося 100 реальних монет — копійок (новгородок), що поклало основу для майбутньої російської десяткової монетної системи. Вагу Р. становила вага 100 копійок (68 г — у 1534 р.; на початку XVII ст. вага 100 коп. знизилась до 48 г).

У 1654 р. за царя Олексія Михайловича вперше були випущені реальні срібні монети — рублі, перекарбовані з талерів (на монеті вперше був поміщний напис «рубль»). Проте Р. в 1654 р. був неповноцінною мо-

нетою, він вміщував менше срібла, ніж 100 срібних копійок. Фактична його вартість дорівнювала 64 копійкам. У 1655 р. уряд відмовився від випуску неповноцінного Р. і продовжував карбувати срібні копійки попередньої ваги.

Нова грошова реформа, яку здійснив Петро I на початку XVIII ст., в основу першої в світі десяткової монетної системи поклала Р., що ділився на 100 копійок. З 1704 р. систематично випускаються Р. вагою близько 28 г (стільки важив західноєвропейський талер, а також 100 срібних копійок, вага яких наприкінці XVII ст. дорівнювала 28 г). У 1764 р. вміст срібла в Р. знизився до 18 г (4 золотники і 21 доля) і таким він залишався до 1915 р. В 1769 р. царський уряд випустив паперові Р. — **асигнації** (див.). У 1897 р. основною грошовою одиницею стає **золотий** Р.

На початку першої світової війни з обігу зникли золоті, срібні й мідні монети. В країні було запроваджено паперово-грошовий обіг. Вартість Р. дуже знизилась. У 1917 р. Р. дорівнював лише 6—7 довоєнним копійкам.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції забезпечила умови для здійснення в СРСР економічної програми Комуністичної партії і створення нової соціалістичної грошової системи.

Однак обставини, які склалися в Радянській країні — іноземна інтервенція і громадянська війна — перешкодили реалізувати намічені плани. Радянський уряд змушений був випускати в необмежуваній кількості паперові грошові знаки, т. зв. «Расчетные знаки», для покриття дефіциту в державному бюджеті в зв'язку з ростом видатків на оборону і миритися з наявністю в обігу царських паперових грошей, Тимчасового уряду і різних сурогатів грошей. Хоча шляхом **деномінацій** (див.) грошова маса в обігу була зменшена номінально в мільйон разів, радянський карбованець продовжував знецінюватися. І лише грошова реформа 1922—1924 рр. стабілізувала радянську валюту. Спочатку почали випускатись білети в новій грошовій одиниці — **червінці** (див.), тому що грошова одиниця — Р. — була зв'язана з сильно знеціненими паперовими грошовими знаками. Червінець мав чітко визначений золотий вміст — 7,74234 г, що дорівнювало вмісту дореволюційної золотої монети в 10 крб., і забезпечувався всіма державними цінностями. Він уже в 1923 р. завоював тверде місце в грошовому обігу країни. Деякий час карбувались також золоті червінці, які використовувалися для закордонних платежів, що відіграло певну роль у зміцненні міжнародного авторитету радянської валюти. Одночасно з червінцями в обігу продовжували бути знецінені грошові знаки (випуску 1923 р.), отже, в країні існували паралельно дві валюти (тверда — червінці — і знецінені грошові знаки). Щоб позбутися знецінених грошей уряд вирі-

шив випускати тверді розмінні казначейські білети вартістю в 5, 3 і 1 крб. золотом (червінець прирівнювався до 10 казначейських крб.). Грошові знаки випуску 1923 р. були вилучені з обігу і викуплені за таким курсом: 50 тис. крб. грошовими знаками 1923 р. (або 50 млрд. старими знаками) за 1 казначейський крб. Населення сприйняло цей курс як 500 млн. крб. за копійку. Як грошова одиниця червінець існував недовго. Після закінчення грошової реформи було повернено до лічби в карбованцях. Але термін «червінець» залишився на банкнотах до грошової реформи 1947 р. На заключному етапі грошової реформи почалось карбування срібних монет СРСР в 1 крб., 50 (полтиник), 20, 15, 10 коп. і мідних в 5, 3, 2, 1 і $^{1}/_{2}$ коп., які за форматом, вагою і пробою відповідали звичайним дореволюційним випускам, і лише зовнішнім оформленням від них відрізнялися (радянським гербом і девізом «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!»). Вони були продовженням перших радянських срібних монет, випущених з гербом РСФСР в 1921—1923 рр. Срібний карбованець карбувався лише в 1924 р., полтиник (50 коп.) — в 1924—1927 рр., монети в 30, 15 і 10 коп.— зі срібла до 1931 р., а далі — з нікелю. Мідні монети в 5, 3, 2 коп. випускались в 1924 р., в 1 коп. — в 1924 і 1925 р., а в 1—2 коп. — в 1925—1928 рр. З 1926 р. замість мідних карбувались бронзові монети. Завдяки грошовій реформі 1922—1924 рр. була створена міцна грошова система першої в світі робітничо-селянської держави без всякої іноземної допомоги і, більше того, в умовах фінансової блокади.

Далі, в процесі соціалістичної реконструкції країни, в грошовій системі Радянського Союзу відбулися деякі зміни. Купівельна спроможність грошової одиниці знизилась, підвищився рівень цін. В 1936 р. вміст золота в карбованці був визначений в 0,167674 г, а з 1937 р. курс карбованця встановився на базі долара США: 1 дол. прирівнювався до 5 крб. 30 коп. Таке співвідношення існувало до 1950 р. Під час Великої Вітчизняної війни з'явилась зайва кількість грошей (крім того, ще й фальшивих), що вплинуло на зниження купівельної вартості карбованця. Грошова реформа 1947 р. ліквідувала цю диспропорцію і створила умови для дальшого зміцнення грошової системи і стабільності карбованця. Під час її проведення старі паперові гроші були обміняні на нові в співвідношенні 10 : 1. Банківські білети — червінці — були замінені новими банківськими білетами, номінал яких виражався в карбованцях. Післявоєнне зниження цін на товари народного споживання привело до підвищення купівельної спроможності карбованця і його офіційного курсу стосовно до іноземної валюти. В 1950 р. курс карбованця на базі долара був скасований і переведений на золоту основу, відповідно

до його золотого вмісту. Золотий вміст карбованця став дорівнювати 0,222168 г чистого золота. Долар США прирівнювався до 4 карбованців. У період розгорнутого будівництва комунізму в СРСР стабільність карбованця сприяла невпинному розвиткові економіки. Товарообіг і обсяг виробництва досягли таких розмірів, що попередній масштаб цін перестав відповідати новим умовам. З 1961 р. запроваджено новий масштаб цін і обміняно старі гроші на нові по співвідношенню 10:1. Підвищено також золотий вміст карбованця. Він дорівнює 0,987412 г чистого золота. 1 дол. США дорівнює 90 коп. Новий радянський карбованець став на 11% «важчий» («цінніший») від долара. Тепер роль карбованця як засобу міжнародних розрахунків на світовому соціалістичному ринку невпинно зростає [58, 59, 55, 56, 21, 68, 8, 12, 11, 16].

РУБЛЬ ПЕРЕВІДНИЙ, перевідний карбованець — колективна валюта, за допомогою якої країни РЕВ (Рада Економічної Взаємодопомоги) здійснюють взаємні розрахунки. П. к. став валютою міжнародних розрахунків з введенням у дію системи багатосторонніх розрахунків через Міжнародний банк економічного співробітництва (МБЕС) в 1964 р. Золотий вміст колективної валюти встановлено в 0,987412 г чистого золота. За своєю економічною суттю П. к. принципово відрізняється від національної валюти будь-якої з країн-учасниць цієї системи — від болгарського лева, угорського форінта, марки НДР, монгольського тугрика, польського злотого, румунської леї, чехословацької крони. Також він відрізняється і від радянського карбованця, незважаючи на наявність в них подібної назви і золотого вмісту.

П. к. відрізняється від національної валюти сферою обігу. Він обслуговує лише міжнародний товарообмін між вісьмома країнами, тоді як національні валюти, включаючи карбованець, обслуговують внутрішній товарооборот країни. П. к. як міжнародна колективна валюта має визначений золотий вміст відповідно з міжнародним договором, а золотий вміст валюти країни встановлюється згідно з внутрішнім законодавством. Джерелом появи П. к. може бути або в основному експорт товарів і послуг, або кредити МБЕС, тоді як національні валюти випускаються національним банком відповідної країни. Купівельна спроможність П. к. зв'язана з зовнішньоторговими цінами, які діють на ринку РЕВ, а національних валют — з внутрішніми цінами країни. Твердий золотий вміст, стабільність взаємопогоджених цін у зовнішній торгівлі, плановий характер взаємної торгівлі і розрахунків, які розвиваються на підставі п'ятирічних договорів,— все це забезпечує стабільність купівельної спроможності П. к. П. к. — міжнародна валюта нового типу, що базується на принципах повної рівності і суверенітету країн, які створили й застосовують її [19, 11].

РУПІЯ — в минулому срібна монета в Індії, сучасна грошова одиниця у багатьох азіатських країнах.

РУПІЯ ІНДІЙСЬКА — грошова одиниця Індії (Республіка Індія). Р. з'явилася в другій половині XVI ст. До 1893 р. діяв срібний стандарт з вмістом у рупії 10,6918 г чистого срібла. Р. ділилась на 16 анн, 64 пайси і 192 пайя. З 1893 р. вільне карбування срібних монет було припинено. Курс Р. став визначатися, виходячи із твердого співвідношення її з фунтом стерлінгів, за яким до 1916 р. Р. дорівнювала 16 пенсам, що відповідало золотому вмісту Р. у 0,48816 г чистого золота. В 1917—1924 рр. в результаті значного підвищення світової ціни на срібло й припинення розміну фунта стерлінгів на золото в Індії знову почав діяти срібний стандарт. З 1924 р. курс Р. став визначатися, виходячи із твердого співвідношення з фунтом стерлінгів: 1 Р.=18 пенсам, що відповідало золотому вмісту Р. у 0,549179 г чистого золота. У 1946 р. золотий вміст Р. був зафіксований МВФ у 0,2686012 г чистого золота. З квітня 1957 р. в Індії введена десяткова грошова система, і Р. стала ділитися на 100 пайсів. У червні 1966 р. золотий вміст Р. зафіксований у 0,118489 г. Паритетний курс до долара США на 1. I 1967 р. становив 7,5 Р. за 1 долар. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 Р.=12 крб. В обігу є банкноти в 10 000, 5000, 100, 10 і 5 і 2 Р., казначейські білети в 1 Р. та монети в 1 Р., 50, 25, 10, 5, 3, 2 і 1 пайсу [109, 11].

РУПІЯ ІНДОНЕЗІЙСЬКА — грошова одиниця Індонезії з 1950 р. Р. і.=100 сенам. Золотий вміст не встановлений. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 1000 Р. і.=2 крб. 37 коп. В обігу є банкноти в 100, 50, 25, 10, 5, $2^1/_2$, 1 Р., казначейські білети в 50, 10, 5, $2^1/_2$, 1 сен.

РУПІЯ НЕПАЛЬСЬКА — грошова одиниця Непалу, дорівнює 100 пайсам. До кінця другої світової війни Р. н. являла собою срібну монету вагою в 11,08 г. В обігу знаходились срібні й мідні монети місцевого карбування. Поряд з непальськими монетами в торговому обороті з Індією використовувались індійські монети й паперові гроші. В 1945 р. вперше в Непалі випущені паперові гроші в Р. н. (казначейські білети). Одночасно вміст чистого срібла в Р. н. було знижено до 3,69 г. З 1960 р. Державний банк Непала почав випускати банкноти. З жовтня 1966 р. обіг індійських рупій у Непалі заборонений.

Офіційний курс до карбованця за котируванням Держбанку СРСР у квітні 1971 р. становив 100 Р. н.= =8 крб. 89 коп. В обігу є банкноти в 100, 10, 5 і 1 Р. н., монети в 1 Р. н. (дабал) і в 50, 25, 20, 10, 5, 4, 2 і 1 пайсу.

РУПІЯ ПАКИСТАНСЬКА — грошова одиниця Пакистану, дорівнює 100 пайсам. Р. п. запроваджена від липня 1948 р. замість індійської рупії. До 1961 р. Р. п. до-

рівнювала 16 аннам, 64 пайсам, 192 пайя (1 анна= =4 пайсам=12 пайя). Золотий вміст Р. п. зафіксований МВФ у 1955 р. в 0,186621 г чистого золота. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 Р. п.=18 крб. 80 коп. В обігу є банкноти в 500, 100, 50, 10, 5 і 2 Р. п., казначейські білети в 1 Р. п., монети в 1 Р. п., 50, 25, 10, 5, 2 і 1 пайсу.

РУПІЯ ЦЕЙЛОНСЬКА — грошова одиниця Цейлону. 1 Р. ц.=100 центам. Золотий вміст зафіксований МВФ 16 січня 1952 р. у 0,186621 г чистого золота. Паритетний курс до долара США: 4,76 Р. ц. за 1 долар. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 Р. ц.= =15 крб. 28 коп. В обігу є банкноти в 100, 50, 10, 5 і 2 Р. ц., монети в 5 і 1 Р. ц., а також в 50, 25, 10, 5, 2 і 1 цент.

РУПІЯ КАБУЛЬСЬКА — срібна монета, яка карбувалася і оберталася в Афганістані до 1926 р. У липні 1926 р. замість Р. к. був введений срібний **афгані** (див.) з вмістом 10 г срібла 900-ї проби. Протягом ряду років разом із афгані в обігу знаходились старі монети в рупіях (10 афгані=11 Р. к.).

РУПІЯ МАВРИКІЙСЬКА — грошова одиниця о. Маврикій (володіння Великобританії). Золотий вміст Р. м. зафіксований МВФ 18 вересня 1949 р. у 0,186621 г чистого золота. В обігу є казначейські білети в 25, 10 і 5 Р. м., монети в 1 Р. м., 50, 25, 10, 5, 2 і 1 цент.

РУПІЯ МАЛЬДІВСЬКА — грошова одиниця Мальдівів. Мальдіви входять у стерлінгову зону. Р. м. знаходиться на однаковому паритеті з цейлонською рупією.

РУПІЯ СЕЙШЕЛЬСЬКА — грошова одиниця Сейшельських островів (володіння Великобританії). 1 Р. с.=100 центам. Золотий вміст Р. с. зафіксований МВФ 18 вересня 1949 р. у 0,186621 г золота. Сейшельські острови входять у стерлінгову зону. В обігу є казначейські білети в 50, 10 і 5 Р. с., монети в 1 Р. с. і в 50, 25, 10, 5, 2 і 1 цент.

С

САНТИМ (франц. centime — сотий). В 1795 р. грошовою одиницею Франції став **франк** (див.), який ділився на 100 сантимів (С.=$^1/_{100}$ франка). Монети карбувалися з міді або бронзи вартістю 1, 2, 5 і 10 С. і з срібла (а також нікелю) у 20, 25 і 50 С. Під час другої світової війни франк дуже знецінився, внаслідок чого С. зник з обігу, але використовувався як лічильна одиниця. Карбування С. відновлено в 1960 р.

З 1832 р. С. став також розмінною монетою Бельгії, а потім Люксембурга і Швейцарії. Зараз С. — розмінна монета в багатьох країнах, де становить $^1/_{100}$ алжірського динара, бельгійського франка, франка КФА (Африканської фінансової співдружності), франка Бурунді, гвінейського франка, конголезького франка,

люксембурзького франка, малагасійського франка, малійського франка, франка КФП (Французьких тихоокеанських колоній), франка Руанди, франка Джібуті (Франц. Сомалі), швейцарського франка (С. в Швейцарії називають рапами) [109, 11, 16].

САТАНГ — розмінна монета Таїланду, дорівнює $^{1}/_{100}$ **бата** (див.).

СВІДНІЦЬКІ МОНЕТИ — **півгроші** (див.), що їх карбувало м. Свідніца (нім. Швайдніц) в Сілезії з 1517—1526 рр. Вони зовні, за винятком змісту написів, були точним наслідуванням звичних для населення польських півгрошів, але за якістю металу і щодо ваги — гірші від останніх. Ці монети масово ввозились на територію Польщі і Великого Князівства Литовського, що є яскравим прикладом середньовічної економічної інтервенції, знаряддям якої була низькопробна монета. С. м. підривали грошове господарство країни, тому що майже неможливо було вилучити їх з обігу. Населенню важко було відрізнити серед подібних монет якісні (польські) від неякісних (свідніцьких), і, незважаючи на заборону уряду, воно приймало їх і користувалось ним через періодичну нестачу грошей на ринку. В 1528 р. польсько-литовські уряди винесли постанову про викуп С. м. у населення по ціні 5 литовських денаріїв за штуку і перетоплення їх на монетних дворах. Ця операція тривала багато років, так і не досягнувши повного успіху. С. м. займали порівняно скромне місце в грошовому обігу східноукраїнських земель, зате в Галичині і на Волині вони зустрічаються в скарбах навіть XVII ст. [46, 49, 24].

СЕВСЬКІ ЧЕХИ — чехами називали на Україні польські монети — **півтораки** (див.) — вартістю в 1,5 гроша. Наприкінці XVII ст. було зроблено спробу вилучити з обігу на Україні іноземні монети шляхом випуску руської регіональної монети, подібної до польської. Підготовка до її випуску проводилася ще за Олексія Михайловича за пропозицією українського гетьмана Івана Самойловича. Царський уряд прихильно поставився до проекту гетьмана і наприкінці 1675 р. дозволив карбувати її у м. Путивлі. Однак виробництво монет з невідомих причин не було розпочате. Лише в 1686—1687 рр. вдалося випустити «чехи» на монетному дворі в Севську (тепер Орловська обл.). Штемпелі для цих монет виготовляв Янко Гранковський, який спочатку служив на королівському монетному дворі у Львові, потім (1669—1673) підробляв для гетьмана Петра Дорошенка в с. Лисянці (на Київщині) польські «чехи», тобто півторагрошовики Яна Казіміра з датою до 1662 р. С. ч. призначені були для обігу лише на Україні. На лицьовому боці монет було зображення російського двоголового орла під трьома коронами і напис, що містив початкові букви імен і титулів Івана і Петра Олексійовичів (латин. мовою), на зворотному зазначалась дата і місце карбування —

Севськ (звідси їх назва). Населення України відмовилось приймати нові монети не лише тому, що вони були для нього незвичні, але передусім — гірші за якістю від польських і західноєвропейських **півтораків** (див.). Вороже ставлення населення до цих грошей було однією з причин скинення І. Самойловича з гетьманства [59, 79 (51), 24, 14, 16].

СЕДІ («новий» СЕДІ) — грошова одиниця Гани, яка була введена в липні 1965 р. замість ганського **фунта** (див.). З 23 лютого 1967 р. в обіг випущена нова грошова одиниця — «новий» С., яка складається, як і попередня, із 100 песев. Золотий вміст «нового» С. зафіксований був МВФ у 1,244 г чистого золота. Зараз він значно менший. За котируванням Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 1 С.=0,88 крб. В обігу є банкноти в 10, 5, 1 С. і монети в 25, 10, 5, $2^1/_2$, 1 і $^1/_2$ песева [16, 11].

СЕН — 1) Дрібна монета Японії, дорівнює $^1/_{100}$ єни. В зв'язку із знеціненням єни тепер використовується як лічильна одиниця.

2) Розмінна монета Індонезії і Камбоджі, дорівнює відповідно $^1/_{100}$ індонезійської рупії і ріеля.

СЕНТАВО (порт. centavo) — $^1/_{100}$ національних грошових одиниць і розмінна монета: Аргентіни (песо), Бразілії (крузейро), Гватемали (кетсала), Гондураса (лемпіри), Домініканської Республіки (песо), Колумбії (песо), Куби (песо), Мексіки (песо), Нікарагуа (кордоби), Перу (соль), Сальвадора (колона), Еквадора (сукре) і Португалії (ескудо).

СЕНТЕСІМО (іспан. centesimo) — $^1/_{100}$ національних грошових одиниць і розмінна монета: Панами (бальбоа), Уругваю (песо) і Чілі (ескудо).

СЕНТІМО (іспан. centimo) — $^1/_{100}$ національних грошових одиниць і розмінна монета: Іспанії (песети), Венесуели (болівара), Гаїті (гурда), Коста-Ріка (колона) і Парагваю (гуарані).

СЕСТЕРЦІЙ (латин. semis tertius, що означає півтретя, тобто 2,5) — назва римської срібної монети (бл. 1,14 г), що почала карбуватися від 269 р. до н. е. Спочатку С. за вартістю дорівнював 2,5 асам, або $^1/_4$ денарія, від 217 р. до н. е. — 4 асам (на денарій йшло тоді 16 асів). Після 43 р. до н. е. срібний С. більше не карбувався, замінений пізніше мідним еквівалентом. Як монета С. випускався рідко, але в ролі основної римської лічильної одиниці застосовувався до кінця III ст. н. е., навіть коли його карбування припинилось. Це можна пояснити тим, що С. важив один **скрупул** (див.), звичну одиницю грошової лічби, якою обчисляли великі виплати, штрафи, майно і т. п. В імператорську епоху С. карбувався з ауріхалка (латуні) вагою в одну **унцію** (див.); 100 С.=1 ауреусу [18, 20, 81, 93 16].

СИБІРСЬКІ МОНЕТИ — монети, які випускалися у Сибіру Коливанським (Нижнє-Сузунським) монетним двором

у 1763—1781 р. вартістю від 10 коп. до полушки. Вони карбувалися з міді, яка мала домішки срібла, і тому монетна стопа була піднята до 25 крб. з пуда, тоді як загальнодержавні мідні монети карбувалися на 16 крб. з пуда міді. С. м. мали право обігу лише в Сибіру. За своїм зовнішнім виглядом нові монети відрізнялися від загальнодержавних. На лицьовому боці в обрамленні лаврової й пальмової гілок поміщався вензель Катерини II — буква «Е» зі вплетеною в неї римською двійкою. На зворотному боці був зображений (на монетах усіх номіналів, крім полушки) герб Сибіру — два соболі, що тримають у передніх лапах увінчаний короною овальний щит із зазначенням вартості монети. Всю цю композицію охоплював круговий напис «Сибирская монета». На полушках соболі були відсутні, і номінал уміщувався на картуші. Після 1781 р. на Коливанському монетному дворі карбувалися мідні монети загальнодержавного зразка. В 1847 р. двір згорів і більше не відновлювався [59].

СІЛІКВА (латин. siligua) — найменша вагово-лічильна одиниця Стародавнього Риму, дорівнювала $^1/_6$ **скрупула** (див.), $^1/_{1728}$ лібри (фунта), тобто близько 0,19 г. У пізньо-римський час, і особливо у Візантійській імперії, С. була покладена в основу грошового рахунку (як лічильна одиниця, солід ділився на 24 сілікви, звідси С. — $^1/_{24}$ соліда).

Близько 324 р. за Костянтина I карбувалася срібна монета — С., яка за Констанція II поступово витіснила з обігу **денарій** (див.). Вага С. в той час дорівнювала $^1/_{144}$ лібри (фунта), але пізніше значно знизилась і з кінця V ст. у франків С. дістала назву — денарій. Саме цей денарій і став срібною грошовою одиницею Франкського королівства [18, 109, 33, 95].

СКУДО (італ. scudo d'argento) — срібні монети типу талярів, карбовані в XVI—XVIII ст. італійськими державами. С. називали також дукатонами (італ. ducatone). Вперше карбувалися вони в Мілані з 1551 р. вагою 33,5 г (30,49 г срібла). Пізніше вага С. зменшилася, і в різних містах Італії вони мали різну вартість. Випускалися також золоті С. (scudo d'oro) [109].

СКРУПУЛ (латин. scrupulum, scripulus) — вагова одиниця в Стародавньому Римі в 1,137 г, що дорівнювала $^1/_{24}$ унції, $^1/_{288}$ лібри. Вага римських монет визначувалася звичайно в С., напр., денарій=4 С. (4,55 г), вікторіат=3 С. (3,41 г), квінарій=2 С. (2,275 г), сестерцій= =1 С. (1,137 г) і т. д. Ця початкова вага монет пізніше зменшувалася [18, 20, 93].

СОВЕРЕН (англ. sovereign) — англійська золота монета, яку в 1489 р. почав карбувати король Генріх VII. Початкова вага С. дорівнювала 15,55 г (15,47 г чистого золота), що відповідало вартості фунта срібних монет, або 20 шилінгам. Пізніше вага С. зазнавала коливань, а від 1601 р. вже дорівнювала 11,146 г (10,213 г чисто-

го золота). Коли 1816 р. в Англії встановився золотий стандарт і С. став основною золотою монетою і грошовою одиницею, вага його дорівнювала лише 7,98 г (7, 32 г чистого золота). Карбувалися також півсоверени (вартістю 10 шилінгів). У 1914 р. випуск С. припинився. З 1950 р. С. знову випускають для продажу на міжнародних ринках. С. були платіжним засобом також у деяких залежних від Англії країнах Середнього Сходу. Наприклад, законом від 4 вересня 1948 р. англійський С. був визнаний законним платіжним засобом у Саудівській Аравії у співвідношенні 62 ріала за 1 С. Пізніше ринкова ціна С. в ріалах знижувалась. З 22 жовтня 1952 р. стала випускатися золота національна монета Саудівської Аравії — саудівський С., рівний за золотим вмістом англійському С. (7,98805 г золота) [109, 11].

СОЛІД (латин. solidus — міцний, тривкий) — 1) Золота римська монета, яку замість ауреуса запровадив у обіг Костянтин І в 314 р. у Західній, а від 324 р. — і по всій Римській державі. С.=$^1/_{72}$ золотого фунта (4,55 г). Від того часу С. став основною монетною і лічильно-грошовою одиницею Римської держави, а далі Візантії. Крім С., карбувалися його половинки—семіси і треті частини — трієнси. Як лічильна одиниця С. ділився на 24 **сілікви** (див.). С. відомий був на давньоруських землях (див. **безант, номізма**).

2) Золота монета франкських королів, які карбували її спочатку за римською стопою ($^1/_{72}$ фунта), а пізніше в $^1/_{84}$ римського фунта. Від 584 р. н. е. вага С. дорівнювала в середньому 3,88 г.

3) В Європі XVI ст. назва С. закріпилася за срібною і білонною, а в XVII—XVIII ст. за білонною і мідною розмінними монетами [109, 33, 96].

СОЛЬ — назва монети, яка карбувалася в Перу від 1863 р. Срібний С. (перуанське песо) ділився на 100 сентаво і відповідав французькій срібній монеті вартістю 5 франків. Золотий С. відповідав золотим франкам і ділився на 10 реалів. З 1901 р. С. становив $^1/_{10}$ перуанської лібри (перуанська лібра з 1901 р. дорівнювала англійському соверенові (10 С.=100 сентаво). Випускалися золоті монети вартістю 1 і $^1/_2$ лібри, срібні — 1, $^1/_2$ С. і нікелево-бронзові — 20, 10 і 5 сентаво. В 1930 р. замість лібри грошовою одиницею Перу став С., що дорівнював 100 сентаво, з золотим вмістом у 0,601858 г чистого золота. Пізніше вміст золота в С. невпинно знижувався і тепер уже не фіксується. За вільним курсом 26, 82 С. дорівнював наприкінці 1965 р. 1 дол. США [109, 11].

СОЛЬДО (італ. soldo, зменш. soldino) — італійська назва середньовічного шилінга, срібна монета багатьох італійських держав до об'єднання Італії у 1861 р. Карбування С. почалося в Мілані наприкінці XII ст., початкова вага С. дорівнювала 1,25—1,30 г, пізніше вона дещо зменшилась. У XVIII ст. С. стає мідною моне-

тою. Після запровадження в Італії десяткової монетної системи С. дорівнює 5 чентезімо, або $^{1}/_{20}$ ліри (ліра= =100 чентезімо) [109, 11].

СОМАЛО — грошова одиниця Сомалі. З 1950 р. до 1960 р. емісію С. здійснювала Каса грошового обігу Сомалі, а курс С. регулювався Валютним бюро Італії. Після проголошення незалежності Сомалі в 1960 р. замість С. була введена нова грошова одиниця — сомалійський **шилінг** (див.).

СРІБЛО — благородний метал, що поряд з золотом виділився з загальної маси товарів і став відігравати роль загального еквівалента. Грошовим металом С. було ще в країнах Стародавнього Сходу (Ассірія, Вавілон, Єгипет), а також у Греції і Римі. В епоху феодалізму С. відігравало домінуючу роль у грошовому обігу європейських країн. Відношення вартості золота до С. становило 1 : 10—1 : 16.

Знецінення срібла, що почалось від 70-х років XIX ст., було одним з мотивів переходу держав світу до золотого монометалізму (на поч. XX ст. відношення золота до С. становило 1 : 38—1 : 39).

Нині С. використовується головним чином для промислових (техн.) цілей, виготовлення ювелірних виробів і лише близько 30% — для карбування монет. Ціна срібла на світових ринках становила в 1963 р. у Нью-Йорку 129,30 цента, у Лондоні — 111,62 пенса за унцію (унція тройська=31,1 г).

СРІБЛЯНИКИ, серебреники — перші срібні монети, карбовані в Київській Русі наприкінці X, потім — на початку XI ст. Спроба випуску власної монети була викликана, з одного боку, тим, що в економіці Давньоруської держави другої половини X ст. відчутною стала нестача срібних монет у зв'язку зі скороченням припливу арабських **дірхемів** (див.) і їх зужиття в обігу, з другого — політичними мотивами, оскільки київські князі за допомогою монет хотіли прославити себе як суверенних і могутніх володарів східнослов'янської держави.

Для виготовлення давньоруських монет використовувалось срібло арабських монет. С. карбувалися у Києві Володимиром Святославовичем (872—1015), Святополком (близько 1015 р.) і Ярославом Мудрим у Новгороді (до 1015 р.). Окрему групу становлять монети тмутараканського князя Олега-Михайла, карбовані близько 1070 р.

За композицією С. діляться на кілька типів. Перші випуски С. в основному повторювали тип візантійських монет (лицьовий бік — зображення князя, зворотний бік — зображення Христа). В XI ст. зображення Христа було замінене великим родовим знаком Рюриковичів (що відігравав тоді роль герба держави). Навколо портрета князя вміщувалась легенда слов'янськими літерами: «Владимир (або Святополк) на столе (престолі), — а се его сребро» (гроші).

С. Ярослава Мудрого відрізнявся від описаних зовнішнім виглядом. На одному боці замість Христа було зображення св. Георгія (християнського покровителя Ярослава), на другому — родовий знак Рюриковичів і напис «Ярославле сребро» без слів «на столе», що дає підставу віднести їх випуск до періоду князювання Ярослава в Новгороді ще за життя Володимира Святославовича. С. Ярослава являє собою в монетному виробництві Європи XI ст. унікальне явище щодо мистецького виконання штемпеля монети. Зовсім інший тип становлять тмутараканські монети, на одному боці яких було зображення архангела Михаїла, а на другому напис: «О Господи, помози Михаилу». Техніка виробництва С. має свої особливості. Кружальця С. не вирізувались із пластини (як у візантійських і арабських монет), а були литими. Випуск С. за кількістю був невеликий і порівняно короткочасний, тому не мав великого впливу на грошовий обіг Київської Русі, зате вони становлять важливу групу пам'яток і культури Давньоруської держави [59, 24, 75, 45].

СТАНІСЛАВДОР — польська золота монета вартістю три дукати, карбувалась під час повстання Костюшка у 1794 р. штемпелем Станіслава Августа. Назва С. запозичена від зарубіжних луїдорів, августдорів і т. п. Карбувалися також півстаніславдори вартістю 1,5 дуката.

СТАТЕР (грец. στατήρ — коромисло ваги, вага) — назва старогрецької вагової одиниці, що дорівнювала $^{1}/_{50}$ міни; з появою монет стала назвою монетної одиниці. С. карбувалися з **електра** (див.), срібла, а також золота. Вага С. була різною. Наприклад, мілетський електровий С. важив 14 г, фокейський або кізікінський — 16 г, егінський срібний С. — 12,12 г і т. п. С. ділився на тріте — $^{1}/_{3}$ частину С., гекту — $^{1}/_{6}$ частину С., гемігекту — $^{1}/_{12}$ частину С. і аж до $^{1}/_{96}$ частини С. З V ст. до н. е. більш вживаними монетами стали срібні тетрадрахми, **драхми** (див.). На один С. йшло близько 2 драхми [109, 18, 20, 93].

СТЕРЛІНГОВА ЗОНА — валютне угруповання капіталістичних країн, очолюване Англією, яке проводить погоджену політику в галузі міжнародних валютно-фінансових відносин. У С. з. входять: Великобританія, Ірландія, Ісландія, Гібралтар, Мальта, Бахрейн, Гонконг, Договірний Оман, Індія, Йорданія, Катар, Кіпр, Кувейт, Малайзія, Маскат і Оман, Пакистан, Сінгапур, Народна Демократична Республіка Йємен, Цейлон, Антигуа, Барбадос, Гайана, Гондурас Британський, Трінідад і Тобаго, Ямайка, Ботсвана, Гамбія, Гана, Замбія, Кенія, Лесото, Лівія, Малаві, Нігерія, Свазіленд, Сьєра-Леоне, Танзанія, Уганда, Намібія, Південно-Африканська Республіка, Західне Самоа, Нова Гвінея і Папуа, Нова Зеландія. Крім того, в С. з. входять островні володіння Великобританії в різних частинах світу.

С. з. охоплює велику територію земної кулі з приблизно четвертою частиною населення світу. В зовнішньоторговому обороті країни С. з. займає 20% всього товарообороту капіталістичного світу. Для С. з. властиве прикріплення національних валют країн-учасниць до англійської валюти шляхом підтримання їх твердого курсу щодо фунта стерлінгів, наявність єдиного валютного контролю, а також зберігання основних валютних резервів країн-учасниць в англійських банках.

С. з. є важливим засобом здійснення зовнішньоекономічної політики монополістичних кіл Англії, спрямованої на форсування експорту, захоплення й підтримання ринків збуту для англійських товарів, на витіснення з цих ринків конкуруючих країн. В останні роки в С. з. посилились суперечності між її членами [16, 11, 67, 69, 70].

СТОТИНКА — розмінна монета Народної Республіки Болгарії, дорівнює $^1/_{100}$ **лева** (див.).

СУ (франц. sou або sol) — французька грошово-лічильна одиниця, що становила вартість $^1/_{12}$ частини лівра (фунта), або 12 деньє (денаріїв), реалізована з 1266 р. у **турському грошеві** (див.), пізніше в білонній монеті, а від середини XVIII ст. в мідній. У зв'язку з переходом Франції до десяткової грошової системи С. замінено в 1795 р. монетою вартістю 5 сантимів, що дорівнювала $^1/_{20}$ франка. В народі до цього часу збереглася назва су за монетою в 5 сантимів [109, 80].

СУКРЕ (Sucre — від прізвища колишнього президента, портрет якого вміщувався на монеті) — грошова одиниця Еквадора, запроваджена в 1884 р., дорівнює 100 сентаво. Монета С. з 1908 р. стала дорівнювати 5 французьким франкам. Вага С. становила 25 г (22,5 г срібла). Золотий вміст теперішнього С. дорівнював 0,04937 г чистого золота, офіційний курс до долара США — 18,2 С. за долар.

СУЧАВСЬКІ ПІДРОБКИ — монети, які в другій половині XVII ст. карбувалися підпільно на монетному дворі в м. Сучаві (Молдавія), звідки у великих кількостях потрапляли на українські та інші землі. До них належать підроблені білонні соліди шведської королеви Крістіни із знаками ризького монетного двору, датовані 1655—1666 рр. Там же фальшувались, очевидно, й ельбінчські драйпелькери з іменем короля Густава Адольфа і датами 1633—1635 рр., який помер у 1632 р. [49, 24].

Т

ТАЛАНТ (грець. ταλαντον, латин. talentum — буквально «вага») — найбільша вагова і грошово-лічильна одиниця в Стародавній Греції, запозичена від країн Сходу

(зокрема Вавілонії). Т. ділився на 60 мін (див.) і містив, 6000 **драхм**, або 3600 **оболів** (див.). Реформа Солона (594 р. до н. е.) запровадила аттічний Т. вагою 26,196 кг, який став найбільш поширеним у грецькій державі. Від часів Олександра Македонського він важив 25,9 кг. Т. не брав безпосередньо участі в грошовому обігу, а використовувався як лічильна одиниця для обчислювання великих грошових сум, наприклад, союзної каси Афінського морського союзу, контрибуцій, великого майна тощо [109, 18, 20, 93, 81, 76].

ТАЛЯР, ТАЛЕР (нім. Thaler, Taler) — велика срібна монета, найменування якої походить від другої частини назви чеського міста Йоахімсталя, де вона була вперше випущена. У зв'язку із знеціненням срібних грошів виникла потреба створення повноцінної великої срібної монети. Ріст видобутку срібла і більш досконала техніка карбування монет дозволяла це здійснити. Перші такі монети почав карбувати в 1484—1486 рр. ерцгерцог Сігізмунд у Тиролі. Названо їх було Guldengroschen, Guldiner тому, що вони мали таку саму вартість, як і тогочасна золота монета — **гульден** (див.).

З 1518 р. граф Шлік в Йоахімсталю (в Богемії) почав систематично випускати срібні гульдени, які відтоді одержали назву Ioachimsthaler Münze, або Taler (т а л е р). Високопробні (27, 20, пізніше 26,39 г срібла), виконані на високому мистецькому рівні Т. дуже скоро поширилися по всій Німеччині, а також за її межами стали зразком для карбування подібних монет в інших країнах. Т. мав спочатку вартість 60 крейцерів, далі — 68 (Reichstaler), пізніше — 72, а з 1580 р. — 90 крейцерів. Вміст срібла в Т. в різних частинах Німеччини був неоднаковий (див. **гульден**). У 1857 р. був укладений монетний союз південнонімецьких держав, який встановив єдиний Т. з вмістом чистого срібла у 16,67 г. В результаті грошової реформи 1871—1873 рр. Т. був прирівняний до 3 золотих марок. Відтоді почалося його вилучення з обігу. Остаточна демонетизація Т. наступила в 1907 р. Назва Т., дещо змінена, продовжувала існувати в назвах багатьох грошових одиниць світу: в Скандінавських країнах — далер, в Голландії — даалдер, в Італії — талеро, в Іспанії — долеро, в англо-саксонських країнах — долар і т. д. Т. були найбільш авторитетними монетами грошового обігу на українських землях у XVI—XVIII ст. Широке розповсюдження здобули, зокрема, Т. Голландської республіки, Іспанських Нідерландів (див. **альбертусталер**) та Німецької імперії. Крім того, Т. застосовувалися також як лічильні одиниці. На них рахували не лише середні, але й дрібні монети (півтораки-гроші, соліди).

Т. завозились у Російську державу і відомі були як «єфимки» (любські, крижові, левкові, патагони). Срібло

Т. використовувалося для карбування російських монет. Лише один раз в 1655 р. були пущені в обіг як «ефимки з признаком» (див. **ефимки**).

Зарубіжні Т. брали також участь в грошовому обігу Речі Посполитої, до яких з 1580 р. приєдналися Т. власного карбування вагою близько 28,5 г (24,3 г чистого срібла). За Сігізмунда III випускали, крім звичайних («важких»), ще й «легкі» Т. Легкі, або злотові, мали цифри 30 (30 грошів — 1 злотий), або 60 (півгрошів), які називали також коповими Т. Вага їх в середньому дорівнювала близько 20 г (близько 12,5 г чистого срібла). Важкі, або імперські (імперіальні), які карбувалися за стопою німецько-цісарських Т., важили 28,8 г (25,2 г чистого срібла). Пізніше випуск важких Т. продовжувався, але з другої половини XVIII ст. їх вага і проба почали знижуватися. На початку XIX ст. Т. Варшавського князівства важив близько 23 г (близько 16,5 г чистого срібла). Якість і вартість Т. довгий час були стабільними, зате менші номінали знецінювалися і тому щораз більша їх кількість йшла на один Т., наприклад, у 1528 р. Т.=30 польським грошам, наприкінці XVI ст. — 35—37, у 1611 і 1619 рр. — відповідно 40—55, у 1620—1630 рр. за Т. платили 60—75 грошів, далі Т.=90 грошам (3 злотим) і більше. Від 1668 р. і пізніше на Т. йшло 5—8 злотих польських (мідними монетами) [109, 88, 86, 59, 60. 24, 25, 49, 103].

ТАЛЯР МАРІЇ ТЕРЕЗІЇ — поряд з **піастром** (див.), найбільш поширена срібна австрійська монета в арабських країнах і Ефіопії. Карбувалася вона з 1753 р. з портретом імператриці Марії Терезії (звідси й назва). Вміст чистого срібла у Т. М. Т. становив 23,386 г 900-ї проби. Після смерті Марії Терезії довгий час тривав випуск такого самого талера не лише в Австрії, причому завжди на ньому поміщався рік смерті Марії Терезії — 1780. У деяких країнах Т. М. Т. був в обігу аж до найновіших часів (в Ефіопії до 1950 р., в Йємені до 1965 р.) [109, 11, 16].

ТИМФ, ТИНФ — назва польської 30-грошової напівсрібної монети (злотівка), карбування якої спочатку відбувалося у 1663—1666 рр. у Львові, в Бидгощі і правдоподібно ще й у Кракові. Назва монети походить від прізвища автора її проекту — тодішнього орендаря монетних дворів Польщі Андрія Тимфа і його брата Фоми Тимфа. Монета карбувалася із срібла VIII проби в кількості 30 шт. з однієї, наполовину змішаної з міддю, гривні срібла (близько 200 г), тому одна монета повинна була важити 6,72 г і містити 3,36 г чистого срібла.

Випуск цієї неповноцінної монети був викликаний кризовим становищем економіки тодішньої Речі Посполитої. Надмірна їх кількість в обігу (понад 7 000 000 злотівок) призвела до небаченого розладу грошового господарства країни. Т. мали примусовий курс по

30 грошів, хоч насправді представляли вартість ледве 12 грошів. Прусські міста не хотіли приймати їх по номіналу і зрівняли з **ортами** (див.), що мали вартість 18 грошів.

Т. довгий час залишалися в обігу. У 1717 р. їх урядова ціна дорівнювала 38 грошам (тобто 1 злотий та 8 грошів мідними шелягами). У 1776 р. Т. почали вилучати з обігу, виплачуючи власникам монет по 27 мідних грошів за один Т. На Т., карбованих у Львові (29. III—19. IX 1663 р.), була поміщена велика королівська монограма, на Т. бидгоських літера R у монограмі є меншою від літери С. Згідно з законом Коперника—Грешема, Т. разом з **боратинками** (див.) витіснили з грошових ринків монети всіх інших номіналів, чим поглибили економічну кризу та погіршили становище трудящих мас [86, 87, 109, 110, 49].

ТРЕТЯК, ТЕРНАРІЙ (латин. ternarius, польськ. trzeciak) — назва польської грошово-лічильної одиниці, що на початку XIV ст. дорівнювала трьом денаріям, тобто становила еквівалент $^1/_4$ частини празького гроша. Як монета, Т. з'явився за Казіміра III (1333—1370) під назвою «чверть гроша» або «півквартника». Коли наприкінці XIV ст. вартість **квартника** (див.) знизилась до $^1/_6$ гроша, тобто трьох денаріїв (тоді грош=18 денаріям), його стали називати «тернаром», а деколи «малим квартником». Карбувалась ця монета в 1398—1403 рр. Пізніше випускались Т. за Сігізмунда Старого в 1527—1546 рр. і за Сігізмунда III в 1591—1627 рр. Останні зустрічаються в скарбах на території Галичини і Волині. Вага Т.=близько 0,5 г (0,1 г чистого срібла).

В XIX ст. третяк був грошово-лічильним поняттям на Україні, що відповідало 3 шагам або 6 копійкам [86, 79 (13—14), 110, 109].

ТРОЯК, ТРИГРОШОВИК (Grossus triplex — потрійний грош) — срібна польська монета вартістю 3 грошів, що почала карбуватись у 1528 р. (у Литві в 1546 р.) Краківським і Торунським монетними дворами, пізніше (від 1580 р.) майже всіма діючими дворами Речі Посполитої. Випуск Т. досяг найбільших розмірів за Сігізмунда III в 1588—1627 рр., так що вони стали одними з найбільш популярних монет в обігу. Після довгих перерв карбування Т. відновлялося в 1650—1665 і 1684—1685 рр. Далі їх випуск проводився епізодично (1706 і 1753—1756 рр.). Вага перших Т., що їх виготовляли з низькопробних **свідніцьких монет** (див.), дорівнювала 6,179 г (2,3 г чистого срібла), а пізніше вона змінювалася згідно з урядовими розпорядженнями: від 1580 р. — близько 2,4 г (близько 2 г чистого срібла), 1604 р. — 2,1 г (1,85 г чистого срібла), 1616 р. — 1,88 г (1,53 г чистого срібла), 1623 р. — 1,97 г (0,90 г чистого срібла), 1654 р. — 0,93 г (0,82 г чистого срібла), 1677 р. — 1,68 г (0,68 г чистого срібла).

В 1765—1794 рр. польські Т. випускалися вже з міді. У 1794 р. мідні Т. карбувала Австрія для Галичини,

в 1810—1814 рр. — Варшавське князівство, в 1815—1841 рр. — Королівство Польське і в 1835 р. — вільне місто Краків.

Т. були найбільш поширеними монетами грошового обігу України в XVII—XVIII ст. В українських скарбах зустрічаються Т. переважно польського й литовського карбування, крім того, прусські, ризькі, (див. **шаг**) та інші. [86, 87, 84, 79, (35—39), 109, 110, 97, 105, 24].

ТУГРИК — назва грошової одиниці Монгольської Народної Республіки. До народної революції в 1921 р. МНР не мала власної грошової системи. На її території були в обігу китайські, російські (дореволюційні), англійські, американські та інші золоті й срібні монети, а також банкноти. З 1925 р. грошовою одиницею МНР став Т., який ділиться на 100 мунгу. Спочатку випускались срібні монети в 1 Т. і 50 Т., 20, 15, 10 мунгу і мідні в 5, 2 і 1 мунгу; з 1938 р. — нікелінові в 20, 15, 10 і бронзові в 5, 2 і 1 мунгу, а з 1959 р. ці ж номінали — з алюмінія. В обігу є також банкноти вартістю 100, 50, 25, 10 і казначейські білети в 5, 3 і 1 Т. Золотий вміст Т. становить 0,222168 г чистого золота. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 Т. дорівнює 22 крб. 50 коп.

У

УНЦІЯ (латин. uncia, іспан. та італ. onze) — 1) Одиниця ваги у стародавніх римлян, що становила $^1/_{12}$ частину лібри, тобто 27,28 г (327,45 : 12), ділилась на 24 **скрупули** (див.). В середні віки У. спочатку дорівнювала $^1/_{12}$ фунта, потім — $^1/_8$ марки (1 У. = 2 лотам). Тепер У. тройська (31,1035 г) застосовується як одиниця ваги дорогоцінних металів. Ціна золота на міжнародному ринку становить 35 дол. США за 1 тройську унцію.

2) Римська монета, що дорівнювала $^1/_{12}$ аса, карбована з міді або мідного сплаву. Спочатку її вага дорівнювала 27,28 г, пізніше знизилась відповідно до зменшення ваги **аса** (див.).

3) Золота монета Неаполя (онція) в XVIII ст. вагою 8,8 г (7,7 г чистого золота) [109, 88, 18, 20, 93].

Ф

ФАРТІНГ (англ. farting від fourth — четвертий) — англійська та ірландська розмінна монета, що дорівнювала $^1/_4$ **пенні** (див.). Карбування срібного Ф. почалось в XIII ст. (близько 0,36 г). У новий час випускався мідний, а далі — бронзовий Ф., який тепер вже не карбується (4 Ф. = 1 пенні, 48 Ф. = 1 шилінгові; 1 фунт стерлінгів = 20 шилінгам = 240 пенсам = 960 Ф.).

ФЕРТОН (латин. ferto, нім. Vierting, польськ. wiardunek) — вагова одиниця, що дорівнювала $1/4$ **гривні** (див.) і ділилась на 6 **шкойців** (див.). У Польщі Ф. відомий був вже від першої половини XIII ст. (ferto polonicalis). Як грошово-лічильна одиниця Ф. в XIV—XVI ст. становив еквівалент 12 грошів (польська лічильна гривня=4 Ф.=24 шкойцям=48 грошам).

ФІЛ (ФІЛС) — дрібна розмінна монета Іраку, Йорданії та ін., що дорівнює $1/1000$ **динара** (див.).

ФІЛЕР (угорська назва гелера) — розмінна монета Угорщини, яка з 1892 р. дорівнювала $1/100$ крони, від 1925 р. — $1/100$ **пенге** (див.), а тепер — $1/100$ **форинта** (див.) Угорської Народної Республіки. В обігу є монети в 50, 20, 10, 5, 2 і 1 Ф.

ФЛОРЕН, ФЛОРИН (латин. florenus, італ. fiorino) — назва золотих монет, карбованих у Флоренції з 1252 р., що мали на своїй поверхні зображення квітки лілеї як герба міста, звідкіля й походить назва. Ф. карбувалися з майже чистого золота вагою 3,53 г і становили $1/96$ флорентійського фунта (близько 339 г). Флорен за вартістю дорівнював флорентійській лірі, на яку йшло 240 тогочасних малих денаріїв (пікколі).

Незабаром ряд держав почав карбувати за флорентійським зразком власні «флорени», так що ця назва поширилась навіть на такі золоті монети, що не мали на своїй поверхні зображення квітки лілеї. Тому що в самій Флоренції раніше Ф. називали срібні монети з лілеєю, золоті монети почали називати «золотими флоренами» (fiorino d'oro) і лише в XVI ст. вже коротко — ф л о р е н а м и.

З 1284 р. Венеція почала карбувати золоті монети, що дістали назву **дукатів** (див.). Спочатку вага їх була дещо більшою, а пізніше зрівнялася з вагою флоренів. Назва «дукат» з часом закріпилася майже в усій Європі як синонім золотого флорена і такою збереглась до найновіших часів.

Ф. угорські і чеські почали карбуватися 1325 р., спочатку за зразком флорентійських, пізніше дещо зміненого типу. Угорські флорени були особливо розповсюджені в Польщі (floreni ungaricales, floreni de Ungaria і т. п.), а також на українських землях, особливо у Галичині.

В середині XV ст. термін ф л о р е н почав застосовуватися в Польщі до срібних монет, вартість яких відповідала золотій монеті. Від того часу дійсно золотий Ф., або дукат, одержав назву ч е р в о н о г о з л о т о г о (florenus rubeus), а сума 30 грошів, що становила еквівалент червоного злотого, стала просто ф л о р е н о м, або з л о т и м п о л ь с ь к и м. Так виникла нова грошово-лічильна одиниця (злотий польський= =30 грошів), за допомогою якої рахували срібні гроші протягом багатьох століть у Польщі і, зокрема, Галичині та інших українських землях, незважаючи на те, що далі співвідношення вартості між золотою

і срібною монетами змінювалося. У ряді місцевостей Польщі, а також у Галичині в ролі лічильної одиниці виступав поряд із злотим і Ф.

У Німеччині золотий флорен називали **гульденом** (див.). Англійські срібні флорени карбувалися з 1848 р. вагою 11,31 г (10,46 г чистого срібла), які за вартістю дорівнювали 2 шилінгам. 10 Ф.=1 соверенові. З 1837 р. карбувалися також подвійні Ф. [109, 88, 85, 86, 96, 101, 104, 110].

ФОЛІС (дослівно — гаманець, далі — дрібні знецінені монети, складені в гаманці, — назва мідної візантійської монети) (див. нумій).

ФОРИНТ (угорська назва флорина або гульдена) — грошова одиниця Угорської Народної Республіки, запроваджена в 1946 р. замість вилученого пенге. Ф. дорівнює 100 філерам. Золотий вміст Ф. становить 0,0757 г чистого золота. Паритетний курс до долара США — 11,74 Ф. за 1 долар. Офіційний курс до карбованця в квітні 1971 р. становив 100 Ф. за 7 крб. 67 коп.

В обігу є банкноти в 500, 200, 100, 50, 30, 20, 10 Ф., монети в 5, 2 і 1 Ф., в 50, 20, 10, 5, 2 і 1 філер.

ФРАНК (franc) — 1) Французька золота й срібна монета і грошова одиниця Франції. Назва Ф. походить від латинського напису на золотих монетах (Francorum rex — король франків), карбування яких було розпочато з 1360 р. і продовжувалося до 1380 р. Відомі два види тогочасних Ф.: franc d'or a cheval (кінний Ф.) і franc d'or a pied (піший Ф.). Перший тип Ф. був з зображенням короля на коні, другий — пішки. Монети мали вартість лівра, або 20 су, і майже однакову вагу — близько 3,83 г золота. Пізніше довгий час Ф. не карбувалися, але залишалися лічильно-грошовим поняттям для суми вартістю 20 су (як і лівр).

У 1575—1641 рр. було відновлено карбування Ф., але вже срібного, який також мав вартість 20 су. Вага Ф. дорівнювала 14,188 г (11,82 г чистого срібла). Крім Ф., карбувалися монети вартістю половини й четвертої частини Ф. (10 і 5 су).

Грошовою одиницею Франції Ф. став з 1795 р. За новою метричною (децимальною) системою Ф. поділявся на 100 сантимів. Срібний Ф. важив 5 г (4,5 г срібла) і був колишнім лівром, лише під новою назвою. Монети карбувалися вартістю 5, 2, 1/2 і 1/4, пізніше 1 Ф., 50 і 20 сантимів. Випускалися також золоті монети вартістю 100, 50, 40, 20, 10 і 5 Ф. Монети вартістю 20 Ф. важили 6,45 г (5,8 г чистого золота). Золотий Ф. з вмістом чистого золота 0,2903 г (вперше встановлений у 1803 р.) став пізніше еталоном для грошових одиниць Бельгії, Італії, Швейцарії та інших країн. На початку першої світової війни випуск срібних і золотих монет припинився.

У 1928 р. золотий вміст Ф. знизився до 0,05895 г чистого золота. У 1936 р. Франція відійшла від золо-

того стандарту і відтоді почалось різке знецінення Ф. Після багатьох девальвацій золотий вміст Ф. наприкінці 1958 р. знизився до 0,00180 г чистого золота (це значить, що Ф. знецінився у 161 раз у порівнянні з періодом до першої світової війни).

В 1958—1960 рр. шляхом **деномінації** (див.) Ф. був укрупнений у 100 разів. Цей франк одержав офіційну назву нового Ф. (в народі — важкого). В серпні 1969 р. Ф. було девальвовано на 12,5% і золотий паритет став дорівнювати 0,16 г чистого золота. Тепер він є головною валютою **франкової зони** (див.). В обігу є банкноти французького банку вартістю 500, 100, 50, 10, 5 і монети в 5 і 1 Ф., 50, 20, 10, 5, 2 і 1 сантим. За курсом Держбанку СРСР в квітні 1971 р. 100 Ф.=16 крб. 32 коп. |109, 67, 11, 16|.

2) Грошова одиниця колишніх колоній Франції та деяких інших країн (див. окремі франки):

ФРАНК АЛБАНСЬКИЙ — грошова одиниця Албанії з 25 червня 1929 р. Золотий вміст становив 0,290323 г чистого золота. В роки окупації Албанії Італією албанська валюта була прикріплена до італійської ліри за співвідношенням: 1 Ф. алб.=6,25 італійської ліри.

У 1946 р. на основі проведеної народною владою грошової реформи старі банкноти були обмінені на нові — Ф. алб. за співвідношенням 5:1. У 1947 р. Ф. алб. був замінений новою грошовою одиницею — **леком** (див.).

ФРАНК АЛЖІРСЬКИЙ — грошова одиниця Алжіру в колоніальний період, а також у перший період його незалежності.

Ф. алж. оберталися до 10 квітня 1964 р. Потім були замінені алжірським **динаром** (див.).

ФРАНК БЕЛЬГІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Бельгії. 1 Ф. бельг.=100 сантимам. Введений у 1830 р. після відокремлення Бельгії від Нідерландів. Золотий вміст до першої світової війни дорівнював 0,290323 г чистого золота.

Після I світової війни золотий вміст Ф. бельг. змінювався декілька разів. Теперішній вміст Ф. бельг. зафіксований МВФ у 1949 р., дорівнює 0,01777 г чистого золота.

Паритетний курс до долара США становить 50 Ф. бельг. за 1 долар. Курс до карбованця в квітні 1971 р. становив 100 Ф. бельг. 1,81 карбованця.

В обігу є банкноти в 1000, 500, 100 Ф. бельг., казначейські білети в 50 і 20 та монети в 100, 50, 20, 5, 1 Ф. бельг. і 50, 25 і 20 сантимів.

ФРАНК БУРУНДІ — грошова одиниця республіки Бурунді Ф. Бур.=100 сантимам. Золотий вміст зафіксований 1965 р. в 0,0101562 г чистого золота. Паритетний курс до долара США — 87,5 Ф. Бур. за 1 долар. В обігу є банкноти в 1000, 500, 100, 50, 20, 10, 5 і монета в 1 Ф. Бур.

ФРАНК ГВІНЕЙСЬКИЙ — грошова одиниця Гвінейської Республіки. 1 Ф. гвін.=100 сантимам. Золотий вміст не зафіксований. Офіційний курс до французького франка — 50 Ф. гвін. за 1 франц. франк, до долара США — 246,853 Ф. гвін. за 1 долар. За котируванням Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 1000 Ф. гвін.=3 крб. 65 коп. В обігу є банкноти в 1000, 500, 100, 50 і монети в 25, 10, 5 і 1 Ф. гвін.

ФРАНК ДЖИБУТІ — грошова одиниця Сомалі (Французький Берег Сомалі). Золотий вміст зафіксований МВФ у 1949 р. в 0,00414 507 г чистого золота.

Паритетний курс до долара США — 214,392 Ф. Дж. за 1 долар. В обігу є білети в 5000, 1000, 500, 100, 50 і монети в 20, 5, 2 і 1 Ф. Дж.

ФРАНК КОНГОЛЕЗЬКИЙ — грошова одиниця Республіки Заїр. 1 Ф. конг.=100 сантимам. Золотий вміст не зафіксований.

Офіційний курс до долара США — 150 Ф. конг. за 1 долар.

В обігу є гроші колишніх емісійних інститутів: білети Ради по грошовому обігу Республіки в 5000, 1000 і і 100 Ф., банкноти Банку Бельгійського Конго і Центрального банку Бельгійського Конго і Руанда-Урунді в 1000, 500, 100. 50, 20, 10, 5 і монети в 5, 2 і 1 Ф. конг., а також монети в 50, 20 і 10 сантимів.

ФРАНК КФА (CFA F) — грошова одиниця африканського фінансового співтовариства, до якого входять країни, об'єднані в Західноафриканському валютному союзі (Берег Слонової Кістки, Верхня Вольта, Дагомея, Мавританія, Нігер, Сенегал, Того) і Валютному союзі Екваторіальної Африки і Камеруна (Габон, Конго-Браззавіль, Центрально-Африканська Республіка, Чад і Камерун). Всі вони входять у **франкову зону** (див.). Центральні банки згаданих валютних союзів випускають паперові гроші і монети у Ф. КФА з пізнавальними знаками для кожної країни, що дає можливість вести облік емісії по окремих країнах. Банкноти однієї країни мають силу законного платіжного засобу в інших країнах, які є членами відповідного валютного союзу. Діяльність валютних союзів контролюється Францією. Ф. КФА був введений до обігу наприкінці 1945 р. Він поділявся на 100 сантимів. Спочатку його паритет становив: 1,70 франц. франка=1 Ф. КФА. Після неодноразових девальвацій франц. франка девальвувався також Ф. КФА, золотий вміст якого в 1958 р. дорівнював 0,00360 г чистого золота. З 1960 р. золотий вміст не визначається. Після укрупнення в 1960 р. франц. франка в 100 разів курс Ф. КФА був встановлений в 50 Ф. КФА за один франц. франк.

ФРАНК ЛЮКСЕМБУРЗЬКИЙ — грошова одиниця Люксембурга (Великого герцогства Люксембург). Введений в 1848 р., 1 Ф. люкс.=100 сантимам. Золотий вміст зафіксований у 1949 р. в 0,0177734 г чистого золота.

Паритетний курс до долара — 50 Ф. люкс.=1 долару. В обігу є банкноти в 100 і казначейські білети в 100, 50, 20, 10 і 5 Ф. люкс., а також бельгійські банкноти і монети.

ФРАНК МАЛАГАСІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Малагасійської Республіки. 1 Ф. малаг.=100 сантимам. Золотий вміст не встановлений. Офіційний курс до французького франка — 50 Ф. малаг. за 1 франц. франк. В обігу є банкноти в 5000, 1000, 500, 100, 50 і монети в 20, 10 і 5, 2 і 1 Ф. малаг.

ФРАНК МАЛІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Республіки Малі. Ф. Малі=100 сантимам. Курс Ф. Малі зберігся на рівні франка КФА, тобто 50 Ф. Малі=1 франц. франку. Офіційний курс до радянського карбованця становив у квітні 1971 р.— 1000 Ф. Малі за 1 крб. 62 коп. В обігу є банкноти в 5000, 1000, 500, 100 і 50, а також монети в 25, 10, 5 Ф. Малі.

ФРАНК МАРОККАНСЬКИЙ — грошова одиниця французького Марокко в колоніальний період з 1920 р. Після проголошення незалежності грошовою одиницею спочатку залишився Ф. марок., що перебував на паритеті з французьким франком. З 1 січня 1961 р. у Марокко замість франка введена нова грошова одиниця — **дирхам** (див.).

ФРАНК ТУНІСЬКИЙ — грошова одиниця Туніса. До 1958 р. Ф. тун. дорівнював французькому. Його емісію здійснював французький Банк Алжіра і Туніса. 1 листопада 1958 р. замість Ф. тун. в обіг був випущений **туніський динар** (див.).

ФРАНК ШВЕЙЦАРСЬКИЙ — грошова одиниця Швейцарії, введена в 1850 р., дорівнює 100 сантимам (раппам). Спочатку золотий вміст Ф. шв. дорівнював вмісту французького франка (0,290323 г чистого золота), а з 1953 р. визначено законом в 0,2032258 г чистого золота. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 Ф. шв.=20 крб. 95 коп. В обігу є банкноти в 1000, 500, 100, 50, 20, 10, 5, монети в 5, 2, 1 Ф. шв. і в 50, 20, 10, 5, 2 і 1 сантим (рапп).

ФРАНКОВА ЗОНА — валютне угруповання, очолюване Францією, створена на базі її колоніальних володінь. Виникла ще в довоєнний період. В Ф. з. крім Франції входять заморські території і департаменти, а також цілий ряд країн, які завоювали політичну незалежність (Марокко, Туніс, Алжір, Малі, Нігер, Камерун, Того й ін. (див. **франк КФА**). У руках французького імперіалізму Ф. з. є важливим ринком збуту французьких товарів і джерелом збагачення. Крім того, Франція одержує значну економію валюти, контролюючи валютну виручку країн зони.

У сучасних умовах Ф. з. втратила свою колоніальну базу, її основний кістяк становлять політично незалежні країни. Все ж економічні відносини з колишньою метрополією країн, що звільнилися, продовжують відігравати важливу роль. Водночас окремі країни

стають на шлях проведення все більш самостійної валютної і зовнішньоторгової політики. Наприклад, Алжір, Туніс, Марокко, Малі створили власні валюти, відмовившись від забезпечення їх французьким франком [16, 11, 67, 69, 70].

ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ — конкретні форми вияву суті грошей як загального еквівалента. В суспільстві, де розвинене товарне виробництво, гроші виконують п'ять функцій: 1) міри вартості; 2) засобу обігу; 3) засобу нагромадження або утворення скарбів; 4) засобу платежу; 5) світових грошей. Ф. г. як міри вартості полягає в тому, що гроші (золото) вимірюють вартість всіх інших товарів, причому цей вимір проходить у думці, уявно.

Однак такий уявний вимір можливий тому, що в реальній дійсності існує певне співвідношення між вартістю золота і вартістю даного товару. В основі цього співвідношення лежить суспільно необхідна праця, затрачена на їх виробництво. Товари виражають свою вартість у певній кількості золота чи срібла. А кількість грошового матеріалу вимірюється за допомогою **масштабу цін** (див.). Ф. г. як засобу обігу зводиться до того, що гроші є посередником в обігу. Для виконання цієї ролі гроші повинні бути в наявності. Оскільки гроші є загальним еквівалентом і можуть бути перетворені в будь-який товар, вони є втіленням багатства взагалі й при вилученні з обігу перетворюються в скарб, нагромаджуються.

З розвитком товарно-капіталістичного господарства посилюється влада грошей, влада багатих над бідними. В цих умовах нагромадження грошей стає самоціллю. Функцію скарбів виконують золоті й срібні монети, золоті зливки, вироби з золота й срібла. У випадках купівлі-продажу товарів у кредит гроші виконують функцію платежу. В цій же функції вони виступають при позиці грошей, при сплаті податків, земельної ренти, зарплати тощо. Ф. г. як засобу платежу веде до появи кредитних знарядь обігу — векселів, банкнотів, чеків. На світовому ринку і в міжнародних платежах між країнами гроші виконують функцію світових грошей. Тут гроші виступають не у формі монет, а у вигляді злитків цінних металів. Всі Ф. г. органічно зв'язані між собою і в різних формах виражають суть грошей як загального еквівалента. Розвиток Ф. г. виражає розвиток товарного виробництва. В капіталістичному суспільстві гроші стають капіталом, тобто засобом експлуатації чужої праці. При соціалізмі, де гроші виражають соціалістичні виробничі відносини, їх функції використовуються в плановому господарстві як дійові економічні підойми для планомірного і швидкого росту суспільного виробництва й підвищення добробуту народу [16, 67].

ФУНТ (латин. pondus, **нім.** Pfund — **вага, тягар)** — колишня міра ваги, вагово-грошова і грошово-лічильна одиниця.

Римська одиниця ваги **лібра** (див.) у 327,45 г була в ранньому середньовіччі вагово-грошовою одиницею країн Західної Європи. Від часів Карла Великого (768—814) вага лібри (римського фунта) підвищилась, можливо під впливом арабів, до близько 408 г і одержала назву «фунта Карла Великого», який аж до XI ст. залишався основною вагово-грошовою одиницею країн Західної Європи. Ф. Карла Великого як одиниця ваги ділився на 20 солідів, 240 денаріїв, 480 оболів. Звідси 1 солід відповідав 20,4 г, денарій — 1,7 г, а обол — 0,85 г (срібла).

Перелічені назви вагових одиниць, запозичені від Риму й Візантії, стали грошово-платіжними термінами або назвами монет у грошовій системі, що також виникла і сформувалась за Карла Великого. 1 фунт=20 солідам=240 денаріям=480 оболам, причому реальними монетами були лише обол і денарій, а фунт (240 денаріїв) і солід (12 денаріїв) становили грошово-лічильні одиниці. Реальні монети — денарій і обол — не відповідали повністю нормам ваги і в зв'язку з наступним псуванням монет каролінзька вагова система не закріпилась, зазнаючи видозмін і зменшень в окремих країнах після розпаду імперії Карла Великого (див. **марка, гривня**). Зате більшу тривалість і ширший вплив каролінзька система виявила в історії грошової справи країн Західної Європи як система грошово-лічильна. Структура цієї системи разом з термінологією була частково прийнята або адаптована з дещо зміненими назвами в різних країнах. Наприклад, англійська грошова система аж до початку 1971 р. була точним повторенням системи Карла Великого, в якій фунт стерлінгів (L — libra) ділився на 20 шилінгів (S — solidus) і 240 пенсів (d — denarius). Французькі лівр (від — лібра), су (від — солід), деньє (від — денарій) та італійська ліра (від — лібра) теж є відгомоном каролінзької грошової системи.

В новий період історії «фунт» за метричною системою став дорівнювати в Західній Європі 500 г; російський фунт=409,5 г.

Тепер фунт — грошова одиниця багатьох країн [16, 109, 96, 33, 86].

ФУНТ АВСТРАЛІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Австралійського Союзу з 4 вересня 1909 р. до 14 лютого 1966 р. Золотий вміст Ф. а. був спочатку встановлений у 7,3223822 г чистого золота, тобто дорівнював золотому вмісту фунта стерлінгів. В 1947 р. МВФ зафіксовано золотий вміст Ф. а. в 2,86507 г чистого золота. При девальвації Ф. а. 18 вересня 1949 р. його золотий вміст був знижений до 1,99062 г чистого золота. В лютому 1966 р. в Австралії здійснений перехід на десяткову систему і введена нова грошова одиниця — **австралійський долар** (див.).

ФУНТ БАГАМСЬКИЙ — грошова одиниця Багамських островів (володіння Великобританії) до середини 1966 р.

Ф. б. ділився на 20 шил. і 240 пенсів і дорівнював фунту стерлінгів. У 1966 р. замінений **багамським доларом** (див.).

ФУНТ ГАМБІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Гамбії. Дорівнює 20 шил.=240 пенсам. Золотий вміст не зафіксований. Гамбія входить у стерлінгову зону. В обігу є казначейські білети в 5 і 1 Ф. і 10 шил., монети в 2 і 1 шил., 6, 3, 2, 1 і $^1/_2$ пенса.

ФУНТ ГАНСЬКИЙ — грошова одиниця Гани з середини 1958 р. Ділився на 20 шил. і 240 пенсів. Золотий вміст фунта був зафіксований МВФ в 2,48828 г чистого золота. З 1 липня 1959 р. Ф. г. був оголошений єдиним законним платіжним засобом. З 19 липня 1965 р. в Гані здійснений перехід на десяткову грошову систему і ганський фунт був замінений новою грошовою одиницею **седі** (див.).

ФУНТ ЄГИПЕТСЬКИЙ — грошова одиниця Єгипту, АРЄ (Арабська Республіка Єгипет). 1 Ф. є.=100 піастрам=1000 мільємам. Ф. є. як грошова одиниця введений у 1885 р. Золотий вміст його був установлений в 7,43752 г, що відповідало паритетному курсу 98,452 піастри за 1 ф. стерлінгів. У 1946 р. золотий вміст Ф. є. зафіксований у 3,67288 г чистого золота. У зв'язку з девальвацією фунта стерлінгів у 1949 р. офіційний паритетний курс єгипетського фунта зменшений до 2,87 дол. за 1 Ф. є. Золотий вміст Ф. є. зафіксований МВФ у 1949 р. в 2,55187 г чистого золота. Курс до карбованця за котируванням Держбанку СРСР на квітень 1971 р. становив 2,08 крб. за 1 Ф. є. В обігу є банкноти в 10, 5, 1 Ф. є. і 50, 25 піастрів, казначейські білети в 10 і 5 піастрів, монети в 20, 10, 5, 2 піастри і в 20, 10, 5, 2 і 1 мільєм.

ФУНТ ЗАМБІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Замбії. 1 Ф. з.= =20 шил.=240 пенсам. Замбія входить у стерлінгову зону. Золотий вміст Ф. з. зафіксований МВФ у 1966 р. в 2,48828 г чистого золота. В обігу є банкноти в 5, 1 Ф. з. і 10 шил., монети в 2, 1 шил. і 6 пенсів.

ФУНТ ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ — грошова одиниця Держави Ізраїль. 1 Ф. і.=100 агоротам. Золотий вміст зафіксований МВФ у 1962 р. в 0,296224 г чистого золота. Паритетний курс до долара США — 3 Ф. і. за 1 долар. В обігу є банкноти в 50, 10, 5, 1 і $^1/_2$ Ф. і., монети в 1 і $^1/_2$ Ф. і. і 25, 10, 5 і 1 агорот.

ФУНТ ІРЛАНДСЬКИЙ — грошова одиниця Ірландської Республіки (Ейре). 1 Ф. ір.=20 шил.=240 пенсам. Золотий вміст Ф. ір. зафіксований МВФ у 1958 р. у 2,48828 г чистого золота. Ірландія входить у стерлінгову зону. В обігу є банкноти Центрального банку Ірландії в 100, 50, 20, 10, 5, і 1 Ф. ір. і 10 шил., монети в 2,5 шил. (півкрони), 2 шил. (флорин), 1 шил., 6, 3 і 1 пенс.

ФУНТ КІПРСЬКИЙ — грошова одиниця Республіки Кіпр, що дорівнює фунту стерлінгів. Кіпр входить у стерлінгову зону. 1 Ф. кіпр.=1000 мілям. В обігу є банкноти

в 5 і 1 Ф. кіпр., 500 і 250 мілей, казначейські білети в 5 і 1 Ф. кіпр. і в 250 і 500 мілей, монети в 100, 50, 25, 5, 3 і 1 міль.

ФУНТ ЛІВАНСЬКИЙ — грошова одиниця Лівану, дорівнює 100 піастрам. Золотий вміст Ф. ліван. зафіксований МВФ у 1948 р. в 0,405512 г чистого золота. Курс за котируванням Держбанку СРСР у квітні 1971 р.: 100 Ф. ліван.=27 крб. 60 коп. В обігу є банкноти в 100, 50, 25, 10, 5 і 1 Ф. ліван., монети в 50, 25, 10 і 5 піастрів.

ФУНТ ЛІВІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Лівії. Ф. лів.= =100 піастрам=1000 мільємам. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р., 1 Ф. лів.=2 крб. 52 коп. Наприкінці 1971 р. замінений лівійським динаром. В обігу є банкноти в 10, 5, 1, $^1/_2$ Ф. лів. і 10, 5 піастрів, монети в 2 і 1 піастр, 5, 2 і 1 мільєм.

ФУНТ МАЛАВІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Малаві. 1 Ф. м.=20 шил.=240 пенсам. Малаві входить у стерлінгову зону. В обігу є банкноти в 5, 1 Ф. м. і 10 шил., монети в 2 шил., 1 шил. і 6 пенсів.

ФУНТ МАЛЬТІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Мальти. 1 Ф. м.=20 шил.=240 пенсам. Дорівнює фунту стерлінгів. В обігу є казначейські білети в 5, 1 Ф. і 10 шил. Монети в $2^1/_2$, 2, 1 шил., 6, 3 і 1 пенні.

ФУНТ НІГЕРІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Нігерії. 1 Ф. ніг.=20 шил.=240 пенсам. Золотий вміст Ф. ніг. зафіксований МВФ у 1963 р. в 2,48828 г чистого золота. Нігерія входить у стерлінгову зону. В обігу є банкноти в 5, 1 Ф. ніг. і 10 і 5 шил., монети в 2, 1 шил. і 6, 3 і 1 пенні.

ФУНТ НОВОЗЕЛАНДСЬКИЙ — грошова одиниця Нової Зеландії з 1907 р. Спочатку його золотий вміст дорівнював 7,32238 г чистого золота, а з 1961 р. був зафіксований МВФ у 2,471303 г чистого золота. Ф. новозел.=20 шил.=240 пенсам. В червні 1967 р. був замінений **доларом** (див.).

ФУНТ ПІВДЕННОАФРИКАНСЬКИЙ — грошова одиниця Південно-Африканської Республіки (Союзу) з 1922—1961 р;. його золотий вміст і структура відповідали вмісту і поділу англійського фунта стерлінгів. З 1961 р. здійснений був перехід на нову десяткову грошову одиницю **ренд** (див.).

ФУНТ РОДЕЗІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Південної Родезії, що дорівнює англійському фунтові стерлінгів і ділиться на 20 шил., 240 пенсів. В обігу є банкноти в 10 шил., 1 і 5 Ф. род., монети в 2 і 1 шил., 6 пенсів.

ФУНТ СІРІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Сірійської Арабської Республіки, що ділиться на 100 піастрів. Золотий вміст зафіксований МВФ у 1947 р. в 0,405512 г чистого золота. За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 Ф. сір.=23 крб. 68 коп. В обігу є банкноти в 500, 100, 50, 25, 10, 5 і 1 Ф. сір., монети в 1 фунт, 50, 25, 10, 5 і 2,5 піастра.

ФУНТ СТЕРЛІНГІВ (англ. pound sterling) — грошова одиниця Великобританії, дорівнює 20 шил. (S)=240 пенсам (d). Як грошово-лічильна одиниця у 240 пенсів (денаріїв) англійський фунт вживався з X ст. (з часів англо-саксів). Коли від другої половини XII ст. почалось карбування монет типу **пенсів** (див.), відомих під назвою «стерлінгів» (великих пенсів), він став називатися «фунтом стерлінгів». Ф. ст. стали дійсно обіговими грішми після випуску в 1694 р. перших банкнотів, номінал яких був виражений у фунтах. Оскільки в свій час вага 240 срібних монет дорівнювала одиниці ваги — фунтові, він і досі має символ L (від латин. libra — фунт). Золотий вміст Ф. ст. був зафіксований у законодавчому порядку лише на початку XIX ст. Згідно з законом від 22 червня 1816 р., монетною одиницею став **соверен** (див.), який вміщував 7,322382 г чистого золота, тобто дорівнював Ф. ст. Карбувались також півсоверени (золоті монети в 10 шил.). В ході першої світової війни був припинений розмін банкнот на золото, що, по суті, означало крах золотого стандарту. Внаслідок економічної кризи в 1931 р. золотий стандарт був скасований, і з цього часу у Великобританії існує обіг нерозмінних банкнот. Після краху золотого стандарту Ф. с. був різко знецінений: у 1935 р. його курс становив лише 60% золотого паритету 1929 р. На початку другої світової війни (з 5 вересня 1939 р.) золотий вміст Ф. ст.= =3,58134 г чистого золота. Цей золотий вміст був зафіксований МВФ 18 грудня 1946 р. В результаті девальвації 18 вересня 1949 р. золотий вміст Ф. ст. зменшився і був зареєстрований МВФ у 2,48828 г чистого золота. Восени в 1967 р. в Англії було проведено нову девальвацію Ф. ст., який був знецінений на 14,3%, а його вартість була знижена з 2,80 до 2,40 американського долара. Змінився паритетний курс Ф. ст. і щодо інших валют. Наприклад, якщо до девальвації паритетний курс Ф. ст. щодо радянського карбованця становив за 1 Ф. ст. 2 крб. 52 коп., то після девальвації в липні 1969 р. він дорівнював: 1 Ф. ст.— 2,15 крб., у квітні 1971 р.— 2,17 крб.

До 15 лютого 1971 р. в Англії існувала більш як тисячолітньої давності грошова система, побудована за дванадцятикратним принципом. В обігу знаходились банкноти в 10, 5, 1 Ф. ст. і 10 шил. (0,5 Ф. ст.), монети в 2 шил. (флорин=24 пенсам), 1 шил. (=12 пенсам), 6 пенсів, 3 пенси і 1 пенні. Рідко випускалась крона (5 шил.=60 пенсам). Монети в півкрони (2,5 шил.=30 пенсам) і в 1/2 пенні вилучено з обігу.

15 лютого 1971 р. Англія офіційно перейшла до десяткової грошової системи. В новій грошовій системі фунт стерлінгів, вартість якого залишається без змін, складається зі 100 пенсів (замість 240). В обіг пущено нові монети в 1/2, 1, 2, 5, 10 і 50 пенсів. Три перші монети — бронзові, три наступні — мідно-ніке-

леві, причому 50-пенсова монета — семикутної, інші — круглої форми. Монета в 5 пенсів відповідатиме «старому» шилінгові, в 10 пенсів — 2 шил. (флоринові), а в 50 пенсів — 10 паперовим шилінгам (0,5 Ф. ст.).

Протягом 18 місяців після 15. II 1971 р. будуть застосовуватися паралельно стара і нова грошові системи і тому «старі» монети в цей період залишаться ще в обігу. Паперові гроші в 10, 5 і 1 Ф. ст. не підлягають змінам і лише купюра в 10 шил. поступиться місцем монеті в 50 пенсів [16, 11, 109, 79 (44—45, 55)].

ФУНТ СУДАНСЬКИЙ — грошова одиниця Судану (Демократичної Республіки Судан). 1 Ф. суд. = 100 піастрам = 1000 мільємам. Золотий вміст Ф. суд. зафіксований МВФ у 1958 р. у 2,55187 г чистого золота. Паритетний курс щодо карбованця визначений Держбанком СРСР у квітні 1971 р.: 1 Ф. суд. = 2 крб. 59 коп. В обігу є банкноти у 10, 5, 1 Ф. суд., 50, 25 піастрів, монети в 10, 5, 2 піастри, 10, 5, 2 і 1 мільєм.

Х

ХАЛК (грец. χαλκους — з бронзи) — старовинна мідна грецька монета. В Афінах 8 халків дорівнювали **оболові** (див.). В інших грецьких містах на обол йшло 12 і навіть 16 халків.

ХАЛАЛ — $^1/_{100}$ ріала, грошової одиниці Саудівської Аравії. 1 ріал Саудівської Аравії = 20 кершам (курушам) = = 100 халалам.

ХАО — $^1/_{10}$ донга, грошової одиниці Демократичної Республіки В'єтнам. 1 донг = 10 хао = 100 су. В обігу є монети в 5, 2 і 1 хао.

Ц

ЦЕКІН — цехін (італ. zechino від zecca — монетний двір) — вживана з XVI ст., назва золотого дуката, карбованого на монетному дворі Венеції.

ЦЕНТ (англ. cent, латин. centum — сто) — 1) дрібна монета США, дорівнює $^1/_{100}$ **долара** (див.). У 1792—1856 рр. Ц. карбувалися з міді (10,88 г; причому монети вартістю половини цента карбувалися лише до 1840 р.); з 1857 до 1859 р. — з нікелю, пізніше — з бронзи (3,11 г). Крім того, в 1851 р. карбувалися ще й монети вартістю 3 Ц. (0,60—0,67 г срібла) і 5 Ц. (у 1866 р.) з нікелю.

2) Розмінна монета Голландії, дорівнює $^1/_{100}$ гульдена (флорина); з 1816 карбувалися з міді, а з 1877 р. — з бронзи.

3) Розмінна монета Канади, Ліберії, Ефіопії, Малайзії та ін., дорівнює $^1/_{100}$ їхніх національних доларів.

4) Розмінна монета Цейлона; дорівнює $^1/_{100}$ цейлонської рупії.

ЦЗЯО — грошово-лічильна одиниця, а також монета Китаю. За реформою 1889 р. 1 **юань** (див.) став ділитись на 10 Ц., а 1 Ц.— на 10 фен.

В XX ст. карбувалися монети зі срібла в 1, 2, 5 Ц., тепер в обігу є казначейські білети в 1, 2 і 5 Ц.

ЦЯНЬ (рос. чох, англ. кеш) — назва китайської дрібної монети. Старовинні китайські бронзові монети з чотирикутним отвором посередині випускались від VIII ст. до н. е. В 1621 р. з'явилась такого ж типу монета вагою в 1 Ц., звідси і назва монети (цянь — вагова одиниця близько 3,5 г). Ц. не мав постійної ваги й розміру, а курс його залежав від попиту на мідь. Від X до початку XX ст. випускались з перервами монети вартістю в 1, 2, 3, 5, 10 і більше Ц. Для зручності користування їх нанизували на шнурок у в'язки. В середині XIX ст. Ц. виготовлялись деякий час також з заліза і латуні. Цілковите знецінення Ц. у другій половині XIX ст. привело до монетної реформи в 1889 р. (див. **юань**), після якої він став грошово-лічильною одиницею, хоча пізніше ще карбувалися монети зі срібла вартістю в 1, 2 і 5 Ц. Монети цікаві тим, що вони наочно відбивають соціально-економічні й політичні зміни в багатовіковій історії Китаю [109, 9, 35].

Ч

ЧВОРАК — срібна монета Великого Князівства Литовського, вартість якої дорівнювала 4 литовським грошам, або 5 польським. Карбувався Литовським монетним двором у 1565—1569 рр. За кордоном їх називали «Barthes» (бородачі) тому, що король на монеті був зображений з довгою бородою.

ЧЕНТЕЗИМО (італ. čentesimo, тобто сота частина)— 1) Дрібна монета Італії, що дорівнює $^1/_{100}$ **ліри** (див.). Карбування її почалося в 1826 р. Випускалися монети вартістю 1, 3, 5 Ч. з міді і 25, 50 Ч.— з срібла. В 1861 р. карбувалися мідні монети вартістю 1, 2, 5 і 10 Ч., а срібні — 20, 25 і 50 Ч. Пізніше вони стали відповідно бронзовими і нікелевими монетами. В післявоєнний період Ч. майже зник з обігу у зв'язку з різким знеціненням ліри.

2) Розмінна монета Сомалі, що дорівнювала $^1/_{100}$ **сомало** (див.).

ЧЕРВІНЕЦЬ — назва, яку дали в Росії зарубіжним золотим монетам, головним чином голландським дукатам. Вона походить від високої проби золота, яке тоді називалося «червоним золотом». На Україні дукати називали червоними золотими.

До Петра I в Росії випускалися золоті монети, але вони були нагородними знаками, а не справжніми монетами. Перший Ч. Петра I, що відповідав стандарту золотого дуката (3,4 г), був випущений у 1701 р. З того

часу золота монета займала значне місце у грошовому обігу в Росії. З 1762 р. карбування золотих монет сконцентровано в Петербурзі (раніше карбувались також у Москві). Ч. випускалися деколи подвійної вартості, а з 1755 р.— переважно вартістю в 10 і 5 карбованців (див. **імперіал, золотий карбованець**). Слід відмітити, що в Росії в 1735—1868 рр. таємно карбувалися голландські червінці, так звані «лобанчики», яких майже не можна було відрізнити від дійсно голландських дукатів. Вони використовувалися для міжнародних розрахунків, а також всередині країни. Після протесту голландського уряду карбування їх було припинене.

З метою стабілізації радянського карбованця в 1922 р. Держбанком СРСР почали випускатись банківські білети вартістю 1, 2, 3, 5, 10, 25 Ч. Золотий вміст Ч. становив 7,7423 г чистого золота (1 золотник, 78,24 долі), тобто він прирівнювався до дореволюційної монети вартістю в 10 карбованців. Ч. скоро затвердився в грошовому обігу країни, витісняючи радзнаки (радянські грошові знаки або совзнаки), що сприяло успішному завершенню грошової реформи 1922—1924 рр. В 1923 р. карбувались також золоті радянські Ч. У ході реформи були випущені ще й казначейські білети вартістю 1, 3 і 5 карбованців. Курс карбованця казначейськими білетами стосовно Ч. в банкнотах становив 10 : 1 (10 крб.=1 Ч.). В результаті грошової реформи 1947 р. Ч. були замінені новими банківськими білетами, вираженими в карбованцях [59, 21, 68, 16].

ЧЕТВЕРТАК — народна назва російської срібної монети вартістю $^1/_4$ карбованця. Першими такими монетами були в 1654 р. полуполтини (полуполтиник), розрубані на 4 частини — **«єфимки»** (див.) з російським тавром (надкарбуванням). З 1701 р. постійно карбувалися Ч., на яких була вміщена офіційна назва «полуполтиник». Останній раз ця назва карбувалася в 1810 р., а з 1829 р. було введено напис — «25 копеек» [59].

ЧОН — розмінна монета Корейської Народно-Демократичної Республіки, що дорівнює $^1/_{100}$ **вони** (див.). В обігу є монети вартістю 10, 5 і 1 Ч.

Ш

ШАГ — народна українська назва (XVI до середини XIX ст.) монети в три гроші (трояки), що на російські гроші коштувала 2 копійки. Пізніше Ш. почали називати гріш (колишню денгу), або монету в $^1/_2$ копійки.

ШЕЛЯГ 1) Польська і давня українська назва соліда (див.).

2) Народна назва російської копійки на Україні в XIX ст. Більші рахунки велися на копу (кіпник), що дорівнювала 50 шелягам (копійкам).

ШИЛІНГ — назва візантійського **соліда** (див.), також лічильно-грошова одиниця. З XIV ст. — монета багатьох країн Європи, а в наш час — грошова одиниця Австрії та деяких держав Африки, що здобули незалежність.

Термін Ш. (нім. Schilling) відомий був уже в VI—VIII ст. (skilling) і вживався спочатку для визначення золотої монети — соліда. Приблизно за часів Карла Великого солід (Ш.) став лічильно-грошовою одиницею, що дорівнювала 12 денаріям, і в такому значенні вживався до XIV ст. У західноєвропейських джерелах згадується також про «довгий» Ш. у 30 і навіть у 40 денаріїв. Можливо, що від Ш. походить і шеляг (яким слов'яни платили данину хозарам). Вперше поняття вартості 12 денаріїв реалізовано у вигляді туронських грошів (турноз) у 1266 р., а пізніше — **празьких грошів** (див.), за якими однак назва «шилінг» не закріпилась. Лише з другої половини XIV ст. почалося карбування Ш. у ганзейських містах Північної Німеччини, Пруссії, а далі і в Англії. Срібна монета Ш. дорівнювала 12 денаріям, в той час як грош — 16—18 денаріям. В результаті дальшої еволюції Ш. (шеляг) став еквівалентом **півгроша** (див.), потім — $^1/_3$ гроша, а в XVII ст. — вже дрібною білонною і в кінці — мідною монетою, зберігши в легенді традиційну назву.

На польських землях в обігу спочатку були шеляги хрестоносців, прусські, поморські, і лише з часів Стефана Баторого (1576—1586 рр.) їх карбовано на всіх монетних дворах аж до кінця існування Речі Посполитої. З часом шеляг становив щораз меншу вартість і став найменшою срібною, а потім і білонною монетою. Від часів Яна Казіміра (в 1659—1666 рр.) шеляг карбувався вже з міді (перша польська мідна монета, див. **боратинки**). Після поділів Речі Посполитої польські шеляги карбувала ще Австрія для обігу в Галичині. Останні Ш. випустило м. Гданськ у 1812 р. На українських землях найчастіше користувалися Ш. Речі Посполитої, Шведської Прибалтики і Пруссії, а також **сучавськими підробками** (див.).

На території Естонії і Латвії Ш. були лічильно-грошовою одиницею до грошової реформи 1422—1426 рр. Після реформи Ш. стали називати монети, які до того мали назву **артигів** (див.). Ш. поряд з пфенігами були основними монетами, які карбувалися на території Естонії і Латвії в XV—XVIII ст.

Англійський Ш. майже від часів Каролінгів був лічильно-грошовою одиницею. Він дорівнював 12 пенсам (стерлінгам), 20 Ш. становили фунт. Звідси анг. фунт = 20 Ш. = 240 пенсам.

Монета Ш. в Англії почала карбуватися з 1505 р. вагою в 9,33 г (8,68 г чистого срібла), пізніше вага монет значно зменшилась і від 1816 р. дорівнював 5,655 г (5,23 г срібла). Срібні Ш. карбувалися до 1946 р., далі — зі сплаву міді й нікелю. В Англії є в

обігу банкноти в 10 Ш. Мідно-нікелеві монети в 2 Ш. (флорин) і 1 Ш., які після переходу Англії до десяткової грошової системи (15 лютого 1971 р.) вже більше не випускатимуться, але в обігу залишаться ще півтора року.

Символом Ш. є буква S від латин. solidus, 20 яких складало в ранньому середньовіччі лібру (фунт).

Крім Англії, Ш. є в обігу також в інших країнах, де вони становлять $^1/_{20}$ національних фунтів: бермудського, гамбійського, гібралтарського, замбійського, ірландського, малавійського, мальтійського, новозеландського, фунта Фіджі, фолклендського і ямайського фунта.

Тепер Ш. є грошовою одиницею Австрії і ряду країн, що здобули незалежність (Кенії, Сомалі, Танзанії, Уганди) [109, 96, 64, 95, 11, 16].

ШИЛІНГ АВСТРІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Австрійської Республіки дорівнює 100 грошам.

Від 1898 р. до кінця 1924 р. грошовою одиницею в Австрії була крона, що дорівнювала 100 гелерам. З 1925 р. грошовою одиницею став Ш. а. з золотим вмістом 0,21172 г чистого золота, який від 1931 р. почав поступово знецінюватися. Під час окупації Австрії фашистською Німеччиною Ш. а. були вилучені і в обігу з'явилися німецькі рейхсмарки. В 1945 р. в Австрії були випущені грошові знаки союзного воєнного командування в Ш. за співвідношенням: 1 крб. = =2 Ш. і 1 дол.=10 Ш. З кінця 1945 р. випускались також банкноти Австрійського національного банку. За реформою 1947 р. усі попередні грошові знаки були обміняні на нові Ш. Від 1953 р. золотий вміст Ш. а. становить 0,0341796 г чистого золота.

За курсом Держбанку СРСР у квітні 1971 р. 100 Ш. а.= 3 крб. 49 коп. В обігу є банкноти в 1000, 500, 100, 50 і 20 шил., монети в 50, 25, 10, 5 і 1 шил., 50, 10, 5, 2 і 1 грош.

ШИЛІНГ КЕНІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Кенії, дорівнює 100 центам. До 1919 р. грошовою одиницею Кенії була **індійська рупія** (див.), далі — східноафриканський Ш., а з 1966 р. почався випуск нової національної валюти — кенійського шилінга. Східноафриканські шилінги і центи поки що залишаються в обігу, але поступово вилучуються. Золотий вміст Ш. к. в 1966 р. дорівнював 0,124414 г чистого золота. Паритетний курс до долара США — 1 Ш. к.=14 центам, або 7,14286 шил. за 1 долар.

ШИЛІНГ СОМАЛІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Сомалійської Демократичної Республіки, дорівнює 100 центам; введена в обіг в 1960 р. На території колишніх колоніальних володінь Англії та Італії — Сомалі — в обігу була індійська рупія, з 1919 р.— східноафриканський шилінг і частково італійська ліра, а у 1950—1960 рр. грошовою одиницею був **сомало** (див.). Золотий вміст Ш. с. з 1963 р. дорівнював 0,124414 г чистого золота. Паритет-

ний курс щодо долара США — 7,14286 Ш. с. за 1 долар; щодо радянського карбованця — 100 Ш. с. за 12 крб. 60 коп. В обігу є банкноти в 100, 20, 10 і 5 Ш. с., монети в 1 і 1/2 Ш. с. і в 10, 5 і 1 цент.

ШИЛІНГ ТАНЗАНІЙСЬКИЙ — грошова одиниця Об'єднаної Республіки Танзанії, дорівнює 100 центам, введена в обіг у 1966 р. замість східноафриканського шилінга. Золотий вміст Ш. т. з 1966 р. дорівнював 0,124414 г чистого золота. Паритетний курс щодо долара США — 7,14286 Ш. т. за 1 дол. (1 Ш. т. = 14 центам). В обігу є банкноти в 100, 20, 10 і 5 Ш. т., монети в 1 Ш. т., 50, 20 і 5 центів.

ШИЛІНГ УГАНДСЬКИЙ — грошова одиниця Уганди, дорівнює 100 центам. Введена в обіг у 1966 р. замість східноафриканського шилінга. Золотий вміст Ш. у. дорівнює 0,124414 г чистого золота. Паритетний курс до долара США — 7,14286 Ш. у. за 1 дол. (1 Ш. у. = =14 центам). В обігу є банкноти в 100, 20, 10 і 5 Ш. у., монети в 1 Ш. у., 50, 20, 10 і 5 центів.

Таким чином, угандський шилінг дорівнює кенійському і танзанійському шилінгам.

ШКОЄЦЬ, СКОЄЦЬ (латин. scotus) — спочатку, правдоподібно, одиниця ваги, далі польська лічильно-грошова одиниця, що дорівнювала 1/24 гривні, тобто становила відповідник 10 денаріїв (польська лічильна гривня в XI—XIII ст. = 4 фертонам, або вярдункам = 24 шкойцям = 240 денаріям. Коли ж у XIV ст. почалось карбування **гроша** (див.), Ш. становив еквівалент 2 грошів (польська лічильно-грошова гривня, дорівнювала 48 грошам) [86, 96, 109].

ШОСТАК, ШЕСТИГРОШОВИК (польськ. szóstak) — срібна польська монета, що дорівнювала 6 грошам. Карбування її почалося з 1528 р. на монетних дворах Кракова і Торуня, а в 1535 р. — Гданська і Ельблонга, а в 1547, 1581 і 1585 рр. — у Литві. Дуже розповсюдженими стали Ш., карбовані за Сігізмунда III в 1595—1603 і 1623—1627 рр. у містах Всхові, Любліні, Бидгощі і Мальборгу. Менша їх кількість випускалась в 1656—1668, 1677—1687 рр. і пізніше. Останні польські Ш. (але вже мідні) відносяться до 1794 і 1795 рр. Після поділів Речі Посполитої Австрія випустила в 1794 р. мідні Ш. для обігу в Галичині; у 1813 р. м. Замость карбувало мідні Ш. під час його облоги російськими військами. Крім польських, відомі були в обігу бранденбурзькі (з 1534—1535 рр.) і сілезькі Ш. (з 1622—1623 рр.).

Спочатку вага Ш., викарбуваних з металу низькопробних свідніцьких монет, дорівнювала 12,35 г (375 проби); наприкінці XVI ст. Ш. важив близько 4,75 г (4,03 г чистого срібла), з 1623—1627 рр. — 3,95 г (1,8 г чистого срібла); далі його вага і проба ще більше знизились і в кінці Ш. карбувався з міді. Ш. брали участь у грошовому обігу українських земель протягом XVI—XVIII ст. Ш. = 4 рос. коп. [84, 85, 76 (40), 97].

Ю

ЮАНЬ (КИТАЙСЬКИЙ ДОЛАР) — грошова одиниця Китайської Народної Республіки=10 цзяо=100 феням.

Протягом 2500 років у китайському грошовому обігу панівними були круглі бронзові монети з чотирикутним отвором посередині, різної ваги і вартості. Крім того, від XVIII ст. набули поширення в Китаї монети, а далі й банкноти зарубіжних країн. В середині XIX ст. почався випуск срібних монет вагою в 27,2 г, а від 1856 р.— в 37,0 г, які, однак, не мали помітного впливу на грошовий ринок. У зв'язку зі знеціненням бронзового **цяня** (див.), у 1889 р. була проведена грошова реформа, на підставі якої Китай запровадив у себе нову монетну систему на базі мексіканського долара (див. **песо**). 1 китайський долар (близько 24 г срібла), по-китайськи — юань — став дорівнювати 100 сентам (по-китайськи — фен), 10 сентів (фенів) складали **цзяо** (див.), а 1 сент (фен) прирівнювався до 10 цзянів. Бронзові монети з чотирикутним отвором продовжували бути в обігу майже до 1910 р., але їх уже не відливали, а карбували. Срібні монети випускались вартістю в 1 Ю., 50, 20, 10, 5 фенів і мідні в 2 і 1 фень. Курс китайської валюти весь час був нестійкий, зарубіжні ж гроші й далі були в обігу.

В результаті грошової реформи в 1935 р. срібні Ю. були вилучені з обігу і замінені паперовими Ю.— фабі. Надмірний випуск паперових грошей призвів до інфляції, так що курс Ю. щодо долара США знизився у 1946 р. до 3350 Ю. за 1 дол. (у 1935 р. курс долара США становив 3,36 Ю. за 1 дол.).

Нова грошова реформа в 1948 р. запровадила паперову валюту на базі золота. Золотий вміст Ю. становив 0,22215 г чистого золота. Фабі обмінені були на паперові «золоті юані» у співвідношенні 3 мільйони фабі за 1 золотий Ю.

Після утворення КНР усі місцеві гроші вилучались з обігу і замінювались банкнотами Народного банку Китаю (див. **женьміньбі**), причому для кожної провінції Китаю був установлений окремий обмінний курс.

У 1955 р. проведено обмін старих грошей на нові у співвідношенні 10000 : 1. Тепер в обігу є банкноти в 10, 5, 3, 2 і 1 Ю.; казначейські білети в 5, 2 і 1 цзяо, 5, 2 і 1 фен, а також алюмінієві монети в 5, 2 і 1 фен.

За курсом Держбанку СРСР 100 Ю.=45 крб. [109, 9, 11].

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс. До критики політичної економії. К., 1958.
2. К. Маркс. Капітал, т. 1. Держполітвидав УРСР, 1954.
3. Ф. Енгельс. Походження сім'ї, приватної власності і держави. Держполітвидав УРСР, 1948.
4. В. І. Ленін. Про монополії зовнішньої торгівлі. Твори, т. 33.
5. В. І. Ленін. Про значення золота тепер і після повної перемоги соціалізму. Твори, т. 33.
6. И. П. Айзенберг. Валютная система СССР. М., Соцэкгиз, 1962.
7. А. В. Арциховский. Изображение на новгородских монетах. Изв. АН СССР, сер. Истории и философии, т. V, № 1, 1948.
8. К. В. Базилевич. Денежная реформа Алексея Михайловича и восстание в Москве 1666 г. М.—Л., 1936.
9. А. А. Быков. Монеты Китая. Л., 1969.
10. М. Брайчевський. Римська монета на території України. К., Вид-во АН УРСР, 1959.
11. Валютный справочник. М., «Финансы», 1967.
12. А. Введенський, В. Дядиченко, В. Стрельський. Допоміжні історичні дисципліни. К., «Радянська школа», 1963.
13. А. Гусаков, В. Лабазов, М. Свешников. Денежное обращение и кредит СССР. М., Госфиниздат, 1960.
14. М. Г. Деммени. К вопросу о чеканке севских чехов. Записки нумизматического отделения императорского Русского археологического общества, т. I, вып. 2—3, СПб, 1909.
15. Экономика стран мира. Справочник. М., Политиздат, 1968.
16. В. Зварич, Р. Обухівський. Найважливіші нумізматичні терміни. Львів, 1966.
17. В. Зварич. До питання про грошовий обіг у Галичині під пануванням Австро-Угорщини. «Історичні джерела та їх використання», вип. 2. К., 1966.
18. А. Н. Зограф. Античные монеты. МИА, вып. 16. М., Изд-во АН СССР, 1951.
19. «Известия» № 57, 77, 1971.
20. Л. Н. Казаманова. Введение в античную нумизматику. М., Изд-во Московского университета, 1969.
21. Е. И. Каменцева, Н. В. Устюгов. Русская метрология. «Высшая школа», 1965.
22. Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика. М., Изд-во АН СССР, 1955.
23. М. Ф. Котляр. Галицька Русь у другій половині XIV—першій половині XV ст. К., «Наукова думка», 1968

24. М. Ф. Котляр. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. К., «Наукова думка», 1971.
25. М. Ф. Котляр. Літописи Самовидця, Граб'янки та Величка про грошовий обіг України XVII ст. УІЖ, 1970, № 1.
26. М. Ф. Котляр. Стан і перспективи розвитку української нумізматики, УІЖ, 1963, № 11.
27. Н. Ф. Котляр. Монеты Червоной Руси в денежном обращении Польского государства в конце XIV и в XV в. НиЭ. т. V. М., 1965.
28. Н. Ф. Котляр. Проблемы и основные итоги исследований монет Червоной Руси. НиС, т. 2. К., 1965.
29. В. В. Кропоткин. Экономические связи Восточной Европы в I тысячелетии нашей эры. М., «Наука», 1967.
30. В. В. Кропоткин. Клады римских монет на территории СССР, М., Изд-во АН СССР, 1961.
31. В. В. Кропоткин. Клады византийских монет на территории СССР. М., Изд-во АН СССР, 1962.
32. Э. И. Кучеренко, Д. И. Мошнягин. Нумизматика в школе. М., «Просвещение», 1968.
33. В. М. Михалевский. Очерки истории денег и денежного обращения, т. I. М., Госфиниздат, 1948.
34. А. Н. Молвыгин. Номиналы мелких монет Ливонии с середины XIII до второй половины XVI в. и некоторые вопросы денежного дела Новгорода, Пскова. Изв. АН ЭССР, т. 12, сер. Общественных наук, № 4, 1963.
35. Д. И. Мошнягин, А. Б. Жук. Монеты стран зарубежной Азии и Африки. Каталог. М., «Наука», 1967 г.
36. П. Павлов. Деньги в период строительства коммунизма. М., Госфиниздат, 1962.
37. В. М. Потин. Древняя Русь и европейские государства в X—XIII вв., 1968.
38. В. М. Потин. Клад брактеатов из Поднестровья. НиС в I. К., 1963.
39. В. М. Потин. Корабельники на Руси, НиЭ, т. VIII, М., 1970.
40. В. М. Потин. Нумизматика. Финансово-кредитный словарь, т. 2. М., 1964.
41. В. М. Потин. Особенности притока западноевропейских денариев в X—XI вв. и их распространение на территории Древней Руси. Записки Одесского археологического общества, т. 1 (34). Одесса, 1960.
42. В. М. Потин. Топография находок западноевропейских монет X—XIII вв. на территории Древней Руси. Труды Гос. Эрмитажа, т. IX, Нумизматика, вып. 3, 1967.
43. Радянська енциклопедія історії України, т. I. К., Вид-во АН УРСР, 1969.
44. Радянська енциклопедія історії України, т. 2. К., Вид-во АН УРСР, 1970.

45. Б. А. Романов. Деньги и денежное хозяйство. История культуры Древней Руси, т. 1, М.— Л., 1948.
46. В. Н. Рябцевич. Денежное обращение и клады на территории Чернигово-Северской земли и Восточной Белоруссии в XV в. НиС, т. 3. К., 1968.
47. В. Н. Рябцевич. К вопросу о денежном обращении западно-русских земель в XIV—XV вв. НиС, т. 2, К., 1965.
48. В. Н. Рябцевич. Монетные клады XVII и первой четверти XVIII в. на территории Чернигово-Северской земли и Восточной Белоруссии, НиС, т. 1. К., 1963.
49. В. Н. Рябцевич. О чем рассказывают монеты. Минск, «Народная асвета», 1968.
50. Н. А. Соболева. Пражские гроши в музеях Украины, НиС, т. 1. К., 1963.
51. Н. А. Соболева. Клад пражских грошей из с. Чайка Киевской обл. НиС, т. 2. К., 1965.
52. М. П. Сотникова. Сребники киевского клада 1878 г. НиС, т. 3. 1968.
53. М. П. Сотникова. Эпиграфика серебрянных платежных слитков Великого Новгорода XII—XV вв. Труды Гос. Эрмитажа, т. IV, Нумизматика, 2, 1961.
54. И. Г. Спасский. Алтын в русской денежной системе. КСИИМК, вып. 66, 1956.
55. И. Г. Спасский. Денежное обращение в Московском государстве с 1533 по 1617 г. Материалы и исследования по археологии СССР, т. 44. М., 1955.
56. И. Г. Спасский. Денежное хозяйство Русского государства в середине XVII в. и реформы 1654—1663 гг. Археографический ежегодник за 1959 год. М., 1960.
57. И. Г. Спасский. «Золотые» — воинские награды допетровской Руси. Труды Гос. Эрмитажа, т. IV, Нумизматика, 2, 1961.
58. И. Г. Спасский. Очерки по истории русской нумизматики. Нумизматический сборник, ч. 1. М., 1955. (Труды ГИМ, вып. XXV).
59. И. Г. Спасский. Русская монетная система. Изд-во 4-е. Л., 1970.
60. И. Г. Спасский. Талера в русском денежном обращении 1654—1659 гг. Сводный каталог ефимков. Л., 1960.
61. Справочник мер. М., Внешторгиздат, 1960.
62. В. Ф. Стельмащук. Использование товарно-денежных отношений для построения социализма в СССР. М., Госполитиздат, 1960.
63. Г. Б. Федоров. Деньги Московского княжества времени Дмитрия Донского и Василия I (1359—1425). Материалы и исследования по археологии СССР, № 12, 1949.
64. Д. Федоров. Монеты. Прибалтика XIII—XVIII ст. Таллин. «Валгус», 1966.
65. Г. А. Федоров-Давыдов. Монеты рассказывают. М., Изд-во АН СССР, 1963.

66. Финансово-кредитный словарь, т. I. М., Госфиниздат, 1961.
67. Финансово-кредитный словарь, т. II. М., Госфиниздат, 1964.
68. С. П. Фортинский. Описание советских монет за период с 1921 по 1952 г. Нумизматический сборник, т. I. М., 1955. Труды ГИМ, вып. XXV.
69. Л. И. Фрей. Валютные и финансовые расчеты капиталистических стран. М., «Международные отношения», 1969.
70. К. Я. Чижов. Международные валютно-финансовые организации капитализма. М., Госфиниздат, 1963.
71. С. И. Чижов. Первые русские государственные ассигнации. Нумизматический сборник, т. I, 1911.
72. С. И. Чижов. Русские бумажные полноценные деньги и первые кредитные билеты. Нумизматический сборник, т. III. М., 1915.
73. Б. С. Якоби. О платине и употреблении ее в виде монеты. СПб, 1860.
74. В. Л. Янин. Алтын и его место в русских денежных системах XIV—XV вв. КСИИМК, вып. 66, 1956.
75. В. Л. Янин. Денежно-весовые системы русского средневековья. Домонгольский период. М., 1956.
76. Babelon E. Les monnaies greques. Paris, 1921.
77. Beer A. Finanzen Österreichs im XIX Jahrhundert. Prag, 1877.
78. Bernhart M. Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit. Halle, 1926.
79. Biuletyn numizmatyczny (BN), Warszawa, 1966—1970, N 9, 12, 13—14, 18, 19, 24, 27, 32, 33, 35, 36, 40, 44—45, 3 (51), 5—6 (53—54), 7 (55).
80. Blanchet A., Dieudenne A. Manuel de numismatique francaise. Paris, t. 1, 1912, t. II, 1916.
81. Dannenberg H. Grundzüge der Münzkunde, Leipzig, 1912.
82. Głąbiński St. Waluta Austrii i dążenie do jej reformy. Lwów, 1890.
83. Gruber H. Coins of the Roman Republic in the British Museum, vol. I—III, London, 1910.
84. Gumowski M. Mennica bydgoska, Toruń, 1955.
85. Gumowski H. Moneta zlota w Polsce średniowiecznej, Kraków, 1912.
86. Gumowski M. Monety polskie, Warszawa, 1924.
87. Gumowski M. Podręcznik numizmatyki polskiej, Kraków, 1914.
88. Halke H. Nahdwörterbuch der Munzkunde und ihrer Hilfswissenschaften Berlin, 1909.
89. Head B. V. Historia nummorum, ed. 2. Oxford, 1911.
90. Hill G. F. A handbook of greek and roman coins, London, 1889.
91. Hill G. F. Historical greek coins, London, 1906.
92. Hill G. F. Historical roman coins, London, 1910.
93. Hultsch F. Grüchische und römische Metrologie, Berlin, 1882.

94. Hutten-Czapski E. Cataloque de la collection des medailles et monnaies polonaies, vol. I—V, St. Petersburg-Crakovie, 1871—1916.
95. Jesse W. Quellenbuch zur Münz und Geldgeschichte des Mittelalters, Halle, 1924.
96. Kiersnowski R. Wstęp do numizmatyki polskiej wieków średnich, Warszawa, 1964.
97. Kirmis M. Handbuch der Polnischen Münzkunde, Posen, 1892.
98. Kotlar N. E. Obrót arabskich dirhemów na terytorium Ukrainy. Wiadomości numizmatyczne, 1970, z. 1 (51).
99. Kubiak S. Monety pierwszych Jagiellonów (1386—1444), Wroclaw—Warszawa—Kraków, 1970.
100. Lenormant M. Monnaies et medailles, Paris, 1901.
101. Luschin A. von Ebengreuth. Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte, München u. Berlin, Bd. I, 1904, Bd. II, 1926.
102. Mattingly H. Roman coins, London, 1928.
103. Menadier J. Deutsche Münzen. 4 Bände 1891—1912.
104. Piekosinski Er. O monecie i stopie menniczej w Polsce w XIV i XV wieku, Kraków, 1878.
105. Plage K. Monety bite dla prowincji polskich przez Austrię i Prusy oraz monety Wolnego Miasta Gdańska, Księstwa Warszawskiego i w oblężeniu Zamościa, Kraków, 1906.
106. Regling K. Die antiken Münzen, Berlin, 1922.
107. Seltman C. T. Greek coins, London, 1933.
108. Sobolewa N. A. Grosze praskie w wielkiem księstwie Litewskim. Wiad. num. 1970, z. 2 (52).
109. Schrötter F. Wörterbuch der Münzkunde, Berlin—Leipzig, 1930.
110. Terlecki W. Reforma monetarna Kazimierza Wielkiego. Wiad. num. 1962, z. 3/4.
111. Terlecki W. Reformy monetarne Zygmunta I. Wiad. num. 1963, z. 2.
112. Terlecki W. System monetarny Stefana Batorego. Wiad. num. 1961, z. 2/3.
113. Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne, 1910, N 3, 4, 5, 6.
114. Zagorski J. Monety dawnej Polski, Warszawa, 1845.

ІЛЮСТРАЦІЇ

ТАБЛИЦЯ 1

1. Тетрадрахма (=4 драхмам), срібло, Афіни, бл. 500 р. до н. е.
2. Драхма (=6 оболам), срібло, Афіни, бл. 500 р. до н. е.
3. Тріобол (1/2 драхми), срібло, Афіни, бл. 500 р. до н. е.
4. Обол (1/6 драхми), срібло, Афіни, бл. 500 р. до н. е.
5. Тетрадрахма, срібло, Сіракузи, бл. 510 р. до н. е.
6. Дідрахма (=2 драхмам), срібло, Сіракузи, бл. 510 р. до н. е.
7. Драхма, срібло, Сіракузи, бл. 500 р. до н. е.
8. Обол, срібло, Сіракузи, бл. 500 р. до н. е.
9. Літра, срібло, Сіракузи, бл. 500 р. до н. е.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

ТАБЛИЦЯ 2

10. Драхма, срібло, Афіни, бл. 460 р. до н. е.
11. ½ драхми (тріобол), срібло, Афіни, бл. 460 р. до н. е.
12. Обол, срібло, Афіни, бл. 460 р. до н. е.
13. Тетрадрахма, срібло, Коркіра, бл. 450 р. до н. е.
14. Драхма, срібло, Коркіра, бл. 450 р. до н. е.
15. Дідрахма, срібло, Тарент, бл. 430 р. до н. е.
16. Драхма, срібло, Сіракузи, бл. 400 р. до н. е.
17. Дідрахма, срібло, Куми, бл. 430 р. до н. е.
18. Тетрадрахма, срібло, Родос, бл. 406 р. до н. е.

10

11

12

13

14

15

16

17

18

ТАБЛИЦЯ 3

19. Драхма, срібло, Кнід, бл. 440 р. до н. е.
20. Статер, срібло, Корінф, бл. 400 р. до н. е.
21. Статер, золото, Родос, бл. 400 р. до н. е.
22. Тетрадрахма, срібло, Амфіполіс, бл. 400 р. до н. е.
23. Драхма, срібло. Аргос, бл. 360 р. до н. е.
24. Дідрахма, срібло, Олімпія, 360 р. до н. е.
25. Дідрахма, срібло, Філіпп II, бл. 356 р. до н. е.
26. Тетрадрахма, срібло, Філіпп II, бл. 356 р. до н. е.
27. Драхма, срібло, Мессалія, бл. 350 р. до н. е.

19

20

21

22

23

24

25

26

27

ТАБЛИЦЯ 4

28. Тетрадрахма, срібло, Олександр, Амфіполіс, 324 р. до н. е.
29. Тетрадрахма, срібло, Тарент, бл. 333 р. до н. е.
30. Тетрадрахма, срібло, Філіпп V, бл. 200 р. до н. е.
31. Тетрадрахма, срібло, Персей, бл. 175 р. до н. е.
32. Дідрахма («римсько-кампанська»), срібло, бл. 250 р. до н. е.

28

29

30

31

32

ТАБЛИЦЯ 5

33. Ас (лібральний), мідь, перед 268 р. до н. е.

34. Ас, мідь, бл. 87 р. до н. е.

33

34

ТАБЛИЦЯ 6

35. Семіс (лібральний), мідь, перед 268 р. до н. е.
36. Дідрахма («римсько-кампанська»), срібло. бл. 278 р. до н. е.

35

36

ТАБЛИЦЯ 7

37. Трієнс (лібральний), мідь, перед 268 р. до н. е.

38. Денарій, срібло, бл. 217 р. до н. е.

37

38

ТАБЛИЦЯ 8

39. Квадранс (лібральний), мідь, перед 268 р. до н. е.
40. Денарій, срібло, перед 217 р. до н. е.
41. Квінарій, срібло, перед 217 р. до н. е.
42. Сестерцій, срібло, перед 217 р. до н. е.
43. Вікторіат, срібло, бл. 235—217 р. до н. е.

39

40

41

42

43

ТАБЛИЦЯ 9

44. Денарій, срібло, бл. 125 р. до н. е.
45. Денарій, срібло. бл. 108 р. до н. е.
46. Денарій, срібло, бл. 120 р. до н. е.
47. Денарій, срібло, бл. 84 р. до н. е.
48. Денарій, срібло, бл. 81 р. до н. е.
49. Денарій, срібло, бл. 61 р. до н. е.
50. Денарій, срібло, бл. 55 р. до н. е.
51. Денарій, срібло, бл. 46 р. до н. е.
52. Денарій, срібло, бл. 40 р. до н. е.

44

45

46

47

48

49

50

51

52

ТАБЛИЦЯ 10

53. Денарій Марк Антоній-Юлій Цезар, срібло, бл. 42 р. до н. е.
54. Денарій (Август), срібло. бл. 22 р. до н. е.
55. Сестерцій (Тіберій), латунь, бл. 10 р. н. е. (підробка).
56. Денарій (Тіберій), срібло, 15 р. н. е.
57. Сестерцій (Неро), латунь, 54—68 рр. н. е.
58. Ас (Клавдій І), мідь 41—42 н. е.
59. Денарій (Гальба), срібло, 68—69 р. н. е.

53

54

55

56

57

58

59

ТАБЛИЦЯ 11

60. Дупондій (Вітелій), латунь, 69 р. н. е.
61. Денарій (Веспасіан), срібло, 69 р. н. е.
62. Денарій (Доміціан), срібло, 76 р. н. е.
63. Сестерцій (Веспасіан), латунь, 71 р. н. е.
64. Денарій (Адріан), срібло, 117—138 р. н. е.
65. Сестерцій (Антонін Пій), латунь, бл. 143 р. н. е.
66. Денарій (Траян), срібло, 98—117 р. н. е.

60

61

62

63

64

66

65

ТАБЛИЦЯ 12

67. Денарій (Антонін Пій), срібло, 153 р. н. е.
68. Денарій (Марк Аврелій), срібло, 171 р. н. е.
69. Денарій (Коммод), срібло, 182 р. н. е.
70. Денарій (Септімій Север), срібло, 208 р. н. е.
71. Денарій (Гета), срібло, 211 р. н. е.
72. Денарій (Каракалла), срібло, 213 р. н. е.
73. Антонініан (Гордіан III), срібло, 239 р. н. е.
74. Антонініан (Філіпп I), срібло, 244—249 р. н. е.
75. Антонініан (Волусіан), срібло, 251—253 р. н. е.

67

68

69

70

71

72

73

74

75

ТАБЛИЦЯ 13

76. Денарій, срібло, Піпін Короткий, бл. 752—768 рр.
77. Денарій, срібло, Карл Великий, 768—804 рр.
78. Денарій (пфеніг), срібло, Оттон I, 936—973 рр.
79. Денарій (пфеніг), срібло, Оттон III і Адельгейда, бл. 1002 р.
80. Денарій (пфеніг), срібло, єпіскопство Оснабрюк, XI ст.
81. Денарій (гроссо), срібло, Генуя, після 1172 р.
82. Турноза, срібло, герцогство Бор, Роберт, 1352—1411 рр.
83. Грош, срібло, Мюльгейм, імп. Сігізмунд, 1410—1437 рр.
84. Флорен, золото, Флоренція, 2 пол. XIII ст.
85. Дукат (цехін), золото, Венеція, дожа Петро Граденіго, 1289—1311 рр.

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

ТАБЛИЦЯ 14

86. Празький грош, срібло, Ян I Люксембурзький, 1310—1346 рр.
87. Гульденгрош (йоахімсталяр), срібло; 1518—1526 рр.
88. Таляр, срібло, Саксонія — курфюрст Август, 1566 р.
89. Таляр, срібло, герцогство Брауншвейг—Вольфенбюттель, Генріх Юлій, 1609 р.

86

87

88

89

ТАБЛИЦЯ 15

90. Таляр (8 реалів), срібло. Іспанія, Філіпп III, 1614 р.

91. Таляр (альбертусталяр), срібло, Нідерланди під владою Іспанії (Турне) Альберт і Єлизавета, 1617 р.

92. Гульден (флорин), срібло, Голландська республіка, м. Девентер, 1618 р.

93. Таляр, срібло, Швейцарія, кантон Шафхаузен, 1621 р.

90

91

92

93

ТАБЛИЦЯ 16

94. Півгрош литовський, срібло, Сігізмунд Август, 1551 р.
95. Два гроші литовські, срібло. Сігізмунд Август, 1565 р.
96. Грош польський, срібло, Сігізмунд Август, 1548 р.
97. Чворак литовський (=4 грошам), срібло, Сігізмунд Август, 1569 р.
98. Грош коронний, срібло, Сігізмунд III, 1608 р.
99. Півторак (=1,5 гроша), срібло, Сігізмунд III, 1618 р.

94

95

96

97

98

99

ТАБЛИЦЯ 17

100. Трояк коронний (=3 грошам), срібло, Сігізмунд III, 1591 р.

101. Шостак коронний (=6 грошам), срібло, Сігізмунд III, 1627 р.

102. Орт коронний, срібло, Сігізмунд III, 1622 р.

103. Орт гданський, срібло, Сігізмунд III, 1612 р.

100

101

102

103

ТАБЛИЦЯ 18

104. Таляр коронний, срібло, Сігізмунд III, 1628 р.

105. Тимф, срібло, Польща, 1664 р.

106. «Боратинка» коронна, мідь, 1660 р.

107. «Боратинка» литовська, мідь, 1665 р.

108. Таляр, срібло, архієп. Зальцбург, 1624 р.

104

105

106

107

108

ТАБЛИЦЯ 19

109. Таляр, срібло, м. Авгсбург, 1626 р.

110. Левковий таляр (левендальдер), срібло, Голландія, пров. Утрехт, 1643 р.

111. Півталяр (пів скудо), срібло, князівство Монако, Онорато II (1604—1662), 1651 р.

112. Таляр, срібло, Вестфаля, архієп. Лієж, Максіміліан Генріх (1650—1688), 1679 р.

109

110

111

112

ТАБЛИЦЯ 20

113. Таляр Марії Терезії, срібло, Австрія, 1780 р.

114. 20 крейцерів, срібло, Австрія, 1771 р.

115. Таляр, срібло, Польща — Станіслав Август, 1788 р.

116. Пів злотий (=2 срібним грошам), срібло, Польща, Станіслав Август, 1770 р.

117. Грош срібний, Польща — Станіслав Август, 1768 р.

113

114

115

116

117

ТАБЛИЦЯ 21

118. Півталяр, срібло, Польща. Станіслав Август, 1788 р.

119. Два злотих (=8 грошам срібним), срібло, Польща, Станіслав Август, 1788 р.

120. Злотівка (=4 грошам срібним), срібло, Польща, Станіслав Август, 1767 р.

121. Два злотих польських, срібло, карб. під час листопадового повстання 1831 р.

122. Один злотий, срібло, вільне м. Краків, 1835 р.

118

119

120

121

122

ТАБЛИЦЯ 22

123. Крейцер, мідь, Австрія, Франц I, 1762 р.

124. $^1/_2$ крейцера, мідь, Австрія, Йосиф II, 1781 р.

125. 6 крейцерів, мідь, Австрія, Франц II, 1800 р.

126. 3 крейцери, мідь, Австрія, Франц II, 1800 р.

123

124

125

126

ТАБЛИЦЯ 23

127. Крейцер, мідь, Австрія, Франц II, 1800 р.

128. 1/2 крейцера, мідь, Австрія, Франц II, 1800 р.

129. 1/4 крейцера, мідь, Австрія, Франц II 1800 р.

130. 30 крейцерів, мідь, Австрія, Франц II, 1807 р.

127

128

129

130

ТАБЛИЦЯ 24

131. 15 крейцерів, мідь, Австрія, Франц II, 1807 р.

132. 3 крейцери, мідь, Австрія, Франц II, 1812 р.

133. 1 крейцер, мідь, Австрія, Франц II, 1812 р.

134. $^1/_2$ крейцера, мідь, Австрія, Франц II, 1812 р.

135. $^1/_4$ крейцера, мідь, Австрія, Франц II, 1812 р.

136. Крейцер, мідь, герцогство Баден, 1814 р.

131

132

133 134 135

136

ТАБЛИЦЯ 25

137. 3 крейцери, мідь, Австрія, 1851 р.
138. Крейцер, мідь, Австрія, 1851 р.
139. 1/2 крейцера, мідь, Австрія, 1851 р.
140. 2 крейцери, мідь, Австрія, 1851 р.

137

138

139

140

ТАБЛИЦЯ 26

141. Копійка, мідь, Росія, 170? р.

142. Рубль, срібло, Росія, 1723 р.

143. Алтинник, срібло, Росія, 1704 р.

144. Копійка, срібло, Росія, 1718 р.

145. Алтинник, срібло, Росія, 1718 р.

146. Гривеник (=10 коп.), срібло, Росія, 1746 р.

141

142

143

144

145

146

ТАБЛИЦЯ 27

147. Рубль, срібло, Росія, 1725 р.
148. Деньга, мідь, Росія, 1735 р.
149. Полушка, мідь, Росія, 1737 р.
150. 5 копійок, мідь, Росія, 1730 р.

147

148

149

150

ТАБЛИЦЯ 28

151. Рубль, срібло, Росія, 1729 р.

152. Рубль, срібло, Росія, 1733 р

153. Рубль, срібло, Росія, 1743 р.

151

152

153

ТАБЛ;1ЦЯ 29

154. Дві копійки, мідь, Росія, 1765 р.

155. Рубль, срібло, Росія, 1767 р.

156. Копійка, мідь, Росія, 1797 р.

157. П'ять копійок, мідь, Росія, 1793 р.

154

155

156

157

ТАБЛИЦЯ 30

158. Рубль, срібло, Росія, 1801 р.

159. Копійка, мідь, Росія, 1811 р.

160. Рубль, срібло, Росія, 1808 р.

161. 5 копійок, срібло, Росія, 1830 р.

158

159

160

161

ТАБЛИЦЯ 31

162. Рубль, срібло, Росія, 1820 р.

163. Рубль, срібло, Росія, 1830 р.

164. 10 копійок, мідь, Росія, 1838 р.

МОНЕТА РУБЛЬ
1820

ЧИСТАГО
СЕРЕБРА
4 ЗОЛОТН.
21 ДОЛЯ

162

МОНЕТА РУБЛЬ
1830 ГОДА

ЧИСТАГО
СЕРЕБРА
4 ЗОЛОТН.
21 ДОЛЯ

163

1836

10
КОПЕЕКЪ

164

ТАБЛИЦЯ 32

165. Рубль, срібло, Росія, 1842 р.
166. Копійка серебром, мідь, Росія, 1845 р.
167. Полтина (=50 копійкам), срібло, Росія, 1845 р.
168. Полушка, мідь, Росія. 1856 р.
169. Денежка, мідь, Росія, 1861 р.

165

166

167

168

169

ТАБЛИЦЯ 33

170. Копійка, мідь, Росія, 1864 р.
171. Рубль, срібло, Росія, 1878 р.
172. 25 копійок, срібло, Росія, 1896 р.
173. 50 копійок, срібло, Росія, 1913 р.

170

171

172

173

ТАБЛИЦЯ 34

174. Рубль, срібло, Росія, 1901 р.

175. Рубль (ювілейний), срібло, Росія, 1913 р.

176. $^1/_4$ копійки, мідь, Росія, 1909 р.

177. Копійка, мідь, Росія, 1915 р.

178. $^1/_2$ копійки, мідь, Росія, 1914 р.

174

175

176

177

178

ТАБЛИЦЯ 35

179. 2 пара — 3 копійки, мідь, російсько-молдавська монета, 1772 р.

180. 20 пулів (=2 коп.), мідь, російсько-грузинська монета, Тбілісі, 1810 р.

181. 1 злотий польський, срібло, королівство Польщі, Варшава, 1827 р.

182. 15 копійок — 1 злотий, срібло, російсько-польська монета, Варшава, 1837 р.

183. 30 копійок — 2 злоті, срібло, російсько-польська монета, Варшава, 1837 р.

184. 10 пенні, мідь, монета для Фінляндії, Гельсінгфорс, 1876 р.

179

180

181

182

183

184

ТАБЛИЦЯ 36

185. $^1/_2$ долара, срібло, США, 1917 р.

186. Долар. срібло, США, 1924.

187. $^1/_2$ долара, срібло, США, 1967 р.

188. 10 пенсів (нових), міднонікелевий сплав, Англія, 1969 р.

185

186

187

188

ТАБЛИЦЯ 37

189. Франк, мідионікелевий сплав, Франція, 1960 р.

190. 10 франків, срібло, Франція, 1967 р.

191. Долар, срібло, Канада, 1967 р.

192. 2 марки, мідионікелевий сплав, ФРН, 1958 р.

189

190

191

192

ТАБЛИЦЯ 38

193. 10 злотих, мідновікелевий сплав, Польща, 1964 р.
194. 10 злотих, мідновікелевий сплав, Польща, 1965 р.
195. 10 злотих. мідновікелевий сплав, Польща, 1965 р.
196. 10 злотих, мідновікелевий сплав, Польща, 1965 р.

193

194

195

196

ТАБЛИЦЯ 39

197. 10 злотих, мідонікелевий сплав, Польща, 1960 р.

198. 10 злотих, мідонікелевий сплав, Польща, 1967 р.

199. 10 злотих, мідонікелевий сплав, Польща 1967 р.

200. 5 злотих, алюміній, Польща, 1960 р.

197

198

199

200

ТАБЛИЦЯ 40

201. 2 злоті, алюміній, Польща, 1960 р.
202. 1 злотий, алюміній, Польща, 1949 р.
203. 20 грошів, алюміній, Польща, 1963 р.
204. 50 грошів, алюміній, Польща, 1949 р.
205. 10 грошів, алюміній, Польща, 1963 р.
206. 5 грошів, алюміній, Польща, 1962 р.
207. 5 грошів, алюміній, Польща, 1949 р.
208. 1 грош, алюміній, Польща, 1949 р.

201

202

203

204

205

206

207

208

ТАБЛИЦЯ 41

209. Крона, бронза, Чехословаччина, 1959 р.
210. 25 галерів, алюміній, Чехословаччина, 1953 р.
211. 10 галерів, алюміній, Чехословаччина, 1958 р.
212. 5 гелерів, алюміній, Чехословаччина, 1953 р.
213. 3 гелери, алюміній, Чехословаччина, 1953 р.
214. 1 гелер, алюміній, Чехословаччина, 1954 р.
215. Крона, бронза, Чехословаччина, 1962 р.
216. 3 крони, міднонікелевий сплав, Чехословаччина, 1965 р.
217. 50 гелерів, бронза, Чехословаччина, 1965 р.

209

210

211

212

213

214

215

216

217

ТАБЛИЦЯ 42

218. 25 гелерів, алюміній, Чехословаччина, 1962 р.
219. 10 гелерів, алюміній, Чехословаччина, 1962 р.
220. 1 гелер, алюміній, Чехословаччина, 1962 р.
221. 5 гелерів, алюміній, Чехословаччина, 1963 р.
222. 5 крон, мідонікелевий сплав, Чехословаччина, 1968 р.

218

219

220

221

222

ТАБЛИЦЯ 43

223. 5 пфенігів, алюміній, Німецька Демократична Республіка, 1948 р.

224. 10 пфенігів, алюміній, Німецька Демократична Республіка, 1948 р.

225. 1 пфеніг, алюміній, Німецька Демократична Республіка, 1948 р.

226. 1 пфеніг, алюміній, Німецька Демократична Республіка, 1953 р.

227. 10 пфенігів, алюміній, Німецька Демократична Республіка, 1952 р.

228. 5 пфенігів, алюміній, Німецька Демократична Республіка, 1953 р.

229. 2 марки, алюміній, Німецька Демократична Республіка, 1957 р.

230. 1 марка, алюміній, Німецька Демократична Республіка, 1956 р.

223

224

225

226

227

228

229

230

ТАБЛИЦЯ 44

231. 10 пфенігів, алюміній, Німецька Демократична Республіка, 1965 р.

232. 50 пфенігів, алюміній, Німецька Демократична Республіка, 1958 р.

233. 1 пфеніг, алюміній, Німецька Демократична Республіка, 1963 р.

234. 5 марок, мідненікелевий сплав, Німецька Демократична Республіка, 1969 р.

235. 20 пфенігів, мідненікелевий сплав, Німецька Демократична Республіка, 1969 р.

231

232

233

234

235

ТАБЛИЦЯ 45

236. 5 форінтів, міднонікелевий сплав, Угорщина, 1967 р.

237. 1 форінт, алюміній, Угорщина, 1965 р.

238. 2 форінти, міднонікелевий сплав, Угорщина, 1966 р.

239. 50 філерів, алюміній, Угорщина, 1966 р.

240. 20 філерів, алюміній, Угорщина, 1961 р.

241. 50 філерів, алюміній, Угорщина, 1967 р.

242. 10 філерів, алюміній, Угорщина, 1965 р.

243. 5 філерів, алюміній, Угорщина, 1964 р.

244. 2 філери, алюміній, Угорщина, 1962 р.

236

237

238

239

240

241

242

243

244

ТАБЛИЦЯ 46

245. 2 леї, алюміній, Румунія, 1951 р.
246. 1 лея, мідонікелевий сплав, Румунія, 1963 р.
247. 3 леї, мідонікелевий сплав, Румунія, 1966 р.
248. 50 бані, мідонікелевий сплав, Румунія, 1955 р.
249. 25 бані, мідонікелевий сплав, Румунія, 1952 р.
250. 15 бані, мідонікелевий сплав, Румунія, 1960 р.
251. 25 бані, мідонікелевий сплав, Румунія, 1960 р.
252. 5 бані, бронза, Румунія, 1955 р.
253. 10 бані, мідонікелевий сплав, Румунія, 1954 р.
254. 5 бані, мідонікелевий сплав, Румунія, 1963 р.

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

ТАБЛИЦЯ 47

255. 20 стотинок, міднонікелевий сплав, Болгарія, 1952 р.

256. 25 стотинок, міднонікелевий сплав, Болгарія, 1951 р.

257. 10 стотинок, міднонікелевий сплав, Болгарія, 1951 р.

258. 5 стотинок, бронза, Болгарія, 1951 р.

259. 20 стотинок, міднонікелевий сплав, Болгарія, 1962 р.

260. 1 лев, міднонікелевий сплав, Болгарія, 1962 р.

261. 50 стотинок, міднонікелевий сплав, Болгарія, 1962 р.

255

256

257

258

259

260

261

ТАБЛИЦЯ 48

262. 10 стотинок, мідонікелевий сплав, Болгарія, 1962 р.

263. 5 стотинок, бронза, Болгарія, 1962 р.

264. 2 стотинки, бронза, Болгарія, 1962 р.

265. 1 стотинка, бронза, Болгарія, 1962 р.

266. 5 динарів, алюміній, Югославія, 1953 р.

267. 5 пара, бронза, Югославія, 1965 р.

262

263

264

265

266

267

ТАБЛИЦЯ 49

268. Рубль, срібло, РСФСР, 1921 р.
269. 50 копійок, срібло, РСФСР, 1921 р.
270. 20 копійок, срібло, РСФСР, 1922 р.
271. Рубль, срібло, СРСР, 1924 р.
272. 20 копійок, срібло, СРСР, 1924 р.

268

269

270

271

272

ТАБЛИЦЯ 50

273. Полтиник (50 коп.), срібло, СРСР, 1924 р.
274. 20 копійок, нікель, СРСР, 1931 р.
275. Пів копійки, мідь, СРСР, 1925 р.
276. 20 копійок, нікель, СРСР, 1935 р.

273

274

275

276

ТАБЛИЦЯ 51

277. Рубль, нікель, СРСР, 1961 р.
278. 20 копійок, нікель, СРСР, 1961 р.
279. 50 копійок, нікель, СРСР, 1961 р.
280. 15 копійок, нікель, СРСР, 1961 р.
281. 5 копійок, бронза, СРСР, 1961 р.
282. 10 копійок, нікель, СРСР, 1961 р.
283. 3 копійки, бронза, СРСР, 1961 р.
284. 1 копійка, бронза, СРСР, 1961 р.
285. 2 копійки, бронза, СРСР, 1961 р.

277

278

279

280

281

282

283

284

285

ТАБЛИЦЯ 52

286. Рубль, мідонікелевий сплав, СРСР, 1965 р. (ювілейна).

287. Рубль, мідонікелевий сплав, СРСР, (ювілейна).

288. 20 копійок, мідонікелевий сплав, СРСР, 1967 р. (ювілейні).

289. 50 копійок, мідонікелевий сплав. СРСР, 1967 р. (ювілейні).

290. 15 копійок, мідонікелевий сплав, СРСР, 1967 р. (ювілейні).

291. 10 копійок, мідонікелевий сплав, СРСР, 1967 р. (ювілейні).

292. Рубль, мідонікелевий сплав, СРСР, 1970 р. (ювілейна).

286

287

288

289

290

291

Владимир Васильевич ЗВАРЫЧ

НУМИЗМАТИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ

(На украинском языке)

Редактор М. М. ХУДЯКОВА

Художник Г. В. КУЧАБСЬКИЙ

Художній редактор Н. М. ЧИШКО

Технічний редактор Т. В. САРАНЮК

Коректор В. В. ПОЛЯК

БГ 10523. Здано до набору 27. XII 1971 р. Підписано до друку 18. V 1972 р. Формат 84×100[1]/32. Папер. арк. 2,3125. Умовн. друк. арк. 7,21+54 вкл. Обл.-вид арк. 9,7+2,7 арк. вкл. Тираж 25 000. Ціна 1 крб. 44 коп. Зам. 1376.

Видавництво Львівського університету
Львів, Університетська, 1

Друкоофсетна фабрика «Атлас» Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР. Львів, Зелена, 20.